MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN

Vol. — CLXXII — Band

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА

Том CLXXII

ЗБІРНИК ФІЛОЛОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ

НА ПОШАНУ

СТОРІЧЧЯ НАРОДИН СТЕПАНА СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО

Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто

1960

ПУБЛІКАЦІЇ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА

I. Записки Наукового Товариства імени Шевченка, 170 томів.

II. Публікації Секцій НТШ:
  1. — Збірник Історично-Філософічної Секції, 16 томів.
  2. — Український Архів, 15 томів.
  3. — Збірник Філологічної Секції, 27 томів.
  4. — Українська Бібліотека, 8 томів.
  5. — Збірник Математично-Природописно-Лікарської Секції, 32 томи.
  6. — Резюме прочитаних доповідей (в чужих мовах), 3 томи.

III. Публікації Комісій НТШ:
  1. — Археографічна Комісія видала:
     а) Джерела до історії України, 22 томи.
     б) Пам'ятки української мови й літератури, 7 томів.
     в) Котляревський, Перелицьована Енеїда, передрук першого видання з 1798 р.
     г) Збірка актів до історії суспільно-політичних і господарських відносин в Західній Україні.
     ґ) Шевченко, Кобзар, факсиміле першого видання з 1840 р.
  2. — Статистична Комісія видала:
     Студії з поля суспільних наук і статистики, 5 томів.
  3. — Правнича Комісія видала:
     а) Часопись Правнича, 10 томів.
     б) Часопись Правнича і Економічна, 10 томів.
     в) Правнича Бібліотека, 4 томи.
     м) Збірник Правничої Комісії, 2 томи.
  4. — Етнографічна Комісія видала:
     а) Етнографічний Збірник, 38 томів.
     б) Матеріяли до української етнології, 20 томів.
  5. — Бібліографічна Комісія видала:
     а) Матеріяли до української бібліографії, 7 томів.
     б) Українська Книга, 5 томів (на спілку з Українським Товариством Бібліографів).
  6. — Фізіографічна Комісія видала:
     Збірник Фізіографічної Комісії, 7 томів.
  7. — Географічна Комісія видала:
     Праці Географічної Комісії, 1 том.
  8. — Комісія Шевченкознавства видала:
     Праці Комісії Шевченкознавства, 2 томи.

IV. Різне:
  1. — Літературно-науковий Вісник, місячник за 1898—1905.
  2. — Стара Україна, журнал, 24 зшитки (за 1924, 1925).
  3. — Атляс України і суміжних країв.
  4. — Український Статистичний Річник, 1 том.
  5. — Сьогочасне й Минуле, журнал, 2 річники і 2 випуски на еміґрації.
  6. — Лікарський Вісник, журнал (на спілку з Українським Лікарським Товариством).
  7. — Бібліотека Українознавства, 4 томи.
  8. — Резюме доповідей, прочитаних в рамах праць поодиноких НТШ.

ЗБІРНИК ФІЛОЛОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ
т. 28.
НА ПОШАНУ СТОРІЧЧЯ НАРОДИН
СТЕПАНА СМАЛЬ - СТОЦЬКОГО.
У ВИДАННІ НТШ В ЗДА, книжка 6.

MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN

Vol. — CLXXII — Band

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА

Том CLXXII

ЗБІРНИК ФІЛОЛОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ

Том 28.

Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто

Накладом Товариства

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА імени ШЕВЧЕНКА
Том CLXXII

НА ПОШАНУ СТОРІЧЧЯ НАРОДИН СТЕПАНА СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО

ЗБІРНИК ФІЛОЛОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ

Том 28.

1960

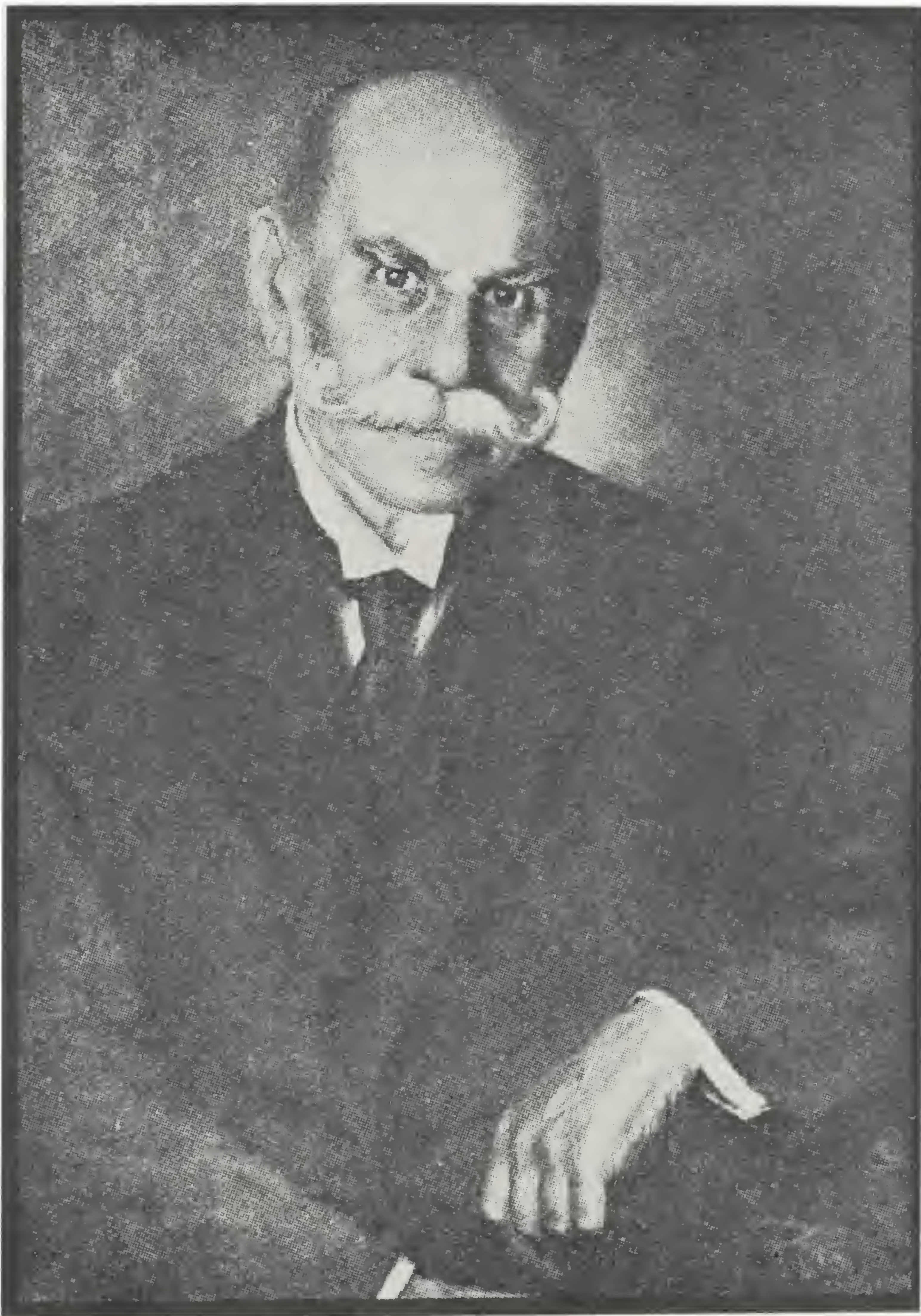
IN MEMORY OF
STEPAN SMAL-STOCKI
ON THE CENTENARY OF HIS BIRTH

COLLECTED PAPERS
OF THE PHILOLOGICAL SECTION

v. 28.

Редактор К. Кисілевський

Printed in USA

Академік Степан Смаль-Стоцький
(Портрет роботи А. Лисянської, фото Л. Янушевича в Празі)

ЗМІСТ

CONTENTS

INHALTSVERZEICHNIS

ПЕРЕДМОВА

Цей Збірник Філологічної Секції присвячений пам'яті почесного члена НТШ, заслуженого науковця, д-ра Степана Смаль-Стоцького, б. професора Черновецького університету та Українського Вільного Університету в Празі, академіка УАН, першого президента Української Могилянсько - Мазепинської Академії Наук, члена-фундатора Музею Визвольної Боротьби України в Празі, діяльного члена багатьох українських установ, посла до Австрійського парляменту, вибраного з Буковини, заступника голови Буковинського сойму й члена Краєвого Виділу в Чернівцях.

Сторіччя його народин припало на 1959 рік. Святковано його ще й на початку 1960 р. доповідями та пропам'ятними конференціями. НТШ видало з цієї нагоди 11-е число „Доповідей" — із статтею д-ра Л. Луцева п. з. „Академік проф. д-р Степан Смаль-Стоцький" та передруком статті акад. проф. М. Возняка „Степан Смаль-Стоцький і Франко", — а також улаштувало наукову конференцію Філологічної Секції із вступним словом проф. д-ра В. Стецюка і доповідями д-ра Л. Луцева та проф. д-ра К. Кисілевського.

В цьому Збірнику поміщено спогади О. Цісика й Л. Луцева, а далі розвідки К. Кисілевського та І. М. Новосівського, як також передрук рідкісної сьогодні синтетичної статті Ст. Смаль-Стоцького про „Українськ-у мов-у".

Степан Смаль-Стоцький — це невтомний дослідник на полі українського мовознавства, літературної критики й етнології; він був знаменитий учитель, якого ідеї захоплено сприймалися учнями та передавалися молоді по всій Україні.

Хай же цей Збірник буде свідком вдячности українських науковців у Вільному Світі, коли українські науковці по той бік залізної заслони не можуть її виявити.

Редакція.

PREFACE

This Symposium of the Section of Philology, dedicated to the memory of the Honorary Member of Shevchenko Scientific Society, noted scholar, Academician and Professor, the late Dr. Stepan Smal-Stocki, Professor of the University of Chernivtsi and of the Ukrainian Free University, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences and Arts, the first President of the Mazepa-Mohyla Academy of Sciences, charter member and Chairman of the "Museum of the Liberation Struggle of Ukraine" in Prague, prominently active member of numerous Ukrainian institutions, member of the Austrian Parliament from Bukovyna, Deputy Speaker of the Bukovyna Assembly and member of the Executive Council in Chernivtsi.

1959 was the 100-th anniversary of his birth. It was observed both in 1959 and early in 1960 by Symposia and commemorative Conferences. On this occasion Shevchenko Scientific Society published its issue No. 11 of "Papers" containing an article by Dr. Luka Luciw entitled "Academician Professor Dr. Stepan Smal-Stocki" and a reprint of the article by Academician Professor M. Voznyak, "Stepan Smal-Stocki and Franko". There was also a learned session with an introduction by Prof. Dr. W. Steciuk and with papers presented by Dr. L. Luciw and Prof. Dr. K. Kysilewskyj.

This Symposium contains recollections of O. Cisyk and L. Luciw, also a monograph by K. Kysilewskyj, an article by I. Nowosiwskyj, and a reprint of a rare treatise by S. Smal-Stocki about the "Ukrainian language."

S. Smal-Stocki was a tireless researcher in the field of Ukrainian linguistics, literary criticism, and ethnology. He was an eminent teacher whose students eagerly grasped his ideas and passed them on to young people everywhere in Ukraine.

May this volume bear witness to the gratitude of Ukrainian scholars in the Free World at a time when those who live behind the Iron Curtain cannot show him their gratitude.

Editors.

VORWORT

Die vorliegende Festschrift der Philologischen Abteilung zum hundertsten Geburtstag von Professor Dr. Stepan Smal-Stocki ist dem Gedenken an ihn gewidmet. Das Ehrenmitglied der Schevtschenko-Gesellschaft Stepan Smal-Stocki war Professor der Universitaet Tschernivci (Czernowitz) und der Ukrainischen Freien Universitaet Prag, Mitglied der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften in Kyiv, Erster Praesident der Mazepa-Mohyla Akademie der Wissenschaften, Gruendendes Mitglied des Museums des Freiheitskampfes der Ukraine in Prag, aktives Mitglied vieler ukrainischer Institutionen, Vertreter der Bukowyna im Oesterreichischen Parlament, Vizekanzler des Landtages und Mitglied der Landesregierung der Bukowyna.

Stepan Smal-Stockis hundertster Geburtstag wurde 1959 und noch Anfang 1960 mit Vortraegen und seinem Andenken gewidmeten Konferenzen festlich begangen. Die Schevtschenko-Gesellschaft gab aus diesem Anlass die 11. Nummer ihrer "Abhandlungen" heraus, die einen Artikel von Dr. Luka Luciw und den Abdruck einer Abhandlung von Akad. Prof. Dr. Wozniak enthielt. Auf einer wissenschaftlichen Konferenz der Philologischen Abteilung sprach Professor Dr. W. Steciuk, und Dr. L. Luciw sowie Professor Dr. K. Kysilewskyj traten mit laengeren Vortraegen vor die Oeffentlichkeit.

Der vorliegende Sammelband enthaelt biographische Aufzeichnungen seiner Schueler O. Cisyk und L. Luciw und weiterhin eine von Prof. Dr. K. Kysilewskyj verfasste Monographie sowie eine Abhandlung von I. Nowosiwskyj, als auch einen Artikel von S. Smal-Stocki ueber die "Ukrainische Sprache". — im Abdruck.

Smal-Stocki wirkte auf sprachlichem, literarkritischem und voelkerkudlichem Gebiet. Seine grosse Bedeutung fuer die Ukraine liegt auch in seiner Lehrtaetigkeit, in dem lebendigen Wort, das unter der ukrainischen Jugend lebhaften Widerhall fand.

Moege die vorliegende Festschrift ein beredtes Zeugnis von der Dankbarkeit der ukrainischen Wissenschaftler in der Freien Welt ablegen, da diejenigen jenseits des Eisernen Vorhangs diese Dankbarkeit nicht erweisen koennen.

Die Redaktion.

Омелян Цісик

Д-р СТЕПАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ

Пам'яті Незабутнього Професора
(В 100-річчя Його народження)

Спогад про д-ра Степана Смаль-Стоцького, як професора української мови й літератури на катедрі україністики університету в Чернівцях на Буковині до І. світ. війни (1914), ставить перед наші очі на ввесь ріст ту цікаву, метку, діяльну людину, уродженця Галицької Волости, якій судилося при кінці XIX. і з початком XX. сторіччя творити високі духові, національно-культурні цінноці на відсталій і в вищих кругах частинно знімченій Буковині. Національний ріст тої гарної, живописної частини нашої Землі, виставленої на небезпеку ґерманізації зі сторони офіційних австрійських чинників та натиску румунської або зрумунщеної верхівки — цей національно-культурний розвиток, якого свідками і частинно співтворцями були ми, молоді тоді студенти, — це в великій мірі заслуга проф. Стоцького.

Не був це кабінетний учений, який поза своїми фаховими студіями не цікавиться життям, яке нуртує, пливе, бушує кругом нього. Навпаки. Жива вдача Професора спонукувала його братися до праці на всіх ділянках, які ждали на енерґійних, охочих працівників... Тому — ми бачили Професора дослівно — усюди: і на селах в Читальнях, і вечорами в черновецькій „Бесіді" на жвавій дискусії, і в хорі „Бояна", і в „Селянській Касі", яка своїми численними станицями по селах Буковини виривала наших селян з рук лихварів... До того — діяльність як посла, як віцемаршала Буковинського Сойму, як невтомного працівника в Крайовому Виділі... усюди прикладав він рук і своїм авторитетом та бистрою орієнтацією й роботящістю викликував пошану навіть у чужих. Його знали всі! Посол Н. Василько робив „велику політику", а професор Стоцький, на політичному полі теж дуже активний, творив цінноці, які причинилися до скорого і здорового росту українців на Буковині. „Вам добре, Ви маєте

Стоцького" — говорили не раз із певною завистю в принагідних розмовах інтелектуали-румуни!

Тому було б обов'язком когось із позісталих ще „могіканів", які стояли ближче до поза-професорської праці проф. Стоцького, на основі часописних і архівних матеріялів, насвітлити й оцінити його постать з цього боку...

**
*

Як учень черновецької гімназії мав я нагоду тільки зрідка стрічати проф. Стоцького, але особиста зустріч відбулася восени 1905. року, коли ми, студенти-україністи, зібрані в університетській викладовій залі, ждали на появу професора, який мав нам викладати — мабуть, про „Палеографію". Відчиняються двері і входить жвавим кроком, легко усміхнений, Професор. Цікавим поглядом хвилинку глядить по залі, зупиняється на кількох обличчях приявних... починається виклад. Зашелестіли листки в зшитках, забігали олівці студентської братії.

Виклади відбувалися в пополудневих годинах 8 до 10 годин тижнево. Кромі того, 2-годинний семінар в суботу по полудні. Праця в семінарі справляла нам правдиву радість. В бічному будинкові університету приділено нам дві кімнати зі столиками, шафами, гарною підручною славістичною бібліотекою. Тут ми перебували більшу частину дня: читали, писали, студіювали, спорили. Для бідніших студентів, які жили на лихих станціях, семінарійні ясні, привітні, взимі огріті кімнати — були правдивою благодаттю. Тут кожної суботи заходив наш Професор. Тут спільно з ним ми читали, пояснювали, інтерпретували твори з нашої старої і новішої літератури, читали реферати на літературні і граматичні теми. Тут ми скоро переконалися, що наш Професор вимагає солідної праці, докладного використання джерел та ясного становища до чужої думки... Кімнати нашого семінара були рівночасно місцем, де ми, україністи, зживалися, ставали друзями та мріяли про те, щоб наше знання якнайскоріш понести поміж молодь українських гімназій... Бувало — пізно вечором, втомлені кількагодинною інтенсивною працею, вивертаємо кишені та лічимо наші спільні гроші, чи нам вистачить, щоб зайти до Френкля при Ратушевій вулиці — на „форелю".

Проф. Стоцький слідкував за тим, чи ми пильно ходимо на виклади, хоч ніяких контроль приявних не бувало. Тому вже в перших місяцях частина „україністів" відпала: деякі лекціями та іншими зайняттями мусіли заробляти на прожиток.

Якої солідної праці вимагав Професор від своїх студентів, довелося мені особисто досвідчити при першому т. зв. кольоквіяльному іспиті при кінці першого півріччя 1905/6 акад. року. Іспит назначив Професор на 8. ранку в своєму мешканні при вулиці Новий Світ. В назначеному часі я з'явився на місці. Небавом надійшов Професор і по привітанні почалася екзамінація: перше з „Палеографії", а опісля — мабуть, з науки про звуки. На поставлене питання стараюся скоро відповісти (звичка з гімназії), Професор словом і рухом спонукує до повільнішої і яснішої відповіді. Так переходимо весь матеріял обидвох викладів, а десь перед 12. год. Професор каже: „Мусимо закінчити! Я маю бути о 12. год. в Кр. Виділі." — Значить: більш як 3 і пів години тривав іспит! — Це був дуже корисний і повчальний вступ до праці, якої Професор вимагав від свого студента...

УКРАЇНСЬКА МОВА В ВИКЛАДАХ ПРОФ. СТОЦЬКОГО

Проф. Стоцький, учень знаного славіста Міклошіча, підходив до явищ мови — як слід ученому лінґвістові — на основі своїх глибоко угрунтованих, а в науці про звуки спільно з проф. Ґартнером переведених студій, як до мовного вияву живих людей. Для нас, гімназистів, які мали за собою грунтовне знання клясичних мов, латинської і грецької, — знання, набуте утертою методою виучування готових, „усталених", незмінних форм, виклади проф. Стоцького про мову були до певної міри ревеляціями. Професор умів нас впровадити в розуміння живучих, змінних і пливких явищ живої мови: фізіологія звуків, взаємне впливання, уподібнення, творення нових форм, завмирання старих, „рухома", пливка складня речення — ці явища відкрили нам цікавий, досі мало знаний „світ" мови. Ми пізнали явища, які ми — „мутатіс мутандіс" — спостерігали кругом нас серед живої природи, в рослинному і звіринному світі. Ми не раз в семінарі, з дзеркалом в руках, „творили" мовні звуки, аналізуючи їхню артикуляцію, ...а усну яму простудіювали краще як лікар-ларинголог, раділи знахідками в літературних творах або етнографічних збірниках мовних „мамутів", виловлювали в часі наших принагідних поїздок по селах цікаві вислови, архаїчні форми і ориґінальну не раз вимову буковинських селян.

Тут мушу згадати про „боротьбу" проф. Стоцького за знак „ї", змагання, продовжувані пізніше знаменитим мовознавцем, учнем і частинно помічником-співробітником проф. Стоцького,

покійним Василем Сімовичем. Над тою справою перейшли скоро наші мовознавці до „денного порядку". Чи добре це сталося... сумніваюся.

Проф. Стоцький обстоював думку, що — згідно з уживанням знаків Я, Є, Ю по шелестівках т, д, з, ц, с, л, н на означення їх м'якости (тя: тьа, ня: ньа... і т. д.) — слід зазначувати ту м'якість так само знаком Ї, відрізняючи в той спосіб на письмі різницю між твердими і м'якими шелестівками перед „І": ніс-ніс, (ньіс), діл-діл (дьіл)... „Побідила" концепція одного „і" — раз „твердого", другий раз „м'якого", впроваджуючи таким чином брак можливости зазначити на письмі відрізнення вимови. Цього не може зрозуміти чужинець, чи між чужими в чужій школі вихований українець, який хоче докладно вивчити українську мову. Йому не зрозуміле, чому слово „ніс" раз мається читати „н-і-с", а другий раз „нь-і-с"!!! Прочитавши напр. дієслово „задьів", він аналогічно вимовляє іменник з подібним визвуком: „жидьів" (зам. „жидів"). Ці труднощі стрічаємо часто на терені наших американсько-українських шкіл, де молодь часто з хати не приносить поправної вимови, або у неї загалом брак знання української мови. — Цікаво в тій справі висловлюється Синявський у своїх „Нормах...", стор. 11: „Беручи під увагу, що в нашій абетці поруч пар: а-я, у-ю, е-є — є ще пара: і-ї, що отими я, є, ю ми й означуємо м'які приголосні, ми легко могли б літерою Ї означувати попередню м'яку приголосну. Та так раніше й писали, особливо в Галичині, тільки тепер **через деякі перепони** вже так не пишуть."...

Жалівся не раз проф. Стоцький на критиків його „Граматики Української Мови" уживаної в середніх школах, а ще більше на учителів, які того підручника не розуміють і уживати не вміють. Його Граматика — це тільки багатий збір прикладів, які мають служити вчителеві як матеріял, що його він повинен, разом з учнями, упорядкувати і при помочі дедуктивно-синтетичної методи творити певні категорії. Ця праця впроваджує учнів у зрозуміння мовних явищ, оживлює предмет навчання, збагачує їхню мову. Намість того — говорив проф. Стоцький — учителі методою знаною з навчання латинської і грецької мови велять учням виучувати цілі реєстри відмін і підвідмін та інших „виїмків" — і роблять лекцію граматики нецікавою, нудною, багатою в „двійки" за невивчені учнями „правила". — Ми, учні проф. Стоцького, небавом пізнали й досвідчили доцільність його виводів, як нам довелося бути вчителями української мови по наших

середніх школах Галичини й Буковини. Ми вміли підійти до нашого завдання так, що лекції української граматики належали до найживіших і найцікавіших. Учні не раз висказували бажання, щоб частіше була в них лекція граматики. — Правда, ця праця доволі важка й вимагає основної підготови вчителя (і учня теж!) до нової лекції. Який хибний погляд на навчання української граматики „усталився" був у наших давніх гімназіях, нехай посвідчить один факт з моєї вчительської практики: Один із моїх директорів, клясичний філолог, після майже годинної приявности на моїй лекції граматики, в якій ціла кляса брала дуже живу участь, подав мені опісля „науку": Шкода — мовляв — тратити час, учні мають підручники, слід їм завдати, нехай вивчать вдома з книжки!

У своїх лекціях про становище української мови серед індоевропейських і інших слов'янських мов проф. Стоцький ішов тоді за поглядами визначних і знаних у той час славістів як Міклошіч чи Шахматов. Нова, „субстратна" теорія тоді щойно народжувалася, а розвинулася ген пізніше. Одначе — чи давню теорію про праслов'янську мову та розміщення слов'ян слід, із сьогоднішнього становища, зовсім відкинути, на це важко дати категоричну відповідь.

Цікавий, при тому, погляд проф. Стоцького про українську мову серед інших слов'янських мов. Наш Професор поликувався часто на слова проф. Міклошіча, який казав, що поділ на „ґросруссіш, кляйнруссіш і вайсруссіш" є з наукового мовного боку глупа нісенітниця, популяризована російськими філологами й істориками, з політичних причин. Український „діалект" — це самостійна мова, багатьма мовними законами відмінна від московської мови, яка знову тісніше зв'язана з польською мовою. Пізнання тої подібности між тими двома мовами утруднює уживання латинки в польській мові і етимологічного правопису та „гражданки" в московській мові. Вистачить написати поруч себе ряд слів фонетично латинкою, тоді та спорідненість вийде ясно на яву. — Натомість українську мову ставить наш професор ближче в сусідстві сербської та чеської мови. Проф. Стоцький ті свої погляди, обосновані докладними студіями, пізніше дуже плястично і переконливо начеркнув у вичерках і діяграмах своєї наукової по-німецьки написаної „Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache". Не диво, що праці проф. Стоцького не дістали апробати „старшого брата", і є сьогодні в СССР проскрибовані!

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА В ВИКЛАДАХ ПРОФ. СТОЦЬКОГО

У своїх викладах з історії української літератури держався проф. Стоцький певної систематики. По вичерпному загальному вступі починав від старої (княжої) доби, почерез середню, доходив до нової доби, кінчаючи Кулішем, Вовчком і Федьковичем.

В лектурі творів старої доби давав нам Професор багатющий матеріял національної культури княжих часів, насвітлюючи і оживляючи його живим малюнком культурних досягнень часів Володимира Великого і Ярослава Мудрого. Цей відтинок нашої літератури в насвітленні нашого Професора будив у нас студентів, перейнятих дещо односторонно козакофільською романтикою, почування гордощів та свідомість величі нашої давнини і пошани до неї. Ці, розбуджені в наших молодих серцях національні емоції, понесли ми небавом серед гімназійну молодь, в якої ми зуміли розбудити подив і пошану для нашого давноминулого. Національні гордощі Іларіона, патріотизм Ігумена Данила, лицарська честь і посвята для добра Рідної Землі в Слові о п. Іг. — це були ті головні стовпи, на яких спиралася наша національно-виховна праця серед шкільної молоді, загріта живим словом нашого Професора в часі наших університетських студій.

В викладах з літератури середньої доби насвітлював Професор національно-культурний розвиток тих часів. В доповненні ми послуговувалися новою, тоді щойно виданою працею проф. Грушевського „Націон.-культ. рух XVI і XVII ст.” Полемічну літературу засвоювали ми головно з боку історичного. Докладніше зупинявся Професор на безіменних переважно віршах того часу, тематикою і мовою близьких до пізнішої „Енеїди” Котляревського, яка в розумінні Професора своїм складом і тоном являється завершенням середньої доби, а рівночасно переходом до нової.

Як живо ще сьогодні, по більш як 50 роках!, зберігається в моїй пам'яті насвітлювана Професором генеза „Наталки Полтавки”, викликаної наміром гордого полтавця Котляревського, представити правдиві типи українців супроти карикатурних типів „хахлів” в популярній тоді комедії Шаховського „Казак стіхотворец”.

Подібно й появу Квітчиної „Марусі” з реальними типами тодішньої Слобожанщини та генетично зв'язаного з нею „Салдатського Патрета” як відповіді „московським скализубам”-крити-

кам, умів Професор річево, об'єктивно і переконливо подати й представити.

„Галицьке Відродження", до якого літературно-історичні матеріяли ми підготовляли в нашому семінарі та насвітлювали окремими рефератами,—подано було нам широко на тлі західноевропейських, а зокрема слов'янських умових рухів на склоні XVIII. і з початком XIX. сторіччя.

Окреме — неповторне — місце належиться проф. Стоцькому як інтерпретаторові Шевченка. Професор Стоцький не „пояснював" творів Шевченка: він їх відтворював, він воскрешав перед очима нашої душі постать нашого поета-страдальця. Це не був якийсь „культ" Шевченка, ані патріотична пропаганда чи популяризація його національно-політичних поглядів. Це був удуховлений твір мистця-артиста, який силою своєї інтуїції, розпалений вогнем поетових ідей, одержимий його невмирущим духом — зумів відірватися від банальної буденщини та — разом зі своїми студентами — „молитву діяти".

Основою лектури Шевченкових творів були у проф. Стоцького поезії національно-політичного змісту збірки „Три літа" (від „Розритої Могили" до „Заповіту") в роках 1843-1845. На основі докладно простудіованих і Професором з глибоким зрозуміням і переконливо інтерпретованих поезій, починаючи від першої поїздки Шевченка на Україну („Розрита Могила"), закінчуючи „Заповітом" (Переяслав 1845) — слідкували ми за розвитком і кристалізацією політичного світогляду Шевченка. Ці Шевченкові поеми, що становлять одну нерозривну цілість, якої поодинокі частини генетично, логічно та ідейно тісно з собою зв'язані, — давали нам, студентам, глибоке зрозуміння Шевченка як ідеолога Нації та тривку основу для наших національних поглядів, з якими ми „йшли в світ". — Вже по закінченні університету поставали на місцях нашої праці, по гімназіях, невеличкі гуртки вчителів, бувших учнів проф. Стоцького, які на своїх сходинах далі вчитувалися в твори Шевченка та обмінювалися своїми поглядами про дидактичну й методичну сторінку своєї праці серед гімназ. молоді.

Виклади проф. Стоцького з літератури по-шевченківської доби — як сказано — обмежувалися головно до вибраних творів Куліша, Вовчка і Федьковича. І тут умів Професор знайти „золоті зерна" і з цікавого боку підійти до естетичних і мовних проблем у читаних творах.

При лектурі Вовчкового оповідання „Два сини" мав Профе-

сор нагоду, крім естетичного розбору твору, вказати на оригінальну, у простолюддя авторкою „підглянену" будову речень та іх сполук.

З певною „насолодою" читав Професор з нами м. і. Федьковичеву „Любу-згубу". Особисте знайомство з письменником дало йому можливість глибше вникнути в сам твір і краще його зрозуміти, а мова твору, архаїзми, багатство лексики, уклад і получення речень, давали Професорові-мовникові нагоду „насолоджуватися" тими „перлинами".

***

Перша світова війна припинила діяльність проф. Стоцького як університетського професора. Вправді він опісля далі працював як викладач в таборах полонених, згодом у Празі, але не мав уже давнього варстату праці, свого університету, не мав своїх давніх до студій відповідно підготованих слухачів-студентів, не було кому його ідеї, погляди, думки... понести далі в учнівську гущу середньошкільників.—Одначе я певний, що його учні, які ще довго, між війнами, працювали як учителі по наших школах, неодно здорове зерно вкинули в серця молоді. Воно — те зерно — скоріш чи пізніш видасть свої плоди!

А сьогодні, в сторіччя народження проф. Степана Смаль-Стоцького, ми всі, спадкоємці його науки, з признанням і подивом глядимо на його вклад у скарбницю української національної культури й науки. А ми, його вже дуже нечисленні учні, висказуємо одне велике задушевне бажання: Щоб наші катедри українознавства в майбутніх вільних українських університетах наповнилися такими меткими, діяльними, роботящими працівниками, яких взором є для нас наш незабутній професор д-р Степан Смаль-Стоцький!

Д-р Лука Луців

СПОГАДИ ПРО АКАДЕМІКА СТЕПАНА СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО

(Прага в 1921-1926 роках)

Я приїхав до Праги в листопаді 1921-го року, коли там уже діяв Український Вільний Університет, який заснували були у Відні і перенесли пізніше до Праги. Сюди почали прибувати звідусіль українські студенти, головним чином недавні військовики, щоб тут студіювати у високих школах, бо чеський уряд був справді демократичний і не ставив жодних перешкод студентам інших національностей, а навпаки активно підтримував політичних емігрантів, що мусіли втікати перед совєтською загрозою на рідних землях.

Я записався в Український Вільний Університет і одночасно в Чеський Карлів Університет. Повні чотири роки та ще й пів п'ятого студіював я тут, а в 1925 р. дістав абсолюторію та в 1926. осягнув докторат із слов'янської філології в Чеському Карловому Університеті та склав іспит для вчителів середніх шкіл на тому ж університеті, бо плянував вернутися на рідні землі до Галичини, а польська влада не визнавала дипломів УВУ.

Головним предметом студій була українська мова, тому в УВУ записався я в першу чергу на виклади проф. д-ра Степана Смаль-Стоцького і проф. д-ра Олександра Колесси.

Прізвище проф. Смаль-Стоцького було відоме кожному українському студентові, навіть початківцеві, бо Стоцький був автором граматики української мови для середніх шкіл, а в 1913 р. видав „Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache" і про неї вже знали ті, що мали охоту вивчати українську мову. Україністи знали також і те, що проф. Степан Смаль-Стоцький був одним із перших академіків Української Академії Наук, заснованої в Києві в 1918. р.

На виклади проф. Стоцького вчащало звичайно кільканадцять слухачів, що творили „тверде ядро" й трималися його ввесь час, аж до закінчення університетських студій. „Примусової"

причини в тому випадку не було, бо майже всі студенти УВУ одночасно студіювали на Чеському Карловому Університеті, де складали обов'язкові екзамени та докторати. Тому відвідування лекцій проф. Стоцького свідчило передусім про зацікавлення серед слухачів, яке він умів викликати; а далі він учив нас того, що було нам потрібне, як пізнішим учителям та науковим працівникам.

Професор відносився до нас, як до собі рівних співробітників. Він шанував наші погляди, давав нам опрацьовувати різні теми на своїх семінарних вправах з дискусіями та свободою слова; з повагою відносився до кожного прояву самостійної думки. Між студентами були тоді й такі, що пізніше працювали науково, як напр. д-р Григор Лужницький, д-р Кость Чехович, д-р Марія Фуртак, д-р Микола Гнатишак. Цей останній залишив оригінальні статті про новішу українську літературу та перший том „Історії української літератури", що вийшла була в Празі під час війни; другий том був уже написаний проф. Дмитром Чижевським, бо Гнатишак помер у Відні, як доцент університету. До тодішніх студентів проф. Стоцького належали ще д-р Микола Пушкар та д-р Кость Вагилевич.

Академік Степан Смаль-Стоцький давав цілість українистичних викладів упродовж чотирирічного курсу своїх лекцій. Я прослухав повний курс української граматики, яку професор викладав у формі порівнянь з іншими слов'янськими мовами. Треба підкреслити, що він не читав своїх викладів із заялозених карток, написаних давніше та читаних кількакратно, як це роблять деякі інші професори, але давав свіжі, нові погляди на основі нових наукових праць і не скривав свого вдоволення з того, що вчені інших слов'янських народів приходять у деяких спірних проблемах славістики до того самого погляду, який він обґрунтував у своїй граматиці наукового характеру, написаній по-німецькому.

Бо метою граматичних лекцій академіка Степана Смаль-Стоцького було, як це вірно підкреслив директор Українського Наукового Інституту у Варшаві, проф. Олександер Лотоцький, — „висвітлити правдиве місце мови українського народу в сім'ї слов'янських мов". Я прочитав був на початку моїх студій його велику працю німецькою мовою в найповажнішому славістичному журналі п. з. „Ueber die Wirkungen der Analogie in der Deklination des Kleinrussischen". Berlin 1885-6. Archiv fuer slavische Philologie. Bd. 8-9, і відразу збагнув методу праці свого вчителя, яко-

го я глибоко шанував і любив. Я навчився з неї, що граматичні правила — це висновки із зібраного матеріялу, а не навпаки.

Те саме правило було його провідним дороговказом при доборі правопису для нашої мови. Українська мова має свою власну структуру, має такі прикмети, яких нема в інших слов'янських мовах, і тому вона мусить мати свою власну одежу, бо одежі інших мов їй не відповідають. Тому проф. Смаль-Стоцький вів довгу й завзяту боротьбу за те, щоб українська мова дістала фонетичний правопис. Керувався він при тому науковими вимогами, потребами української мови, бо правопис мав якнайвірніше передавати всі тонкощі прикмет української мови.

Слухаючи лекцій проф. Стоцького про становище української мови в сім'ї слов'янських мов, я одночасно докладніше вивчав і його граматику, написану вкупі з проф. Т. Ґартнером німецькою мовою. Там був останній розділ, який займався цією проблемою й вирішував її на основі того матеріялу, що був описаний порівняльним способом і подавав прикмети української мови на тлі інших слов'янських мов.

Я зацікавився науковими рецензіями на цю граматику і докладно їх перестудіював та зголосився був із докладом на семінарі української філології. Не можу пригадати собі авторів усіх рецензій. Як виходить із статті Л. Граничкі у „Віснику" за 1934 р., кн. 3., стор. 203, то ці рецензії були в таких мовах: французькій, німецькій, російській, польській, чеській, мадярській і українській. Між авторами рецензій були такі поваги в славістиці, як В. Яґіч, О. Шахматов, В. Вондрак і Т. Лер-Сплавінський. З цього виходить, що граматика викликала велике зацікавлення серед славістів, які оцінювали її описову частину (від 1-450 стор.). Одначе для багатьох несподіванкою були висновки, що їх автори поробили з описаного матеріялу. На основі його українська мова виводиться безпосередньо та просто від праслов'янських говорів, так само, як усі інші слов'янські мови: польська, чеська, сербська та болгарська; тож вона є своїм віком і своєю якістю рівнорядною посестрою всіх інших слов'янських мов.

Професори Ст. Смаль-Стоцький і Теодор Ґартнер (який опрацьовував розділ про фонетику) зробили такі підсумки при кінці своєї граматики:

„Приділювання української мови до російської, подиктоване зовнішніми мотивами, — наложило пута на науковий дослід української мови. Причинились до такого змішання російської мови з українською (руською) і до тої плутаниці, що з того вийшла,

назви Русь і руський; політична історія обидвох народів; переважно спільна Церква зі своєю спільною мовою, що була довго й літературною; історичний правопис російської мови і слабе поширення знання української мови між славістами. Коли скинемо ті всі пута й без упередження поставимо собі перед очі лише мовні та з історії взяті факти, то побачимо в українській мові самостійну, одноцільну мову з сильним власним розвитком і власним характером; мову, що поруч усіх інших слов'янських мов стає як посестра, а зв'язана з кожною, навіть і з найдальшою із своїх посестер, масою спільних прикмет, — що не уступає в чистоті жодній".

І проф. Ст. Смаль-Стоцький допоміг нам „скинути" чужі пута і „упередження" чужих науковців. Та не тільки нам. Пізніше ми читали у виданнях, які появлялися в Україні, що й молодші українські мовознавці, а із старих проф. Є. Тимченко, не мали вже тих пут. Коли ж московський окупант України заплянував придушити український нарід, тоді знищено, чи як там говориться, зліквідовано всіх тих українських мовознавців, які навчали, що українська мова є така самостійна, як польська, сербська чи болгарська. На Україні тепер промовчується в мовознавчих працях досліди академіка Ст. Смаль-Стоцького, або перекручується його твердження та цитується проти нього такий „науковий" закид, як те, що він був українським буржуазним націоналістом". І це робить молодий член Академії Наук в Києві в 50-их роках цього віку, пишучи про члена Української Академії Наук в Києві з 1918-го року, бо в тому році проф. Ст. Смаль-Стоцький був найменований дійсним членом.

Проф. д-р Василь Щурат писав у львівському „Ділі" з 24-го лютого 1914-го р. про появу Граматики Ст. Смаль-Стоцького і Т. Ґартнера таке:

„Нації, завойованій оружно, досить повстати з оружжям в руках, щоб визволитись. Се знають добре завойовники й тому, накладаючи кайдани на руки, накладають їх рівночасно й на духа. Тоді визволення стають труднішою справою. Тоді і збройні повстання не запевнюють правдивої волі. Вони й неможливі без попередніх повстань духа.

Тим то й такі страшні для наших завойовників наші духові подвиги минулого сторіччя. Тим то духові стремління нашої нації в найновіших часах страшніші для них від кривавих революцій. Просвітній і науковий рух, організаційні заходи на полі народного господарства і політики — се для наших національних

противників явища грізніші від історичної Хмельниччини або Мазепинщини.”

„В ряді названих явищ ми ставимо, — писав д-р В. Щурат, — нині книжку Стоцького й Ґартнера — нову „Граматику української мови”. Бо і вона є визвольною пробою в тій сфері нашого духового життя, до якої належить.”

Ми навмисне навели довший уривок із рецензії проф. д-ра Василя Щурата, бо він вірно схопив те, чому тоді царські московські науковці виступали проти появи праці проф. Ст. Смаль-Стоцького. До цього можемо додати, що й тепер тим самим керуються ті, що ніби то поборюють наукові висновки академіка Ст. Смаль-Стоцького, а в дійсності не можуть погодитися з тим, що українська мова від найдавніших часів була самостійна і рівнорядна з усіма слов'янськими мовами, отже і з мовою слов'янського „старшого” брата з Москви. Бо коли б вони погодилися з тим, то мусіли б признати українцям і всі дальші рівності, аж до повної самостійности включно.

З цієї самої причини виступають проти світлої пам'яті академіка Ст. Смаль-Стоцького і залишки тих національних перевертнів, які колись служили московським царям, відійшовши від свого народу. Але їхні лайки свідчать про те, що праця Покійного нашого Вченого було справді „визвольною пробою в сфері нашого духового життя”, яку проф. Щурат назвав „грізнішою для наших національних противників від Хмельниччини і Мазепинщини”.

Коли проф. Омелян Огоновський написав „Історію української літератури”, як самостійної літератури українського („руського”, як тоді називалося в австрійській займанщині) народу, то російські шовіністи закричали про „український сепаратизм” в науковій ділянці. Навіть такий „поступовець” і ліберал, як Пипін, не був вдоволений з першої самостійної історії української літератури. Подібно було й тоді, коли проф. Михайло Грушевський почав друкувати свою „Історію України-Руси”, і російські історики почали були „науково” доводити, що не може існувати історія українського народу. В ділянці мовознавства оцього „визволення” української мови доконав проф. Ст. Смаль-Стоцький.

Проф. Стоцький у своїх наукових працях завжди дбав про те, щоб дійти в своїх дослідах до правди. Він часто заявляв, що ціль науки — пізнати правду. В 1931 році писав про це в „Літературно-Науковому Віснику” (гл. стор. 786 і далі), полемізував з

проф. Мироном Кордубою в справі найважнішого моменту в історії України:

„Історичної правди перед нами нікому обороняти не треба, бо й ми в нашім Наук. іст.-філолог. товаристві в Празі уважаємо своїм обов'язком служити щиро науці і правді. На те і зв'язалися ми в наукове товариство, щоб кожний з нас, шукаючи наукової правди, мав ще з усіх боків найбільшу контролю своїх дослідів і поглядів, бо, звісно, чоловік усього знати не може."

Далі проф. Ст. Смаль-Стоцький писав, що численні чужі вчені створили різні „історичні та неісторичні правди, в які люди повірили. Але і в науці є різні вихідні становища, і, звичайно, вони у відношенні до українського народу, його мови, літератури, культури, історії у чужинців все бувають різні від нашого, чому ми й не дивуємося. А що чужинецьких учених є більше, і вчені більше про нас писали, ніж ми самі, то їх погляди про нас приймалися загально за правду, тим більше, що українські вчені тілько мало дечим причинилися до коректури цих поглядів."

Ми навели оці рядки нашого Вчителя про його відношення до науки, бо він нам на своїх лекціях про це говорив і тішився, що його вчення перемагає погляди його противників. „Найповажніші противники, — писав він в тій же статті на 803 стор., — під моїм напором були присилувані значно зредукувати число познак „праруської" мови, та що взагалі чимраз більше славістів покидає давню „праруську правду" і приймає мій погляд за правильний. З того черпаю надію, що дійсна правда таки нарешті переможе. Я глибоко переконаний, що в історії літератури й культури, а також в політичній історії нарешті таки переможе та історична правда, що стара Київська Русь належить вповні тільки українцям, що ніхто не має права до неї, крім українців, що це твір їх духа, та що такої високої культури не міг би витворити народ, у якого не було б свідомости національної спільноти і єдности." (Стор. 803-804).

І правда, за яку все життя боровся проф. Ст. Смаль-Стоцький, таки поволі перемагала між ученими. Львівський щоденник „Діло" з 12-го грудня 1913-го року повідомив, що „відомий знаменитий славіст Е. Бернекер, професор університету в Мюнхені, простудіювавши докладно велику наукову граматику української мови проф. Ст. Смаль-Стоцького і Т. Ґартнера, заповів уже на літній піврік у своїм славістичнім семінарі курс української граматики й читання та пояснювання вибраних поем Шевченка.

Є це перший такий курс поза границями Австрії в Західній Европі."

Я слухав також викладів з історії літератури проф. Стоцького. На цих лекціях Професор звертав увагу на пояснювання й читання важливіших літературних творів. Але це не була суха розумова інтерпретація твору, як звичайно буває в університетських семінарах. Сам Професор був дуже добрим рецитатором та читав літературні твори немов театральний артист. Про це вірно написала пані З. Мірна в 20. ч. „Жіночої Долі" з 1938-го року, після смерти Ст. Смаль-Стоцького:

„Професор був не тільки вченим і організатором; він був і мистцем. По смерти Василя Стефаника влаштовано в Празі в його пам'ять академію, на якій, між іншим, проф. Смаль-Стоцький читав його твори. Яке художнє було це читання! В цьому читанні сам Стефаник здавався ще більшим, ще кращим. Той стогін українського селянина, про який так майстерно оповідав Стефаник, в читанні Професора здавався ще болючішим і так діймав слухачів, що чимало серед них плакало." (Професор читав тоді „Синів" і „Вона-Земля").

Я чув читання й аналізу таких творів на семінарі проф. Стоцького: „Наталка Полтавка", „Салдатський патрет", „Маруся", численні поезії Тараса Шевченка, оповідання О. Федьковича („Люба згуба"), поеми Івана Франка: „Іван Вишенський", „Мойсей", новелі В. Стефаника, якого Професор високо цінив і з яким приятелював, видавши його першу книжечку оповідань у Чернівцях та написавши до неї передмову.

При цій нагоді треба трохи ширше розказати про другу після граматики, головну ділянку наукових дослідів Професора, — а саме про його інтерпретації творів Тараса Шевченка.

Ми вже згадували вище, як наш Учитель читав літературні твори; і це мистецьке читання вважав за перший крок до зрозуміння літературного твору. Такою методою послуговувався вже в своїй праці в Черновецькім університеті, як про це написав Василь Сімович у вступі до „Інтерпретацій" на 6. стор.: „Нам казали звертати увагу на те, щоб твір був як слід відчитаний (і щодо змісту, і щодо ритму), бо прочитаний твір, ясна річ, після докладної аналізи самого твору перед тим, уже сам по собі стає більш-менш зрозумілий. А далі — йшов докладний розбір: слово за словом, думка за думкою, сполука речень, зв'язок з попереднім, але ж найважніше — саму поему ми розбирали в циклі

інших творів поетових, і то в першій мірі творів більш-менш із того самого часу: їх думки, фрази, сполуки фраз і т. д."

Хто слухав лекцій проф. Ст. Смаль-Стоцького і був на його семінарі, де читали Шевченка, той позбувся багатьох невірних і ненаукових поглядів на творчість найбільшого українського поета. Спосіб вияснювань літературної творчости методою Стоцького можна б назвати філологічною критикою. Але це не значить, що Автор „Інтерпретацій" не знав про інші методи в оцінці літературних творів: напр. психологічну, соціологічну, естетичну. Та він обстоював думку, що в першу чергу треба зрозуміти літературний твір, бо аж після цього можна його оцінювати з різних критичних становищ. Можна б скласти словник символіки Шевченка в його творах, і тоді легко буде зрозуміти окремі твори поета, написані в різних добах його життя. І це зробив академік Ст. Смаль-Стоцький.

На основі філологічної критичної методи він прийшов до вірного ствердження, що в Шевченка не було ідеологічних змін під час його короткого життя, що тривало тільки 47 років. І хоч теперішні поневолювачі України твердять інакше, — фальшуючи твори Шевченка та проголошуючи автора „Кобзаря" за малощо не члена комуністичної партії, і накидаючися на проф. С. Смаль-Стоцького за його „Інтерпретації" Шевченка, — то всі неупереджені люди признають слушність Стоцькому, який шукав правди, і який її знайшов, коли наводив слова українського поета:

„Ми віруєм Твоїй силі
І слову живому:
Встане правда, встане воля,
І Тобі одному
Поклоняться всі язики
Во віки і віки."

„Це не великих слів велика сила з чужого поля", на які в нас звичайно такі ласі. Це слова, це нефальшовані думи, це світогляд українського національного генія Тараса Шевченка, це та мудрість своя, що випливає в нього з синтези історичної народної традиції, народного теперішнього життя, і з найглибших міркувань про найвищі цілі і змисл життя, із соборної душі Української, тугу й думи якої Шевченко вмів найживіше, — як ніхто інший, — відчути і своїм огненним словом благовістити; це той розум, який сіяв він на вбогій ниві в надії на веселі жнива." („Інтерпретації", стор. 17).

Говорячи про Інтерпретації Шевченка, мусимо згадати про досліди Професора над ритмікою Шевченкової поезії. Він писав кілька разів на цю тему, вперше ще перед першою світовою війною, а востаннє у згаданих „Інтерпретаціях" на 187-237 стор. в розвідці п. з. „Ритміка Шевченкової поезії". У семінарі української філології Професор читав поезії Шевченка та визначив ритмічність їх на основі народної ритміки. Тоді ми довідалися, що його вчення здобувало собі частинне признання у деяких дослідників. І так, Борис Якубський у статті „До проблеми ритму Шевченкової поезії" (у збірнику „Шевченко та його доба", 1926) писав: „Я охоче, із великою вдячністю одступлюся від низки тверджень у своїй статті з 1921-го року; теорія академіка Смаль-Стоцького мені в цьому великою мірою допомогла." (Інтерпр., 235).

Проф. Стоцький довів, що Шевченко був великим мистцем коломийкового і козачкового ритмів, і як уся Шевченкова віршова творчість, пов'язується в цілість із ритмікою української народної поезії. Те саме відноситься і до колядкового ритму в Шевченковій творчості.

Виїхавши з Праги в 1926 році, я вчителював у середніх школах в Галичині, а при тому старався дещо писати до періодичних видань. Працював я у „Літературно-Науковому Вістнику", а пізніше в „Вістнику", в якому співпрацював і проф. Ст. Смаль-Стоцький. Я утримував з своїм Учителем зв'язок шляхом листування, а після його смерти в серпні 1938 р. вмістив я там некролог про нього.

Не сміємо забувати про науковий дорібок академіка Степана Смаль-Стоцького, і не можемо без відповіді залишати тих неоправданих із наукового боку атак, які проти нього ведуть вороги українського народу з Києва, Москви, чи звідки інде.

Д-р Кость Кисілевський

УКРАЇНОЗНАВЧІ ПРАЦІ АКАД. СТЕПАНА СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО

З-поміж численних праць академіка Степана Смаль-Стоцького[1] на найбільшу увагу заслуговують ці, що торкаються основних питань української мови й літератури. Вже в часах своїх студій в Черновецькому[2] та Віденському[3] університетах Стоцький присвячував багато уваги українському мовознавству та користав з тогочасних принципів порівняльної славістики у віденській школі Франца Міклошіча;[4] його учень Гнат Онишкевич[5] викладав саме тоді українську (руську) мову й літературу в Черновецькому університеті. В 1884 р. Стоцький склав докторат філософії у проф. Міклошіча на основі дисертації: „Ueber die Wirkungen der Analogie in der Deklination des Kleinrussischen", надрукованій в Archiv fuer slavische Philologie; Bd. 8-9. Berlin 1885-6. Міклошіч габілітував його в тому самому році на приват-доцента порівняльної слов'янської філології у Віденському університеті. На основі текстуальної праці „Ueber den Inhalt des Codex Hankensteinianus", надрукованої в Sitzungsberichte der philos.-historischen Classe der Akademie der Wissenschaften, Bd. 110. Wien 1886, Стоцький був займенований надзвичайним професором української мови й літератури в Черновецькому університеті в 1885 р. після проф. Г. Онишкевича, а в 1893 р. став уже дійсним професором на тому ж університеті і був ним аж до вибуху першої світової війни в 1914 р.[6]

1. Дисертація Степана Смаль-Стоцького визначається вартісними й модерними заключеннями на тлі матеріялу з народної мови, зібраного й опрацьованого тогочасними етнографами, що їх праці наведені на вступі, і цитовані в бігу роботи, напр. свіжі тогочасні та трохи старші збірники: Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, СПб. 1872-77, Записки Юго-Западнаго Отдела Русск. Географическаго Общества, I. Кіев 1874, Народные песни Галицкой и Угорской Руси

Я. Головацкого, Москва 1878, Малорусскіе народные предания и разсказы М. Драгоманова, Кіев 1876, Историческіе песни малорусскаго народа В. Антоновича и М. Драгоманова, Кіев 1874-5, М. Осадцы Русская Грамматика, Львов 1876, Д-ра Е. Огоновського: Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, Lemberg 1880, August Leskien. Die Deklination. Leipzig 1876, а також Галицкіи приповѣдки и загадки Г. Илькевича, Відень 1941, Вѣнок Русинам И. Головацкого в 2 т., Відень 1847-8. Лѣтопись Самовидця, Москва 1846, Zbiór praw litewskich 1381-1529, Poznań 1841, а навіть рукописна збірка пісень П. Кумановського.

З тих джерел автор вибирає відповідні приклади для своїх тез про діяння аналогії в деклінації, виходячи із засади, що **письмова мова України ще тільки на початку свого розвитку, тож не устійнена, а кращі письменники вживають народних форм.**[7] Справжні скарби української (руської) мови існують тільки в народній поезії, в пословицях і загадках народу та передусім у народній прозі, оповіданнях і казках. Тому автор використовує етнографічні збірки, крім знаменитої збірки приказок Номиса (М. Симонова) з 1864 р., що була йому недоступна.[8] В деклінації він іде за Міклошічем, а як відступає коли від нього, то тільки тому, щоб виявити зміни органічних форм під впливом аналогії. „А це при іншому поділі не дасться добре показати". В коментарі користає з поглядів найновіших дослідників мовних явищ, як напр. Бодуена де Куртене, що виложив їх модерно в праці „Einige Faelle der Wirkung der Analogie in der polnischen Deklination", Berlin 1870. Beitraege zur vergleichenden Sprachforschung. Bd. VI., Дельбрюка, Бруґмана, Остгофа, Пауля, Містелі, Лескіна і ін. **Так побудована праця показує аналогічні явища в тенденції української народної мови до спрощення форм, подібно як це діється в інших живих мовах.** Він приходить до висновку, що в українській деклінації існує тільки п'ять, а то й чотири кляси. „Die Ursache dieser Reduzirung liegt darin, dass das frueher so lebendige Gefuehl fuer den Stammauslaut sich abstumpfte und deshalb seine Einwirkung auf die Scheidung der Declinationsclassen verlor. Von diesem Momente an begann die Bedeutung des Geschlechtes immer groesser zu werden, und dies offenbart sich schon jetzt darin, dass das Sprachgefuehl bestrebt ist, die Substantiva desselben Geschlechtes, — wenn auch verschiedenen Stammauslautes, — zu vereinigen und denselben Deklinationsregeln zu unterwerfen. Ist aber dies einmal vollbracht, so wird das Geschlecht zum unterscheidenden Pripzip der Declinationsclassen. Jetzt ist das zwar noch nicht der Fall... aber wir

sehen jetzt, dass sie (Declinationen) Vieles eingebuesst haben, und dass ihnen eine gaenzliche Ausgleichung bevorsteht." „Dasselbe Streben nach Vereinfachung" — hat dahin gewirkt, „dass sie sich in den Endungen kaum merklich von einander unterscheiden." (Bd. 9, S. 73).

Для унаочнення впливу аналогії на відміну Стоцький подає схему відміни іменника, покищо за п'ятьма групами, а саме: I. чол. роду з твердим і м'яким приголосним або -о в закінченні; II. середнь. роду з -о, -е закінченням; III. жін. роду з -а, -я; IV. з пом'якшеним приголосним накінці (давня V. 2); V. приголосні пні середнь. роду з -я закінченням (давня V. 4.).

У висновках подає такі наслідки впливу аналогії: 1. в множині однакові закінчення, крім наз., знах. та кличн., 2. замітний вплив відміни жіноч. роду на чол. та перевага його також над середнь. деклінацією, 3. тенденція творити давальн. одн. з закінченням -і, а наслідком цього деякі іменники чол. і середнь. род. стали жіночими, 4. давальний і місцевий однини мають однакові закінчення, 5. питання про закінчення родового одн. на -а, -у обмежує тільки одним спостереженням, що іменники живих істот склонні до -а закінчення, неживих до -у; зрештою залишає його відкритим. У підвалі редактор В. Яґіч запримічує, що також односкладовість іменників спричинює тут закінчення -у.[9]

Як бачимо, С. Стоцький уже в першій своїй праці стояв на правильному становищі про життя мови, про розвиток її наслідком аналогії, про спрощення форм і тенденцій у відмінах. Думаємо, що дали йому це розуміння Бодуен де Куртене та тодішні лінґвісти, які оцінювали мовні явища із становища їх розвитку та боротьби проти норм, а згодом у XX ст. із становища фонології.

2. Друга його праця торкається змісту нашої старої пам'ятки, що находилась тоді в Надворній Бібліотеці під ч. 37. у збірці слов'янських рукописів. Сьогодні переняла її Національна Бібліотека у Відні. То Кодекс Ганкенштайна з XII. і наступних сторіч. Свою монографію ділить на такі розділи: 1. вигляд, 2. зміст, 3. виїмки з текстів. Автор зазначив, що в майбутності дасть палеографічний і мовний опис, але не виконав цього. Він подає дані до історії Кодексу, а саме: знайдено його в моравській метрополітальній церкві і передано бібліотекареві в Оломунці Й. А. Ганке фон Ганкенштайн. З порівняння його змісту із рукописними сербськими та словінськими анфологіонами з XV і XVI ст. виявилось, що наша пам'ятка то одинокий рукописний анфологіон руського письма та руської редакції, а її мова за думкою

Добровського й Міклошіча — XII до XIII ст. Кодекс Ганкенштайна то загалом багато коротше оформлення Богослужби, ніж грецький анфологіон, бо тут нема стихир на Литію та подвійних канонів, за виїмком двох випадків. Натомість до анфологіона належать тут 22 апостольські діяння і послання, 32 євангелії на будні, неділі й важніші свята, канони пророкам, апостолам, святим отцям, мученикам і мученицям, преподобним, устав Богослужби „Снаксарь" та доповнення до канонів: сідальні, антифони й стихири. До восьмигласника або октоїха належать тут 8 скорочених канонів на недільні утренні Богослужби, 6 будніх, дописки на краях, воскресні кондаки, зібрані окремо.

Цей зміст пам'ятки зближує її до найстарших церковних книг, що містили найпотрібніші частини Богослужби й тому були скорочені. Можна б з того змісту заключувати, що такий власне октоїх із скороченими частинами Богослужби був на початку в уживанні св. апостолом Методієм, як це підтверджує також і порівняння із сербськими та словінськими скороченими октоїхами; але Стоцький застерігається щодо цього передчасного заключення, як також щодо зіставлення його з літописним „ОХТАИК-ом", бо його дослідження ще не було дозріле.

В пробах тексту він вибирає різнородні частини та в противенстві до попередників, Добровського, Строєва, Лучаковського, намагається дати якнайточніші в письмі та в правописі відбитки.

В. Вондрак закидував йому порівнювання неодночасних пам'яток. Проти такого закиду говорить заява Стоцького, що Кодекс Ганкенштайна це одинокий, самітний анфологіон в руському рукописі. Автор відкриває в Кодексі два різні рукописи.

Як його попередники, так і він не відділив точно тексту А, Б, В, що різняться між собою віком та палеографічними особливостями, про що довелось нам писати в праці: „Кодекс Ганкенштайна — староукраїнська пам'ятка."[10]

В кожному разі, ця праця Стоцького показала його надзвичайну пильність та обережність у висновках. Уявляємо собі його важку працю в збірці рукописів, що забрала йому багато часу. В цитованій нашій праці наведено декілька неточностей у відчитуванні „покрайних записів", що їх ми якслід відшифрували.

Ця студія Стоцького дала новим дослідникам дороговказ до текстуальних досліджень наших Богослужбових книг.

3. Третя праця Стоцького має в історії нашого правописного питання основне значення. То реформа тодішнього українського

правопису за фонетичним принципом. Коли Стоцький у Чернівцях заприятелював з німцем професором Федором Ґартнером,[11] який хотів навчитися української мови, Стоцький став його вчителем. Упродовж практичних з ним занять Стоцький сконстатував неможливий хаос у тодішньому правописі та в літературній мові. „Ми взялися управильнювати їх."[12]

Тоді й почалася їх спільна праця, що тривала до 1912 р.

Оба співробітники мають ту саму мету: проломити льоди в Галичині і Буковині та завести фонетику в офіційний правопис. „Ми рішилися перш усього взятися до управильнення українського шкільного правопису, до заведення гармонії між школою і літературою, до сконсолідування літературної мови." „Ми склали правописні правила, коротенькі, щоб показати, як поєдинчі, прості правила вповні вистарчають, щоб правильно писати поукраїнськи. В основу наших правил поклали ми українську літературу, а особливо одинокий тоді словар Желехівського. З відповідним пропам'ятним письмом предложили ми наш проєкт 1886 р. міністерству освіти... (Воно) запорядило, щоби при радах шкільних краєвих у Львові і Чернівцях скликано анкети українських професорів ріжних катеґорій для управильнення української шкільної правописи. У Львові висловились проти фонетичної правописи; так само в Чернівцях зчинилась велика буря". С. Стоцький і Ф. Ґартнер предложили на анкеті науково опрацьовану заяву: Minoritaetsvotum in der vom K. K. Bukowiner Landessschulrathe behufs Regelung der ruthenischen Schulorthographie eingesetzten Comission, abgegeben im November. Czernowitz 1887.

Тут доказали, що 1) управильнення правопису є негайно потрібне й побажане, 2) що члени субкомісії в більшості спинюють його через хитання і зміни в шкільних програмах, 3) що всі фонетики-письменники пишуть однаково й так, як Желехівський, а етимологи заводять хаос; 4) що письменники вживають фонетики в творах письменства, а етимологи займаються тільки публіцистикою; 5) що український правопис не можна стосувати до мертвої церковнослов'янської мови, 6) що історія української мови вказує на фонетичний правопис, 7) що вчені є за фонетикою, 8) що історичний правопис є нещастям школи, а правопис Осадци та більшости в субкомітеті є непослідовний і важкий до вивчення (гл. Проломъ), тоді як правопис Желехівського є практичний для школи й простий; з історичного правопису нема ніякої користи. На основі цих речових доказів оба автори предложили до затвердження правопис Желехівського, додаю-

чи в окремому письмі порівняння правопису Осадци та Желехівського для наглядности. Крім того, С. Смаль-Стоцький писав про правопис в окремій анонімовій брошурі, закликаючи громадянство приняти фонетику, що перейшла розвиток від Гулака, Квітки, Котляревського до Куліша та дійшла до досконалости в 70-их роках, на основі засади: „Пишім, як правильно говорим!"[13]

Рівночасно оба професори працювали над створенням шкільної граматики й думали зразу про написання її в німецькій мові, але згодом рішили видати її в українській мові. „П'ять літ з вершком по дві годині денно працювали ми спільно", „тисячі слів були для потреб відмінювання передекліновані чи то переконьюґовані на окремих картках, при чім ми перші звернули увагу на докладний наголос слів і їхніх форм, бо наголос це душа мови".[12] В межичасі оба автори написали гостру критику „Рускої Граматики" О. Огоновського в „Zeitschrift fuer Oesterreichische Gymnasien". Wien 1889.[14]

Оба теж діяли через знайомих високих австрійських службовців міністерства, намісництва, шкільної ради, професорів та переконували їх у приватному листуванні. Деякі з них далися переконати, що фонетика може єдина устійнити та облегшити науку української мови в школі, а то й в громаді, як напр. президент шкільної ради у Львові Бобржинський, президент Буковини, граф Паче, міністер освіти Ґавч. Натомість проф. В. Яґіч відповів на листа С. Стоцькому, що немов він комусь вислуговується, та не має на меті тільки добро української мови. Ця відповідь викликала реакцію з боку Стоцького та такий лист, „що ми вже ніколи з собою більше не переписувалися." Москвофіли зібрали 100 тисяч підписів проти фонетики для протесту до міністерства освіти у Відні, а навіть подбали про дипломатичну інтервенцію російського уряду.[15]

Та проте співпраця обох авторів дала додатні успіхи: **в 1893 р. була видана у Львові їх спільна „Руска Граматика",** бо проти назви „Українська", заведеної в Буковині, побивався найбільше намісник у Львові граф Пініньський, і на це автори погодилися, як на компромісову форму, що від неї залежала апробата.[16] Власне про ці урядові заходи та вимоги свідчить лист С. Стоцького до Франка з 10. квітня 1893 р. з Рознова, де він перебував на святах у тестів. Тут вияснюються відвідини інспектора І. Левіцкого: „Крім того інсп. Левіцкий умисно приїздив, щоб покінчити діло з граматикою, одже на зломану голову треба викінчувати, а властиво перемінювати дещо в граматиці, щоб зроби-

ти з неї шкільну книжку. Треба також писати т. зн. укладати „правописну книжочку", як се Німці і Поляки мають, невеличку, але таку, щоб докладно подавала всі правила нової шк. правописи."[17]

„За найважнішу роботу свою щоденну тепер при святі був би я і забув — таж мушу виробляти виклади історії літ. 16-18 в. — річ дуже трудна, хотівши єї добре зробити. От Вам моя робота..." (Архів Франка 256, лл. 45-46).[18]

Також про методи спільної праці авторів є натяки в некролозі Ф. Ґартнерові: „...треба було приладити до друку друге і третє видання нашої шкільної граматики, які ми завсіди дуже докладно переробляли."[19]

І справді, „Руска Граматика" вийшла в чотирьох виданнях, а саме: 2-е в 1907, третє під зміненим заголовком „Граматика руської мови" (перероблена в 1914 р.), 4-е в 1925. р., а крім того в 1919 р. вийшов у Вінніпезі в Канаді передрук п. з. Українська граматика. Власне цей останній складається з таких частин: Звучня, Букви, Правопись, Словотворенє, Значінє слів, Частини мови, Відмінюванє. Складня, Додаток: Церковно-словянське письмо. Маємо тут уже зрозумілу термінологію, бо сперту на народній мові, а не на староукраїнській, ані церковнослов'янській основі. І так: голосозвуки або самозвуки, шелестозвуки або співзвуки, проривні, протиснені звуки, голосові та безголосові шелестозвуки, уподібненє шелестозвуків, (співзвуків), визвук, назвук, перезвук, перезвук іканє, отвертий і замкнений склад, повноголос, приподоблюванє, людова етимольоґія; (дрожачий р); у частинах мови нема частки, тому тільки 9, займенників 7 ґатунків, бо нема означальних і заперечених; дієслова: недоконані, доконані, наворотові: протягові; слова — питомі й чужі; у словотворенні мова про корінь, наростки, приставки, пень, закінченє, зложенє; 3 роди: мужеский, женьский, середний; 4 відміни іменників: мужеска, женьска, середна, шелестозвучна.

Від другого видання автори поміщують також: руске віршованє, в якому народні мелодійні ритми коломийки, шумки, козачка, колядки, щедрівки зайняли показне місце та застосування до мистецької поезії Шевченка, Шашкевича, Федьковича, Франка і ін. Також згадуються тут основи клясичної метрики.

У дефініціях цікавіші випадки: „Звуки витворюють ся через ріжне уставлюванє і порушуванє приладів мовних"; або таке: „Вже прасловянам вимова **ол, ор** перед шелестозвуками робила трудности". Оригінальністю цього видання є заголовок, нато-

місіть у самій граматиці не стрічаємо назви українська, тільки руска, або руська мова.

У третьому виданні автори подали крім старих, здебільша галицьких форм, також нові форми; через те Граматика набрала свіжішого, українського вигляду та змісту: у відміні займенників: він, єго, **його,** єму, **йому;** вона (она), єї (її)... На Україні, пишуть автори, вживають також замість ним, ними, них форм їм, їми, їх. По приіменниках кажемо звичайно: него (нього), нему (ньому;) моєго, мойого, моєму, мойому, твойого; замість сего, сему, сього, цього, сьому, цьому; замість сеї, сею „пишуть на Україні цієї, цією..." (стор. 85-86). Далі: „Анальоґія спричинила також: 1. що дехто з укр. письменників занехує в 1-ій ос. одн. мягченє другого ступня і пише: носю, ходю і т. п.; 2. що ненаголошене закінченє 3-ої ос. одн. -ить у деяких письменників на Україні замінюєть ся закінченєм 1-ої відміни -е: робе" (читай: роби, гл. 3 і 32), говоре....; (стор. 101-.

Автори дають також історичні примітки у підвалах, а то й у тексті, наводять відмінювання в церковнослов'янській мові кирилицею, розділ про кириличне письмо, всюди застосовують наголошування слів за західноукраїнськими правилами, а передусім опрацьовують питання із синтакси, а в відміні іменників питання про поділ за трьома родами з „твердою, мягкою відміною в роді мужеськім; твердою, мягкою, шелестівковою відмінами в родах: женськім і середнім."

Граматика, написана популярно для юнацтва (нижчої гімназії) фонетичним правописом Желехівського, має описово-дедуктивний характер. В своєму часі вона унормувала всякі розбіжності в письмі й слові, бо була вживана аж до часу правопису НТШ і Комісії мови у Львові, що виразно перейшла в 1922. р. до подвійних форм письма й відміни: галицьких і східноукраїнських за правописом І. Зілинського, а від 1930 р. прийняла ухвали конференції в Харкові (т. зв. академічний правопис). Граматика має ще одну велику заслугу **для української літературної** мови; вона раз-на-завжди зліквідувала хаос у тому ділі та **започаткувала східноукраїнські норми в літературі, основуючи їх на науковому принципі.**

„Руска Граматика" у першому виданні з 1893 р. була додатньо рецензована О. Огоновським, О. Партицьким, І. Третяком та на цій підставі стала шкільним підручником.

4. Після першого успіху автори постановили працювати спільно над науковою граматикою української (руської) мови

та німецько-українським і українсько-німецьким словарем.[20] Праця поступала жваво, зразу таки в Чернівцях, від 1899 р. в Інсбруці і від 1911 р. в Боцені. Там „ми цілими днями майже без перестанку працювали" і „в 1912. р. наша граматика була готова", а вийшла щойно в 1913 р. в німецькій мові: Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache. Wien. (XV+500).[21] Стоцький відкриває заслону над характеристичним відношенням наукового світу до української мови та її місця у слов'янській сім'ї. Саме тоді А. Лескін і Е. Бернекер редаґували серію підручників славістики, передусім граматик слов'янських мов. „Ми рішили вислати манускрипт наукової граматики української мови Лескінові". Він перестудіював її та зажадав деяких змін. Стоцький відвідав його в Липську та обговорив з ним усі домагання, але він відмовився помістити цей твір у виданні Вінтера в Гайдельберзі, „з огляду на наш погляд про становище української мови в сім'ї слов'янських мов. Ми висказали Лескінові з тої причини наш жаль з заявою, що ми від нашого найглибшого наукового переконання за честь найтися в його збірці слов'янських підручників відступити не можемо. Бернекер опісля кілька разів жалував, що ми видали граматику власним накладом при допомозі австрійського міністерства освіти, а не в збірці. Але наша граматика, праця цілого нашого життя, таки появилася 1913. р.; ціль нашу ми таки досягнули, про українську мову заговорив увесь науковий світ. Критиками нашої граматики — Шахматова, Яґіча, Вондрака, Мейєта, Лера-Сплавінського, Гуєра, Вайнґарта і других ми могли бути вповні вдоволені. Ми мали почуття — це виходило ясно з усіх критик — що ми довершили великого діла, що наша праця, як і критики зазначують, має тривалу наукову вартість. Нехай і не погоджуються наші критики на наш погляд про становище української мови в сем'ї слов'янських мов, то вони таки будуть примушені свої погляди на цю річ зревідувати. На це є вже й познаки. (Мейє, Трубецкой, Гуєр, Маєр...). А ці критики, що закидували нам тенденційність — національно-політичну, сепаратистичну, — як Яґіч, Шахматов, Брікнер (хоч називає нашу граматику „зовсім знаменита граматика"), не розважали, очивидячки, в тій хвилі, яка велика, бо не підперта жадними науковими арґументами, яка прямо в науковім світі нечувана тенденційність лежить якраз в тім їхнім закиді".[22]

Стоцький оповідає при цій нагоді про методи досліджування мовних явищ: „фактичний матеріял мовний, наукову літерату-

ру кожного питання мусів, розуміється, зібрати я і маючи все потрібне під рукою, щоб можна було зараз все провірити, мусів я йому все найдокладніше реферувати". „Працю ведено в згоді та при точній контролі навіть стилістичного характеру. Все те „помогло мостити дорогу в світ для української мови."[23]

Граматика руської (української) мови присвячена пам'яті Франца Міклошіча. У Передньому слові автори заявляють, що руська мова мало знана навіть самим славістам. А ця граматика — то опис живої руської мови у відношенні до інших слов'янських мов, „тому наш опис є подекуди порівняльний". „У звучні виходимо від праслов'янського, у відміні порівнюємо її із староцерковно-слов'янською мовою, що виказує найстарші збережені форми. Повного образу історичного розвою ми не в силі дати, бо нема деяких монографій про письмову мову, XVI-XVIII ст. Праця коштувала нас кілька років життя. Вартісних спонук додавали нам А. Лескін і Е. Бернекер. Підписано в Чернівцях і в Боцені (в Альпах).[24]

Після Переднього слова йде спис розділів: напр. Простір і число населення, Історія, Письмова мова, Звучня, Аналогія і людова аналогія, Словотвір, Відмінювання, Синтактичні проблеми,[25] Місце руської мови серед слов'янських.

У 1912 р. — за їх думкою — було 34,500.000 українців. З половини IX ст. була держава, що її заснували нормани, надавши їй ім'я Русь. Вона мала тоді одинадцять племен, з яких згодом постали великороси, білоруси, українці. Що Київська держава належала до українців, це доказали вже достатньо: Максимович, Антонович, Яґіч, Кримський і Розов, розторощуючи гіпотезу Поґодіна—Соболевського про приналежність її до великоросів або росіян. Після смерти Ярослава Мудрого (1054) держава розпалася на окремі князівства, тому Київ стратив своє центральне становище, а в 1169 р. був зовсім зруйнований великоруським князем із Суздалю, Андрієм. У XII ст. постають два нові центри: Галич на південному заході та Суздаль — Володимир, згодом Москва на півночі. Це зміст початкових розділів.[26]

Потім автори займаються українською живою мовою. К. Михальчук розрізняв три діялекти: північний, русинський та український. Цей поділ приняв також Омелян Огоновський. Соболевський розрізняв південний і північний діялект, — до якого приділяв також угорсько-руський.

Одначе автори вважають ці поділи недозрілими, бо вони спираються на паперових даних. Тому не обговорюють прикмет ді-

ялектів; адже всякі анкети є звичайно неточні й не заслуговують на те, щоб їх брати поважно.

Тим часом уже були знані фонетичні студії в терені Олафа Броха, а саме на межах закарпатської Бойківщини та Словаччини. Знані були теж праці І. Верхратського в терені Лемківщини, Закарпаття, Михальчукові студії. А проте автори не брали їх до уваги. І це вважаємо за велику недостачу книжки, бо досі вживається напр. поділ К. Михальчука, хоч під зміненими назвами: північний, південнозахідний, південносхідній діялект. Коли б Стоцький і Ґартнер будували свої цінні спостереження на дослідах живої мови, тоді їх книжка була б тільки скористала на повазі. А так читачі не могли мати ясного погляду на їх становище, виявлене вже в перших рядках: „Ми описуємо живу руську мову й намагаємося відкрити її відношення до інших слов'янських мов."[27] Виринало питання: яку саме живу мову, якого діялекту особливості тут стали основою досліджень. Дехто з критиків цієї важної для нас книжки (XV+500 стор.) назвав відкрито західний діялект підставою Граматики руської (української) мови, напр. Карський, Яґіч в розборі акцентуації. Вважаємо, що також не виправдує авторів заява про те, що мовляв, вони не можуть подати досконалого образу історичного розвитку мови, бо бракує ще деяких потрібних монографій про руську мову письмову з 16-18 сторіч. Адже ж саме на кінці XIX ст. та на переході XIX і XX сторіч появлялись кожного року відповідні праці, хоч би згадати П. І. Житецького, А. Кримського, О. Колесси і інших.

В науці про звуки замітне уточнення української звучні під фізіологічним оглядом, що походить, правдоподібно, від Ф. Ґартнера, який був знавцем в тому ділі.[28] Одначе сьогодні не вистачає вже ця табеля, коли в ній нема м'яких **рь, шь, жь, чь, щь,** середнього **ль,** двогубного **у,** тощо.

Оспорюване Яґічем та іншими філологами оригінальне українське відкрите **е**, перед яким не пом'якшувались споконвіку українські приголосні, описане тут як слід. Нас дивує тільки становище Яґіча, який спирається на гіпотезі й не має справжніх арґументів. На нашу думку, Стоцький і Ґартнер замало обговорювали злиття **ы -и; і з ѣ; г.**

У розділі 5), стор. 35. п. з. „Характер руських звуків" автори правильно заявляють, що тяжковимовні сполуки приголосних і накопичення приголосних тут не знані; натомість носіями складів є завжди чисті, сильні й старанно артикульовані голосні. Не

знані тут поглушені та напів проковтнені голосні, як це буває в російській мові. Кожен склад звучить тут ясно та ціло. Вільний наголос не дозволяє одноманітности тону, а висота його змінна; звичайно, наголошені склади вищі, ніж інші.[29]

У розділі 6), 36. стор. підкреслено, що наголошені голосні визначаються силою тону, а не довжиною, ані певною висотою тону.[30]

У розділі 280), 487. стор. автори порівнюють з іншими слов'янськими мовами українські звуки: **о** пересувається у вимові до **у**, підчас коли в російській мові воно пересувається в протилежному напрямі, до **а**. Два праслов'янські звуки **ы** та **і** злилися зо собою в старовині так, як в південнослов'янському. Тут зацитована думка Я. Бодуена де Куртене в „Учених Записках Юрієвского университета" з 1893, що зачислює українську діялектну область до південного слов'янського світу, в протиставленні до північного.[31] Праслов'янське **і** стало **и** звуком, як у болгарському, проти російського. Праслов'янське ĕ та Е тільки в російському зівпали, підчас коли в українському з ятя (ѣ) стало **йі, і**. Праслов'янське **е**, а навіть **ѣ** переходить у російському до **йо** перед твердими приголосними, але **не** в українському. Праслов'янські **о, е** в закритих складах перейшли до **і, йі,** чого нема в російському. Старі, може навіть праслов'янські -ъй, -ьй дали в українському -ий, -ій, в російському: ъй—ой, ьй—ей. В російському т-звуки та губні перед праслов'янськими **і, е** пом'якли, як у білоруському, польському, лужицькому, але не в українському. Праслов'янські **нье, лье, рье, цье** чужі українському; тут: **не, ле, ре, це.** В українському наросток: -ець, цьа, -ицьа в противенстві до російського -ец, -ца, -ица. Праслов. зґ перейшло до староросійського **жг,** в українському до **жч-щ.** Праслов'янські сполуки **дй** дали в укр. **дж**, в рос. **ж**; **в** та **л** визвучне дало в укр. ў, в рос. **в, ф.** В укр. дзвінкі визвуки в **од, від, з,** в рос.: **от,** безголосе **с.**

У відміні дієслів в укр. маємо закінчення: -ть, -мо, при чому -ть може відпадати в 3. ос. після -е, -є, чого нема в рос. В укр. майб. час твориться при допомозі **буду** з дієйменником, або дієприкм. (старим), та з -му, чого нема в рос. В укр. наказ. спос. -те переходить у -ть, чого нема в рос. В укр. наказ. сп.: печи, печіть, в рос. пеки, -ите, беги; в укр. збережені: кличний; дав. -ові, як також деякі форми двоїни в укр., де також м'які -о пні наз. мн. заступаються знах.; в укр. -к перед м'якими пом'якшене до **ч, ц,** рос. ні; там: імен. відміна. В чоловічому роді 4 зразки відміни:

твердий, м'який (до якого враховують також закінчені на **ч, ж, ш, щ**), жіночий на -а, я та прикметниковий.

До цього **Яґіч зробив справедливе завваження,**[32] що ані жіночі іменники, ані прикметники-іменники не можуть належати до цієї групи. У відміні жіночого роду автори розрізняють також чотири зразки: твердий з закінченням на -а, м'який на -**я**, -ча, -жа, -ша, -ща, приголосний і прикметниковий, при чому до приголосної відміни врахували також старі -і — пні, **що справедливо критикує Яґіч.**[32] До відміни середнього роду зачисляють: іменники на -о (твердий пень), на -е (м'який пень), -є, нє, -ше, -ще, -же; з приголос. і прикметникові. У ґатунках займенників знають: особові, зворотні, присвійні, вказівні, питальні, відносні, неозначені. У числівниках розрізняють: головні та порядкові, у дієслові п'ять кляс: I. -е, -о наростки в тепер. часі, II. -не, -но, III. -йе (є), IV. -и, V. атематична. У складні видвигають тільки вибрані теми: підмет і присудок, рід і число, відміни, особи, займенники, числівники, прислівники, прийменники, сполучники, лад слів.

Коли деякі частини цієї граматики були справедливо критиковані, треба завважити, що навпаки деякі критики підкреслювали поважні наукові її прикмети, в останньому розділі про відношення української мови до інших слов'янських знайдено „страшні єресі" проти теорії про спільно-руську прамову. Яґіч заявляє: про розділ „становище руського між слов'янськими мовами" не буду зовсім говорити, бо це питання вже давніше вирішено в іншому змислі, ніж ця тенденційна спроба хотіла б мати.[33] Також А. А. Шахматов в „Україні" I. Київ 1914. писав: „Вірю, що і автори розгляданої праці уложили її не на політичні цїли і що вони не зважать ся зробити полїтичних висновків з тих наукових тверджень, що виставили. Тільки ця віра дає менї звагу піднести проти них закиди. Бо підносити наукові закиди проти полїтичного памфлету була б даремна річ." Е. Ф. Карський писав у Русском Филологическом Вестнике за 1914 (635-640), стор. 637: Обращаясь к разсмотренію книги Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache по существу, мы должны отметить, вообще говоря, она написана популярно; этим отчасти объясняется ея полунаучный характеръ со ссылками не на памятники языка, а на разные учебники, напр. Лескина, Вондрака, откуда последнія заимствуются; ...Главный недостаток книги заключается в употребленіи неподходящих методов изследованія и изложенія. Наметив себе целью доказать полную само-

стоятельность малорусскаго наречія и отсутствіе связи его вообще с русским языком, — современным и древним — составители настоящей книги пренебрегли всеми установившимися пріемами изследованія языка. 1) Они игнорируют данныя діалектологіи малорусской и русской вообще. Исходным пунктом у них является литературный галицкій украинскій язык; наречіе северно-малорусское, которое сохранило найболее черт древности, роднящих его с белорусскими и великорусскими говорами, оставлено без вниманія; в этом случае разсматриваемая книга представляет шаг назад даже в сравненіи с работой Огоновскаго, не говоря уже о Житецком и Крымском."

У закидах підносить те, що вони йдуть за Міклошічем в поділах, що виходять від праслов'янського і не обговорюють особливостей праруських, що були однакові з праросcійськими, бо 1) ъ, ь дали в обох О, Е. 2) церковно-слов'янські групи ръ-лъ, рь, ль дали в обох мовах: ор, ол, ер, ел, 3) спільний повноголос, 4) старе ą, ę дало **у, я,** 5) е, є на початку перейшли в о, 6) **тй, дй** дали ч, ж, 7) пй, бй, мй, вй дало пл, бл, мл, вл, 8) д, т випали перед л, н: молитися, 9) приставки: роз, въг-, 10) -ъмь дало -ом, 11) ѣ (ять) в наз. і знах. мн. йо- пнів чол. род. 12) утрата аористу, імперф., 13) сорок, 14) однаковий наголос, 15) з **е** сталося **о,** *ё*...

Тим часом автори виразно зазначили в своїй праці, що їх порівняння не є ані досконале, ані повне. (розділ 266, стор. 465).[34] Тому, на нашу думку, не було причини нападати на авторів, коли їм видались надзвичайними деякі явища споріднення в сербській і українській мовах, особливо при великім віддаленню між обома, при розмежуванню їх мадярською мовою.

У розділі 264. розглядається питання про споріднення української мови з іншими слов'янськими та про розвиток укр. мови супроти праслов'янського та церковнослов'янського. Тут вичислюється 34 випадки в звучні, 42 випадки у відміні і 33 випадки у складні, які замінили стародавні форми й звуки. Потім у розділі 269. розглядається погодження з вісьмома слов'янськими мовами, а з того порівняння виходить, що з російською мовою є спільних 9 особливостей, як з польською та словацькою мовами, натомість з сербською мовою є їх десять. З того явища автори заключають, що українська мова мусіла мати колись ближчу стичність з сербською, ніж з російською, бо й віддаль та сучасна перегорода (мадярська) свідчать в користь тієї гіпотези.

От і вся причина гніву різних поважних філологів, включно

до сучасного академіка Лева А. Булаховського, що в своїй книжці „Питання походження української мови", А. Н. УРСР Інститут Мовознавства ім. О. О. Потебні, Київ 1956, стор. 126. написав таке: „Питання про положення української мови серед інших слов'янських мов має і досить довгу історію, і порівняно немалу літературу. Для ряду висловлювань з приводу нього, звичайно, таких, де фігурували хоча б деякі моменти наукової аргументації, а не самі чиїсь уподобання, характерні й виразні тенденції: великодержавницькі в одних (наприклад, у російського академіка О. І. Соболевського), націоналістичні в інших (типова щодо цього фігура — західноукраїнський австрійський учений проф. Ст. Смаль-Стоцький), і у випадках, де є підстави визнавати певну добру волю до об'єктивності, — сказати б деякі традиційно-компаративістські передсуди..."

„Ст. Смаль-Стоцький, підкреслюючи все, чим сучасна українська мова відрізняється від російської, і порівнюючи окремі, взяті ізольовано, поза цілою мовною системою, її особливості з окремими ж мовними рисами інших слов'янських мов, доходив навіть до висновку, що ближча за російську родичка української в сім'ї слов'янських мов — це мова сербська".

На 197. стор. той самий автор каже: „2. Досить галасливо в свій час твердилось з міркувань не стільки наукових, скільки з націоналістичних, ніби порівняльно-історичний аналіз викриває більшу близькість української мови до сербо-хорватської, ніж до російської (Див. С. Смаль-Стоцький й Теодор Гартнер...). Але майже вся аргументація цих авторів щодо цього — і в такій оцінці збіглися висловлення і російських, і західноевропейських учених, — виявилась побудованою на дуже ненадійному або, справедливіше було б сказати, просто на антинауковому грунті. Майже механічний підрахунок у цій книзі „рис", що наближають українську мову до сербської і ніби дають право протиставляти її російській, становив з порівняльно-історичного погляду зразок поверховності, яку дуже мало виправила спеціальна книжка (брошура) Ст. Смаль-Стоцького ж „Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення") друге, допов. вид. Прага 1927 та його ж стаття „Східні слов'яни". „Україна" 1928, Нр. 3, стор. 3-23. Ближча або дальша спорідненість генетично (своїм походженням) зв'язаних між собою мов визначається не подібністю їх рис взагалі, а якістю цих рис тим, якою мірою вони становлять за їх природою стійкі особливості, не здатні, або мало здатні повторюватись залежно від сусідства мов та

інтенсивного історичного контакту їх носіїв. Ст. Смаль-Стоцький і Гартнер до зіставлення схожих з українськими рис інших слов'янських мов підійшли цілком механічно, не враховуючи цього моменту першорядного методологічного значення, і внаслідок цього жодного серйозного значення не здобув собі їхній висновок. Ще П. О. Лавровський (Обзор замечательных особенностей наречия малорусского сравнительно с великорусским и другими славянскими наречиями, „Журнал Мин. народного просвещения", 1859, нр. 6.) схилявся в свій час до думки, що після великоруської мови мова українська („малоруська") найбільше подібна до сербської, але це було за часу примітивності в оцінці генетичних зв'язків між мовами, і відродження такої думки, та ще з ігноруванням першої частини тверджень Лавровського, в другому десятиріччі XX ст. мусило вже здивувати. Справді, і дивувались їй. Зате в націоналістичних колах до теорії Ст. Смаль-Стоцького як ворожої визнанню споконвічних братніх зв'язків української мови з російською поставились з великою прихильністю. (напр. Л. Білецький, „Головні напрями укр. літер. наук. критики за останні 50 літ". Збірник праць І. з'їзду слов. філологів в Празі, 1932)."

Одначе вже зараз на наступній сторінці Л. Булаховський таки трохи облегшує свій виступ, а саме він пише: „Деяке право припускати давній щільний контакт між мовою південноруських предків українців і предків сербо-хорватів могла б давати, власне, одна фонетична риса. Справді, українське **е**, що не пом'якшує попередніх приголосних, гостро впадає в око як риса, яка відрізняє українську мову в цілому і від двох інших східнослов'янських мов, і від сусідньої, польської, ба навіть від словацької з її пом'якшенням передуючих голосному **е** звуків **л, н, т, д.** Але й ця риса не є такою власне в історичному аспекті, щоб їй дійсно надати, при відсутності інших виразних фактів подібного роду, вирішального значення. Адже абсолютно безсумнівним є, що українська мова протягом свого життя... виявила тенденцію до ствердіння приголосних не тільки перед **е**, а навіть перед **і**, ...а далі також збіг **і** та **ы** в середньому **и** стався на українському грунті, а не на доісторичному..."

А далі: „З морфологічних рис на користь думки Ст. Смаль-Стоцького промовляє тільки закінчення першої особи множини **-мо**, невідоме іншим слов. мовам, крім білоруської і сербської."

Але, чи то важне, коли хтось конче хоче мати „праруську спільну мовну єдність"? — запитаємо критика.

Коли ж до цього скромного завваження додамо ще те, чого ніхто з опонентів Стоцького й Ґартнера не видвигає, а саме, що про деякі споріднення з сербською мовою писав колись академік Ф. Корш (Де-що про вийстя української народности. Зап. НТШ, т. 117-118, Львів 1913), то може врешті Стоцький стане в очах радянської критики не таким уже безпардонним „націоналістом", а властне хіба предтечею того політичного напрямку, бо за його тодішніх писань про це ще ніхто „ні слихом не слихав, ні видом не видав!!"

Отже, член російської Академії Наук, професор Хведір Корш (підписаний псевдом Корж) пише в наведеній статті: ...„де-котрі сербизми втрутились у саму вкраїнську мову так глибоко, що вже лїчать ся між найважнійшими її прикметами. Чом же їх не було постережено аж досї? Мабуть тим, що їх не було зібрано, а на кожнім з них на-різно не написано, що він — сербизм. Проте I. л. мн. наст. кінчаєть ся на -мо тільки в українщинї та в сербщинї (як і в словінщинї, але її Руські й не чували).

Теж причастя мин. ч. на -лъ вживаєть ся в бажаннях тількі в Українців, напр. „Здоров був!" — та в Сербів: „Добро дошао!" (Стор. 2) ...не дарма з усїх Славян тільки Вкраїнцї та Серби в своїй вимові на місце дзвінких (у визвуках) не підставляють відповідних глухих п, ф, к (х), т, ш, с... вже не можна заплющувати очі на те, що старе **въз-** заховалось в обох... і в обох вимовляєть ся **уз.** Цікава річ, що будучий час у глагола обідва народи будують, хоч не з однакових частин, а все ж так однаково, з инфінїтива того глагола — в Українців **иму,** в Сербів **хочу:** питиму, пицю замість пити хоцю. Певне в усякім разї, що інші Словяне такого будучого не мають.

„Чути" — у значінню „слышати" кажуть тількі Вкраїнцї та Серби. — Досить того, коли воно не знаходить ся в польськім, великоруськім й в білоруськім.

Таким прикладом є отвердїле **е,** якого нема й у Словаків. (Стор. 5) Південнословянське **побратим** зустрічаєть ся ще в самих Українців. Сербське **юнак,** хоч відоме й Полякам, але в іншому значінні (поль. хвалько, укр. сміливий, паливода). Сербізми: скотина, багаття, дієслова з наростком -ивати змішують-ся з -овати, отже: -ую в сербськім і вкраїнськім, криниця, левада, паляниця; дума і хорватська „бугарштиця" подібні змістом і формою, врешті 8 + 6 укр. вірш інколи і в сербських піснях. (Стор. 6). ...„тепер, коли Вкраїнцї ведуть боротьбу на всї чотири боки за свою национальну самостійність, а російські націоналї-

сти силкують ся покацапщити все, що є не кацапське в Російській державі." (Стор. 1).

Власне ці слова можна б повторити й тепер до різних „нових теорій."

Стоцький — українець, академік, та чужинець німець, професор, що понад 40 років працював над українською мовою та спільно із своїм другом, теж професором, дав Україні основу фонетичного письма, — яким тепер послуговуються всі „гарячі творці нових теорій про фікції", — хіба не заслужили собі на те, щоб їх в офіційних наукових творах називати згірдливо, глумитись над ними, а потім бодай трохи прикрашувати свої ненаукові виступи та завертатись? Чи власне таке поступовання не є тенденційне, компромітуюче для української науки?! Коли сягнути у „давнє гніздо шершенів", та пізнати їх настанову в порівнянні із настановою авторів граматики, то якими благородними будуть оба автори із своїми заявами: „Ми осягнули багато, бо врешті світ науки заговорив про українську мову та зревідував свої давні передсуди." А це слова Стоцького.[35]

Але Стоцький не обмежився тільки тією граматикою. Він хотів послужити також чужинцям та дати їм підручник, з якого могли б пізнати нашу мову.

5. Це була „Руська Граматика" у виданні Збірки Ґишин, Берлін-Липськ, 1913.[36] Вона має вступ, в якому автор нараховує біля 34 мільйони українців, повторяє теорію про заснування норманами держави „Русь", в якій уживано церковнослов'янської мови в письменстві. В звучні обговорює деякі явища, як напр. пом'якшення перед **і**, **и**, **е**, поглушення визвучних **-б**, **-п**, **-д**, **-т**, **-ґ**, **-к**, двозвуки: ай, ей, ав (аў), рухомий наголос, історію деяких звуків, напр. **о**, **е**, що в закритому складі переходять в **і**. Добре пояснено пом'якшення: „Явище, в якому піднесення язика до висоти звуків **і** або **й** відбувається на один миг скорше й тому попередній звук менше або більше зміняється." У поділі стосує при дієсловах такі кляси: І. безнаросткові дієслова, II. -ну наросток, III. -ї наросток, IV. -н наросток, V. -а наросток, VI. -ува наросток (іти, гинути, розуміти, глядїти, бачити, крутити, читати, дарувати). У поділі іменникових відмін стосує приняті попередньо засади: за родами, а в кожному з них: тверда, м'яка (тут подані також іменники закінчені на **ль**, **й**, **ч**, **р** (хоч **р** не м'якшиться за його думкою, але лучиться з -я, -ю), чоловічі іменники з жіночою і прикметниковою відміною; в жіночій відміні поміщені також іменники з приголосним визвуком; в середньому роді

іменники на -о, -е, -є, між якими поміщено: „нарікане, подвіре, піддаше, весілє, сьмітє, чутє”, з заміткою, що у великій частині України виступають тут закінчення: -я, -а, -ям, -ам з подвійними приголосними перед ними та часто із зміною наголосу. Вкінці кляса іменників серед. роду приголосна (ягнят-). Обговорює також рештки іменникової відміни прикметників (бабин, винен, дав, дала, далеко). Прикметники ділить на тверду і м'яку відміну. Особові займенники відміняє: він, єго, поруч: його, єму, йому, зворотний займенник **ся, (тому пише його окремо від дієслів)** вказівний займенник: сей, сего і сього, цей (схід. укр.); неозначений: весь, всего (але найчастіше: всього), числівник: один, або: оден, чтири, одинайцять, чтирнайцять, девятьдесять оден, девяносто, тисяч, дві тисячі, третий поруч третій, шестий, осмий; три дієвідміни: -еш, -иш, атематична (даси); в складні наводить таке: звязка та її пропущення, безпідметові речення, середна форма вищого ступня: **ся** книжка **дорожче** тамтої; двоїна, відмінки, дат. етичний, часи, партикули: було, бодай, приймен. (к, о), сполучники; лад слів.

В Русском Филол. Вестнике за 1914, стор. 273. появилась нотатка проф. Євгена Тимченка, що прихильно оцінює цю появу, зазначуючи західно-український наголос, трохи відмінний від східнього. Врешті висновок: „нельзя не признать новаго учебника прекраснымъ руководствомъ для первоначальнаго ознакомленія с украинскимъ языкомъ.”

Ми підкреслюємо західноукраїнські форми, що зайві в книжці для чужинців: мочи з. могти, вживання **ї** з. **і,** глядїти, тверде **р,** часть, части, частию; части, частий, річию, подвіре, пишу, хвалиш, чтири, одинайцять, до него..., але: добра, (-ая), добре (-еє), добрі (-ії), добру (-ую), в добрім...

6. У тому самому видавництві[37] Збірник Ґишин вийшла в 1927 р. „Українська читанка із словником”, в якій Стоцький помістив свої й інші наукові та популярні статті по-українськи для чужого читача: Наш край (редактора С. Стоцького), Національне імя укр. народу (А. Кримського), Короткий огляд історії України (М. Кордуби), Україна з часу світової війни і до нині (Д. Дорошенка), Сльози укр. жінки (І. Франка), Короткий огляд укр. літератури (В. Сімовича), Ритміка укр. народ. поезії (С. Стоцького), Із Шевченкових творів (Вибір редактора), Про укр. народню словесність (В. Гнатюка), Народні веснянки (вибір Стоцького), Краса укр. народ. пісень (Миколи Сумцова), Дума про Марусю Богуславку, Гуцули (За Василем Доманицьким),

Максим Залізняк (народня пісня), Веснянка (І. Франка), Небилиця (народня новеля), Весільні пісні (Вибір редактора), Як Бог роздавав народам долю (народня леґенда), До дуба (С. Руданського), Вояцька пісня, Дезертир (Ю. Федьковича), Коломийки, Думка, Народні пісні про Татар і їх напади, Науковий та культурний рух на Україні (В. Сімовича), До поета (В. Самійленка). Правописні уваги (С. Стоцького без підпису). Дуже оригінальна ритміка С. Стоцького, в якій сказано на 40. стор.: Шевченко досягнув „найвищого щебля". Його поезія — це музика поетичного слова. У Шевченка найповнійша гармонія не тільки між його почуванням а поетичним словом, але і між ритмом дрожання його схвильованої душі а ритмом звукового їх виразу. Ритм майже завсїди помагає нам зрозуміти правдивий змисл його поетичної мови." Про це у майбутності Стоцький напише велику розвідку. Він роз'яснює, як то чергуються в Шевченковій поезії наголошені й ненаголошені склади коломийкового, козачкового або шумкового й колядкового ритму.

Перша світова війна спричинила зміну занять проф. Ст. Смаль-Стоцького. Щойно 1918 р. відновив його філологічні зацікавлення. У Записках істор. філолог. відділу УАН, книга І. за 1919 р. находиться його життєпис з п'ятьма головними науковими працями, поруч подібних даних про голову філологічної секції, проф. А. Є. Кримського на першому місці, та Євгена Конст. Тимченка, на третьому. Ст. Смаль-Стоцький був займенований членом Академії Наук у Києві вже на першому засіданні у 1918, бо в „Україні, трьохмісячнику українознавства" за 1918 р. згадується член комісії акад. Ст. Смаль-Стоцький як референт і знавець української літературної мови та східніх слов'ян.

7. З часу перебування його в Празі датуються мовознавчі праці, друковані у „Slavi-ї", а саме: в І. томі за 1922/23 Стоцький подав у чеській мові у відділі критики свої завваження про Шевченківський збірник за редакцією Григорука і Філіповича. Тут завважує справедливо, що в ділянці ритміки треба ще українцям багато працювати, щоб можна робити правдиві висновки. Тому радить Якубському не проголошувати передчасно своїх успіхів в цій ділянці. Власне, Якубський нарахував 20430 віршових рядків у Шевченка, а з того тільки 11.831 (58%) з народними розмірами ритму. [38]

8. У „Slavi-ї" т. III. за 1924/5 поміщено його рецензію на Всеволода Ганцова „Характеристику поліських діфтонгів і шляхи

їх фонетичного розвитку", Київ 1923, та на його „Діалектологічну клясифікацію українських говорів". К. 1924.

Стоцький виявляє своє розчарування, бо сподівався ясного образу й опису дифтонгів. Тим часом Ганцов, як учень Шахматова, попав у теоретичні міркування за зразком свого вчителя. Отже, Ганцов, як Михальчук, подав „безпереривну змінність звука (стор. 125.) та різні звукові відтінки не тільки у вимові одного села, але навіть у вимові одного мовлянина в різні моменти і в різних звукових комбінаціях" (119 стор.). Далі закидає йому змінчивість в окреслюванню природи цих „дифтонгів", напр. -то „сполучення в одному складі двох голосних фонем", а потім: „поліські дифтонги становлять кожний тільки одну фонему, — це є суцільні й неподільні звуки живої мови, як і кожний простий голосний: а, е, и, і, у, о", що „ні психічно, ні фізіологічно поліські українці не відчувають своїх дифтонгів як складні звуки, як „дифтонги" у власному розумінні цього слова і з цього погляду не можна навіть говорити про першу або другу частину „дифтонга", бо жадна з них не вживається в мові окремо від другої і тільки вкупі становлять вони цілість, одну фонему супроти всіх инших фонем" (120 стор.), що фізіологічно зовсім немає й межі, що розділяла б ці „частини"... Отже, Стоцький робить висновок: „Ганцов вповні заперечує існування дифтонгів в поліських говорах, бо каже: „можна б передати графічно (дифтонгічну вимову) як криву лінію, бо артикуляція при вимові з кожним моментом одміняється." Брох називає їх: неправдиві дифтонги, суперечні з вимогами гомінкости, Розвадовський: сонанс з неодноманітною артикуляцією (Уваги про дифтонги в полуд. захід. наріччях білоруських, Краків, 1904).[39]

В заключенні Стоцький обвинувачує школу Шахматова, яка не дає реальних даних, тільки фантастичні міркування. Проти неї відзначає методи Штайнталя й Шухардта. Тому ставиться неґативно до вислідів обох праць Ганцова, хоч цінить його як науковця. „Українські діялекти не розроблені, не досліджені, висновки Ганцова „не мають вартости наукових висновків, — це тільки міркування і припущення." Також неґативно ставиться до „колишньої довготи О, Е, бо аналогічні явища в інших слов'янських мовах не можуть свідчити про те саме в українській мові; це тільки поверховна подібність".

Як на той час, обережність критика була самозрозуміла й потрібна.

9. Цікаво, що Стоцький небавом трохи змінив свій погляд в

цій справі, а саме вже в 1927 р. в „Slavi-ї", т. 6. помістив розвідку „Поліські мішані говори і поліські дифтонги" (стор. 26-39). Праці фахових фонетиків, як напр. О. Курилової та Зілинського переконали його, що дифтонги існують у вузькій пограничній смузі на межі Білоруси; що то не є архаїчне, але досить молоде явище, чуже, противне дотеперішній загальноукраїнській звуковій системі і українській системі наголошування. Їх спричинив тільки закритий склад, а не інші чинники, які критик просто відкидає (напр. 1) теорію Н. Дурново про здовження голосних в таких позиціях („Slavia" IV), 2) генетичний зв'язок з подібними на око польськими, чеськими і сербохорватськими явищами, 3) паляталізаційну силу звука **е**, бо ця теорія везпідставна, видумана для „праруської мови" Шахматова - Соболевського.

У Висновках він подає: 1) що є різниця між первісним наголошеним **о** в закритому складі та всіма іншими наголошеними **о**; 2) що різниця старша, ніж теперішня система наголошування в чернігівських говорах, бо результати інші, т. зн. теперішня система наголошування в цих говорах застала вже цю різницю готовою й усталеною. Монофтонгізація наступає при ослабленню експіраторної сили й швидкого темпу; 3) що різниця основана на наголосі, а не на здовженню, 4) що перезвук наступає в самому закритому складі, 5) що дифтонги то молоде явище, занесене білоруським перехідним говором, в якому довгі голосні артикулюються загалом неодностайно, т. зн. дифтонгізуються; що **о** в закритому складі стає **у** — звуком, в відкритому стисненим **о**, рівночасно ять -ѣ стає виразним двозвуком, б) ненаголошені мають нахил до легкої редукції, крім **и**, **і**; в) **о** стає **а** звуком (акання), **е**, **є** схиляється до ä; далі незгідно з законом української мови **е** м'якшить 1) т, д, з, с, л, н, півпалятизує: п, б, в, р, м, к, х, ц, ш, ч; 2) **е** переходить до **о** з попереднім м'яким, деколи до у-дифтонга; 3) приголосні м'якшаться перед **і**; 4) натомість **ц** завжди тверде. Такі його висновки доказані попередніми арґументами. Проти них говорять сучасні досліди дифтонгів.

10. У Записках НТШ 141-3 за 1925 рік Стоцький помістив свою студію: „Розвиток поглядів про сем'ю слов'янських мов і їх взаїмне спорідження". В ній доказує, що славістика — то молода ще дуже наука, бо існує від 1822. р., тобто від твору Добровського „Institutiones". На 40. стор. пише: „Ми вважали своїм завданням розслідити розвиток української мови від того часу, коли всі слов'янські мови були ще одною мовою в тім змислі, як

вище виложено, аж до найновіших часів, маючи перед очима сю головну засаду язикознавства, що українська мова являє собою тільки добуток дальшого розвитку праслов'янської, раніше колись дійсно говореної мови, являє собою тільки переобразовання, перетворення праслов'янської мови на спеціяльний український лад так, як усі інші слов'янські мови являють собою перетворення праслов'янської мови на їхній питомий лад". „Про праслов'янські форми ми не знаємо, бо джерело пізнання висохло. Можемо тільки якнайстаранніше збирати й означувати всі фази перетворювання кожної мови, зокрема слов'янських, наскільки вони дадуться сконстатувати, бо кожна мова становить для себе окрему систему, в якій окремі частини тісно із собою пов'язані".[40] Ціллю порівняльної граматики, за його думкою, є методичний розслід усіх однакових явищ у звуках, формах і складні, що дає нам загальний перегляд; тож нема потреби робити химерні реконструкції заниклої мови, модні у школі „фантастів" Шахматова, Фортунатова, Поржезінського. Реальна праця жде. До цього питання поділів та групування слов'янських мов повернувся ще раз у другому виданні цієї студії: „Розвиток поглядів про сем'ю слов'янських мов і їх взаїмне спорідненння" (Прага 1927), щоб дати відповідь своїм критикам на Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache та доповнити її останніми даними із слов'янської філології, виложеними зокрема в двох Додатках.

Характер цієї праці виразно полемічний. Автор бачить у славістичних дослідах та теоріях за сто років багато хиб у клясифікації слов'янських мов, що й досі не вирішена як слід. Особливо займає його відношення української мови до російської в працях славістів. Зразу тільки Копітар, Міклошіч, Йоганнес Шмідт узнавали повну самостійність української мови. Натомість новіші російські славісти захопились Шляйхеровою теорією про родословне дерево та визначують навіть час розпаду на мови „руської" або східнослов'янської групи. Проти Шахматова, який уже в 1894 р. в праці „К вопросу об образовании русских наречій" поставив державність за основу сильної влади, що сполучила весь „русский" народ в одно ціле, а то через політичну, культурну та релігійну одність, Стоцький заявляє: „не сьміємо перецінювати" політичного чинника в часах, коли Церква та її мова була чужа і не допускала консолідації народної письмової мови, щоб об'єднювала в собі всі говори й нарічія. Навіть Яґіч заперечив у тому ділі велику силу політичного чинника та про-

тиставився фантазіям Шахматова, щоправда, дуже обережно й делікатно, називаючи Шахматова „мистцем" у конструкції дуже бистроумної теорії про прарусску добу, поділену ще на двоє: добу общерусскої прамови і добу „старорусскої" мови перед розпадом на три групи: східну, північну та полудневу. За думкою Яґіча, це все нічим не доказане, бо Шахматов виконав теоретичні насилля і ліпше було б обертатися на реальнім ґрунті; „цілість виглядає трохи штучна, ідеї мистця засильно насилують матеріял даних фактів" (Archiv f. sl. Ph. XXXVII, 1918). Також Стоцький не щадить Шахматова. „І я був, здається, першим, що 1913. р. в своїй Граматиці (Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache) відважився виступити проти його „скомплікованих і штучних гіпотез" (стор. 50). „Плитко, поверховно, але авторитативно, ніби останнє слово науки, буцім то між язикознавцями про се не може бути жадного спору! Ми показали в Граматиці, що нема тут доказової сили. Яґіч про се набрав води в рот у своїй критиці Граматики, заявляючи, що се питання давно вирішене". Дискутанти в цій поважній справі пішли здебільшого за блискучими помислами Шахматова, як напр. з-поміж українців: Свєнціцький, Бузук, Кримський, Колесса, та ще найменше зробив це Німчинов у своїй оцінці першого видання „Розвитку поглядів..." у „Червоному Шляху" в Харкові 1926 р." Стоцький наводить тут також тенденційні погляди Кульбакіна, Лера-Сплавінського, Трубецького, ван Вейка, які визнають праруську мовну одність під впливом блеску наукових величин, Шахматова та Яґіча, хоч не бачать потреби такої одности полудневих та західних слов'ян.

Він радить славістам навчитись нарешті читати фонетично староруські пам'ятки, без стосування російської сучасної ортоепії. „Тоді може зникнуть недотепні бовтання в слов'янському морі." Найбільше промовляє до розуму Я. Бодуен де Куртене (Ювілейний Збірник НТШ з 1925 р.) в твердженні, що п'ять спільних познак східнослов'янських не можуть вирішувати одности. Проти п'ятьох наводить такі особливості, що відрізняють українську мову від усіх інших слов'янських мов, або є спільні українській та іншим слов'янським мовам, тільки не росіянам та білорусам: 1) одночленність палятальности, 2) цілковитий брак впливу наступних шелестівок на диспаляталізацію попередущих голосівок, 3) особливі, тільки собі прикметні континуації праслов'янських півголосівок ъ, ь, 4) тенденція до звужу-

вання неакцентованих голосних, 5) здовження другісне голосних о, е як якісне розрізнювання, тощо.

Стоцький подає врешті свою думку на методи досліджень. „Моїм ідеалом в науці є досліди без апріорних дороговказів, які мають хіба ту силу, що путають дослідників і зводять їх на манівці. Спостерігаймо спокійно і якнайсумлінніше мовні факти, гуртуймо їх до купи, порядкуймо їх хронологічно і систематично, робім з того строго лоґічні висновки, а так самі мовні факти покажуть нам усю наукову правду. Це і є наука (Порівняй: Jespersen. Die Sprache, Heidelberg 1925, стор. 2, 24, 53, 61). Все иньше пусті видумки, а більш нічого." Відповідаючи ван Вейкові на його критику (Додаток II), **Стоцький стоїть на становищі фонології та визнає право за висновками спертими на докладнім дослідженні, а не на фантазії, при стосуванні синхронічної і діяхронічної метод.** Він сперечається з ван Вейком за трипартицію слов'ян, бо вони, переступаючи межі своєї прабатьківщини, не могли робити це зорганізованими групами, коли не робили цього і пізніше в історичні часи. **Також не можна вірити в те, що існувала праруська мова, коли в добі Київської Руси було вже кілька осередків життя на великому просторі, які виразно були різні щодо племінної мови.**

11. Питанням спільноруської прабатьківщини Стоцький займався теж і в наступному році, прочитавши книжку д-ра Любора Нідерле „Původ a počatky Slovanů východnich", v Praze 1924-1925. Він зареаґував на виводи автора в праці „Східні Словяни", Україна 1928. Київ. На вступі констатує хаос в багатій літературі на цю тему. Навіть справжній і об'єктивний історик та географ Нідерле не змалював правдивого образу прабувальщини східніх слов'ян, бо не зміг протиставитись російським фантастичним теоріям, зокрема Шахматову, та не взяв до уваги критичних думок, виявлених в 25. т. за 1922 р. Известій отд. р. я. и сл., присвяченім пам'яті Шахматова. У Нідерле апріорні ідеї і упередження відносно території і сусідів східніх слов'ян в їх прабатьківщині. Він уважає Полісся на північ від Прип'яті протослов'янською батьківщиною в добі, коли розпалася індоевропейська одність. Його стародавня топографічна номенклятура не підперта історичними свідоцтвами, тому не може бути рішучим доказом про етнологічні розмежування. Він визнає трипартицію (західні, східні і південні слов'яни), що насуває питання: хіба на північі не жили слов'яни, та невже справді перед Христом слов'яни були вже розпайовані на три групи? Серйозний історик не

буде таке твердити, не маючи на це ясного й незбитого доказу. Покликуючись на думку проф. Гуєра, що в другім виданню свого „Uvodu do dějin jazyka českého" (1924) учить на 80 сторінках що „праслов'янських діялектів була ціла низка, а найменше стільки, скільки в історичній добі маємо слов'янських мов..., що ті діялекти становили нерозривний ретязь, що сусідні собі діялекти мали завжди деякі спільні риси з сусідами з цього й того боку." „Стоячи на ґрунті історичних свідоцтв, ми можемо тільки це одне твердити: а) що Слов'яни в часах Плінія, Тацита і Птоломея, отже в I і II в. по Христі, ще як цілість, як один слов'янський нарід, проживали від Висли далі в глибину східноевропейської низини меньше більше до Дніпра, сягали на північ до фінів, а на південь, здається, аж до Дністра, а може і до Прута, але ніде до Дунаю, не сягали до Чорного моря, а так само ніде не переступили Карпат; у 5. в. досягнули напевно долішнього Дунаю, а в зв'язку з історією аварів зовсім напевно можемо говорити про „великий розхід слов'ян" і про розпад цілости, але дуже обережно. Це можна доказати, а все інше вигадки" — каже Стоцький.

Тому не переконують Стоцького ані „апріорні докази" Нідерле, ані його „апріорна правдоподібність ранішого поступу слов'ян із Закарпаття на південь", ані його думки про мандрівку слов'ян до Дунаю здовж Морави, Вагу, Ґрону, Нітри, Іплю і доплив Тиси ще перед Різдвом Христовим. (Слов. Стар.). Стоцький збиває також його думку про те, що буцім то слов'яни від ґотів пізнали християнство, бо проти такої гіпотези є рішуче свідоцтво Прокопія Кесарійського з половини VI. в., що навіть тоді (тобто в VI. в.) слов'яни ще не були християнами. Християнська термінологія богослужбова постала в IX ст. за часів апостолів слов'ян Кирила й Методія у Великоморавській державі Ростислава, а Русь переняла її з церковнослов'янських богослужбових книг із Болгарії. Говорячи про антів і словінів автор вказує на Балкан як на їх батьківщину, а не на Русь.

На основі історичних свідоцтв треба робити заключення та не давати волі фантазії. „Можемо сказати, що формально в VI і VII вв. кінчиться праслов'янська доба, якої тривок мусимо собі уявити найменше на яких 2 тисячі літ. За той час розвинулася мова в різні говори, але в певних періодах. Завданням славістики установити періодизацію і завести хронологію поодиноких явищ. Тим часом славісти привикли наводити зреконструоване

прaслов'янське слово в однім виді, так, як би воно було завжди однакове; з того виходять баламутства.

Другий період праслов'янської доби тягнеться аж ген до X в., коли можемо вже говорити про окремішні слов'янські мови. Затрата носових голосівок — це загальнослов'янський закон звуковий; перехід індоевропейських дифтонгів у монофтонги в праслов'янській мові; нова дифтонгізація; паляталізація — це характеристичні прикмети праслов'янської мови. З цілої системи її не можна виймати одної частини її напр. паляталізації звуків **тй, дй, кт** і приділювати їх аж поодиноким слов'янським мовам як продукт їх індивідуального розвитку, бо паляталізація цих звукових комплексів обіймає всі слов'янські мови, а результати їх тільки на око відмінні; корінь їх безумовно спільний і той самий і процес їх однаковий і одностайний, якість вповні однакова, хоч ефект не однаковий. Якість свідчить про одностайність звукової системи праслов'янської мови. На звукових комплексах з **р, л** і на розвитку повноголосівок **ъ, ь** бачимо, що вони в рівній мірі обіймають усі слов'янські мови, мають спільний корінь і зародок, однакову розвиткову тенденцію. Мапи ізоглос покажуть нам ясно всю спільність і ніжні відтінки говорів.

„Праруська мова й центр східнослов'янщини на Дніпрі" — то політичні твори XIX і XX ст.

12. В VII т. „Slavi"-ї за 1928 р. помістив розвідку про „М'які і тверді голосівки", що їх так назвав Мейє у своєму „Введенню до порівняльної граматики індоґерманських мов" у 1909 р. на 12. стор., не в науковому, але в популярному змислі. Проти такої назви пропонує: передні або передньоязичні голосівки, як це робить Єсперсен. Бо тільки шелестівки можуть бути м'які, палятальні, пом'якшені, паляталізовані. Цієї точности вимагає науковий підхід, бо добра й докладна термінологія дуже важна річ у науці. „Тим часом Мейє приймає для спільнослов'янської доби, очевидячки, теперішню російську вимову названих голосівок, не маючи на це ніяких доказів" (Стор. 829).

Стоцький просто питається автора: „Чи не було в українській мові, подібно, як у сербо-хорватській, болгарській та чеській, чистих **е, і**?"

Далі він установляє таку хронологізацію для цих звуків: 1) спільнослов'янська мова знала їх нормальну вимову на протязі цілої спільнослов'янської доби; шелестівки перед ними не м'якшилися (з виїмком к, ґ) більше, ніж як того нормально вимагало наближення хребта язика до переднього піднебіння вже при

артикуляції шелестівки, що, як звісно, зовсім не спричинює ще пом'якшення шелестівок. (Гл. Брох, Фонетика, 206); Лескін: Grammatik der serbo-kroatischen Sprache, 89, 2) звуки по **і, й** ставали трохи м'якими, то тільки підо впливом сусідньої м'якої палятальної артикуляції; 3) російські, білоруські, польські, лужицькі м'якшаться інакше перед е, і, ніж це бувало в спільнослов'янській добі перед йотованими голосівками. Українські шешестівки залишились тверді: те, де, ті, ді, отже не такі, як у російській мові. Теорію про м'яку вимову шелестівок перед е, і перенесено з російської мови на спільнослов'янський ґрунт для підтримки „праруської доби" Шахматова, Фортунатова, та для підпертя теорії Шахматова про затрату тієї м'якости щойно в українській мові, яку він голосив без доказів."

Мейє стоїть на становищі, що „кожна мова становить систему для себе, в якій усі частини звукової та форемної ділянки тісно із собою пов'язані і всяка значніша зміна однієї потягає за собою всі інші зміни; російська і польська мови зберегли різницю між и — і, серби затратили її; по твердих виступають: а, о, и, у, й; по м'яких: ѣ (ять), е, і, ї. Російські, білоруські, польські, лужицькі приголосні перед е, і м'якшаться інакше, ніж це бувало в спільнослов'янській добі перед йотованими голосівками. Правдоподібно, в спільнослов'янських говорах російської і польської мов не було м'якости е, і голосівок; вона витворилася щойно пізніше на їх власній території, про що говорить Розвадовський в Історії польської мови. Також рефлекси о, е з ъ, ь мусять бути значно старші, ніж поява нової вимови е, і голосівок в російській мові.[40]

Цю розвідку Стоцького критикував неґативно ван Вейк у V. т. „Slavi"-ї, заявляючи, що визнає теорію Шахматова. А Томсон, хоч визнавав також „праруську добу", а проте писав:

„Daher bleiben im Suedrussischen die im Urslavischen nicht erweichten Konsonanten vor e, i ausserhalb der Kathegorie der weichen Konsonanten... Dass sie im Urrussischen nur halbweich blieben, d. h. mit antizipiertem folgenden Vokal gesprochen wurden (franzoesisch vie, amie), ich bin mir bewusst, welche Folgen diese Annahme nach sich zieht, sehe aber keinen anderen Ausweg. (Die Erweichung und Erhaertung der Labiale im Ukrainischen: Zur Frage ueber die Erhaertung der Konsonanten vor e, y. Зап. істор. філ. відділу УАН XIII-XIV. К. 1927. р.

13. У 1933 р. появилась у „Дзвонах" у Львові розвідка Стоцького п. з. „Українська мова, її початки, розвиток та характери-

стичні її прикмети". **В ній автор подав читачеві синтетично й добре основні відомості про мову України, зібрані з усього того мовного багатства, що назбиралось за час його життя й наукової праці.** На вступі вияснює, що потреба такого орієнтаційного дороговказу серед темряви велика, бо наші вороги всіма засобами стараються затемнити правду про Київську Русь, про самостійність та історію нашої мови. Щоб витворити серед українців непевність у кардинальних питаннях, російські науковці вигадали „общерусску державу" з Київської Руси, а її мову зробили „общерусскою", з чого зродилася „праруська єдність" для потреб „єдиної неділимої" політики, щоб заперечити правду. Врешті повага авторитету зробила те: ми самі „не знали" правдивої ціни тому, що наші предки на тому полі нам залишили. Згодом наводить цілу низку культурних цінностей України, якими збагатились Москва та інші сусіди; між тими цінностями на першому місці наша мова. За думкою своєї Граматики (Відень 1913) повторює, що наша мова виводиться прямо і безпосередньо з одного з діялектів праслов'янської мови, так що всі слов'янські мови собі сестри. Натомість рішуче поборює теорію окремої східньослов'янської (праруської) спільноти і окрему „праруську" мову. Під кінець праслов'янської доби область поселення українських племен межувала на півночі з областю білоруського діялекту (дреговичів і кривичів), на півдні з областю південнослов'янських діялектів — хорватського, сербського і словінського (болгарського), на захід з областями західно-слов'янських діялектів — польського, чеського і словацького. Про таке сусідство свідчить спільність деяких дуже давних звукових явищ, то з одною, то з другою групою. В VI і VII в. по Хр. велика частина слов'янських племен вивандрувала поза межі своєї слов'янської прабатьківщини між Вислою і Дніпром на різні сторони світу. Українські племена посунулись мало поза межі, тому й донині їх поселення є центром слов'ян. З першої доби українська мова винесла такі познаки: тверда вимова шелестівок т, д, н, л, с, з перед чистими голосівками е, і, отже те, де, ти, ди (вимова ті, ді)... дифтонги ай, ей, ий, ой, уй, ый, -ый з ъи, ии з ьи (добрий, пий, костий, грудий); ъ змінилось в одкрите о; ь на е, заник довгих і коротких голосівок, назвучне о замість е (олень), л епентетичне (всувне) земля, хѣ в місцевому одн. до сѣ, цвѣ, звѣ, ч, дж (ж) з тй, дй, чи, чь з кти, гти, кть, гть, вимова г як г, а не як ґ, повноголос, ол з ел, ъл з ьл (повний), ры, лы, тл, дл перейшли до л, закінчення ьмь, -ь в род. одн. м'як. женської від-

міни, -шь, ть, мо в дієсл. Починається формування державних творів; в IX в. з появою русів, з заснованням у Києві держави Русь, сталося об'єднання племен в один народ: полян, деревлян; волинян, бужан, дулібів, лучан, уличів, тиверців, сіверян. Їх спільною мовою стає староболгарська з українізованою вимовою, а в XI в. маємо вже Збірники Святослава, Архангельську Євангелію, т. зв. Несторову Літопись і далі Слово о полку Ігоря, Галицьку Євангелію, Галицько-волинську Літопись; в XIV ст., коли перестала існувати українська держава, мова її стала державною мовою Литви, Молдавії, про що свідчать галицькі й молдавські грамоти. Процес українізовання церковної мови континуується, що викликає реформи митрополитів Кипріяна і Цамвлака на основі школи патріярха Евфимія в напрямі староболгарського типу, хоч ті реформи не втрималися, а навпаки постали нові редакції: болгарська, молдаво-волоська, московська, руська (українська). Церковна мова стає консервативною, мертвою і щораз менше зрозумілою, що аж треба було словників (Зизанія, Памва Беринди з 1627).

В цій добі розвинулися признаки українські: 1) нове и, 2) о, е та пом'якшення шелестівок т, д, л, н, (р), с, з, ц перед ь, закриті склади після випаду ъ, ь 3) е на о після деяких ч, ж, ш, щ, (пшоно), ѣ (ять) до і з іе, 8) праслов'янські м'які сполуки тверднуть: ле, не, ре, ли, ни, ри, ци, це, 9) здвоєння шелестівок, 10) ав, ев, ив, ів, ув дифтонги, в—у; закрите е на ѣ: шѣсть; перезвук **о** до **у** до **і**; ґ, занепад імен. відміни у прикметників, дієприслівники, занепад родових різниць у мн. прикмет. родовий — знахідний, називний — знахідний, занепад аориста, імперфекту, супіна, -т відпадає в дієсл. 3 ос., занепад єсть. Це все до XVI ст., а тоді нові вимоги культурного життя, переклади Св. Письма, Євангелій на укр. мову. В останній добі оформилась уся система нашої мови.

14. Врешті аж у 1937 р. видруковано його розвідку п. з. „Питання про східнослов'янську прамову" у 155. т. Записок НТШ у Львові. Тут автор заявляє: ...„про східнослов'янську прамову або праруську добу я думав ціле своє життя, бо це колода на перепоні, щоб досягнути наукової правди про становище української мови серед слов'янських... мене все наново силувало заняти конечно супроти неї ясне становище... Ми (Стоцький і Ґартнер) поставилися неґативно. Шахматов і Яґіч видвигнули докір тенденційности, не пощадив мене і Брікнер. Яґіч нарахував зразу 14 ознак праруської мови, а вкінці те число зійшло тільки до

4 у Кульбакіна, Лера і Трубецкого, а до 3 в Лапунова (повноголос; **тй, дй, кьть** до **ч, ж; о-**). Останнє доказане мною, що це праслов'янська ознака." Розторощив теорію про спільноруську прамову Тадей Мілевський у розвідці: „Фонетичний розвиток визвуку праслов'янського". „Славія", 1932.[42] Він доказав, що явище повноголосу, а так само й паляталізації **тй, дй, кьть** є ділектним явищем праслов'янської мови, бо ізоглоси відділяють від себе мовних предків ляхів, лужичан, чехів, словаків і північних великорусів від останніх слов'ян. (§ 10/26 і § 11). Шобер визнав повноголос діялектним явищем праслов'янської мови, як і пом'якшення **тй, дй, кьть.**

„Тому праруську прамову можемо зложити до архіву"... пише Стоцький.[43]

II

Між літературними статтями Ст. Смаль-Стоцького найстарші: про О. Ю. Федьковича, С. Воробкевича, І. Котляревського, що характеризують їх творчість. Про Івана Франка писав у фейлетонах „Діла" в 1913 р. (144 і 145 чч.) та окремо п. з. „Характеристика літературної діяльности Івана Франка." „Франко це перший поет — письменник інтеліґенції в нашій літературі" — каже автор. У нього в перший раз зовсім ясно виступає також український нарід вже як нація з своїми політичними, економічними і культурними інтересами й ідеалами". Зокрема „найважнішою і найпильнішою справою уважав Франко **моральну обнову народу"**. „Франко — поет боротьби, фанатик моралі в думках і діяльності, фанатик праці." Потім автор підкреслює те, що він боровся сам зо собою і творив поеми, в яких показав любов до великих ідеалів і культури.[44]

З часів безпосередніх перед І. світ. війною та між двох війн походить його „Тарас Шевченко. Інтерпретації". УНІ. Варшава-Львів, 1934. Ця оригінальна праця вийшла з великого роздумування над творами нашого Генія. Вона попереджена листом директора УНІ О. Лотоцькоо, зверненого до ювілята з приводу його 75-річчя. В ньому говориться про заслуги С. Стоцького: „...довгу ниву свого життя проходили Ви серед невтомної патріотичної праці. Історичної ваги заслуга Ваша на полі науковому полягає головно в тому, що у своїх наукових дослідах Ви висвітлили правдиве місце мови українського народу в сім'ї слов'янських мов і цим поклали одну з твердих підвалин українознавства."...

З великим ентузіязмом та щирим і відданим поклоном звертається до ювілята його учень, проф. д-р Василь Сімович, що в своїх споминах про спільні переживання на лекціях шевченкознавства в семінарі Черновецького університету в рр. 1899-1903. заговорив про методи роз'яснювання та вивчання Шевченка. С. Стоцький доручав студентам виходити від самого поета, підходити до окремих його творів у зв'язку з поемами, написаними у тому самому часі, а далі з іншими творами. „Стоцький доручав брати Шевченка на ввесь зріст, докладно аналізувати „Кобзаря", в якого він влив увесь свій світогляд."[45] Сімович підкреслює особливо нове насвітлення версифікації та ритміки Шевченкових віршів, бо крім С. Людкевича в „Молодій Україні" (Про основи й значення співности в поезії Тараса Шевченка, Львів 1901), ніхто не підходив від ритмічної будови народних пісень до Шевченкової поезії так, як це зробив Ст. Смаль-Стоцький; після докладних студій римських і грецьких віршових форм (Горац, Софокл), композицій та аранжировок М. Лисенка до слів „Кобзаря", Стоцький дійшов до висновку, що основою Шевченкового віршування є народна пісня України, а не чужа форма. Сімович не погоджується з твердженням свого вчителя в цілому, бо за його думкою в ямбі не можна бачити колядкового ритму.

Метода студій Стоцького відкрила в Шевченкові ясний і незмінний погляд на сучасне й майбутнє України і спонукала молодих тоді україністів вглиблюватись в „Кобзар" цілими роками. Вона витворила школу шевченкознавців, що вчились у Черновецькому університеті: Платон Лушпинський аналізував „Гайдамаків" кілька років, та щойно в 1933 р. видав знаменитий психологічний ессей: „Естетична аналіза поетичних творів Шевченка." Українська Школа, Львів. Василь Сімович досліджував „Великий Льох" в семінарі Стоцького, але видав його тільки після років, у Відні в 1915. Також Сімовичеве видання „Кобзаря" виросло на тлі тієї праці в Стоцького, хоч не все було в нім згідне з поглядами Стоцького. Д. Цибушник, М. Равлюк, Д. Николишин, О. Цісик, М. Навроцький, В. Федорович, І. Рожка та інші слухачі викладів Стоцького завдячують йому свої зацікавлення україністикою; Стоцький поміщував свої статті в журналах: Наша Школа, Л. Н. В., Вістник, Дзвони, Назустріч, Українське Історично-Філологічне Товариство в Празі — Збірник, тощо.[45]

„Тарас Шевченко. Інтерпретації." — то збірка низки розві-

док, що зродились у автора впродовж багатьох років педагогічної праці та численних промов на Шевченківських святкуваннях в Чернівцях і Львові між рр. 1914-1933. Є тут на початку: Т. Шевченко — співець самостійної України (1930). На 13. стор. Стоцький заявляє: ...„ми повинні зробити геть усе, щоб добути Україні волю, щоб на Україні запанувала правда." „У Шевченка ніхто не найде ні одного слова якихнебудь федераційних чи союзних міркувань. Навпаки. Він усяку злуку України з Москвою уважав за найбільшу недолю, за найбільше нещастя України, за джерело її фізичного, духового, матеріяльного, культурного й морального занепаду, уважав за кару Божу. Його гаслом було: одностайне стати, створити державний устрій, що найбільше відповідає українцям, їх характерові: республику з новим і праведним законом, з гетьманом на чолі. Воля, правда, справедливість, братерство без холопа і без пана, соціяльний лад, спертий на любові ближнього—то основи майбутньої України. Матеріялізм був йому чужий. Релігійність, своя мудрість, що випливає із синтези історії народної традиції, народного теперішнього життя, із найглибших міркувань про найвищі цілі і змисл життя, із соборної душі української, тугу й думи якої Шевченко вмів якнайживіше, — як ніхто інший — відчути і своїм огненним словом благовістити; це той розум, який сіяв він на вбогій ниві в надії на веселе жниво. І ця спадщина по нашому Батькові Тарасові не сміє змарнуватись."

Але вже на кілька років перед цією статтею він інтерпретував поезію „Чигирине" і вже тоді він виявив спротив поясненню, що його дали Сімович і Цісик, вважаючи руту за отруту в боротьбі за волю. Стоцький виходить від народного розуміння рути як весільної квітки, символу подружжя. Власне, воля України отруїлась нещасним подружжям з Москвою. (1927).

У розвідці „Іван Підкова" (1931) виступає проти Кулішевої критики, що вважала цю поему невдалою через нерівномірний поділ на 2 негармонійні частини. Стоцький інтерпретує її зовсім інакше: Шевченко побачив, що внуки славних дідів затратили лицарські прикмети характеру (І. частина), тому закликає їх до дії: нехай ворог гине! (2. частина). „Іван Підкова" і в задумі, і в переведенні наскрізь оригінальна поема. Вона виявляє все поетичне мистецтво Шевченка. Тут вирізьблені фрази, співучість, порівняння, малярські образи, багатий зміст. Це перла поетичного мистецтва.

Обговорюючи „Тарасову ніч" Стоцький закидає непорозу-

міння Єфремову, який виступав проти її назви „історична поема", та відкривав у ній тільки романтичні симпатії до народности; Стоцький заявляє: треба вміти читати Шевченкові символи в композиції кобзаря, що співає землякам про славу, про бої з ворогами, про занедбані обов'язки українців, утаєне мистецтво поета. Його серце прибите журбою за майбутність України саме тоді, коли деякі недовірки тільки похитують головами, замість діяти, замість ширити між народом ідею визволення України.

В інтерпретації поеми „Великий Льох" Стоцький виправляє пояснення Цісика й Лепкого, а в додатку полемізує з авторами статтей у харківському виданні „Кобзаря" за редакцією І. Айзенштока та М. Плевако, які інтерпретують цю поезію із радянського становища. Отже, на думку Стоцького: перша душа — то уособлена Богданова Україна з орієнтацією на Москву, друга — то Україна, що в боротьбі проти царя Петра виступила проти Мазепи, третя — то образ України за цариці Катерини; тодішнє громадянство не сміло й слова промовити, тільки плакало. Сестра зарізана — це вірна Мазепі Україна; мати — це персоніфікація гетьманщини, що стала грищем москалів, бабуся — це Україна Богдана до 1654. Стоцький каже: „Є свідомість національної окремішности, та нема хисту розвалити Переяславську угоду, нема хисту власного державного будівництва, нового Гонти. На перепоні стоять недоуми — ворони, людська сліпота й духове каліцтво." Тому поет хоче розбудити у земляків живе почуття людської гідности, заторкнене в поемі „За байраком байрак", де за народною етикою земля не приймає тих, що зарізали своїх братів. Птахи-душі в „Великому Льоху" це безхарактерні з національного боку вороги, це „інтернаціональні каналії, що заходяться протиставитись волі й правді", „це ті, що голосять урядову національно-історичну ідеологію, а нема кому заперечити її. Пояснення в харківському „Кобзарі" не приносять нам чести, але „можуть хіба служити доказом, що ще й досі в нас не перевелися такі лірники — сліпі, криві й горбаті, як їх Шевченко змалював, що не запопали ласки своїми піснями про Богдана навіть у „правительства." (1927).[46]

Розбираючи інші поеми, Стоцький доходить до висновку: „Усі мусять почувати в собі покликання довершувати великі діла, всі мусять бути готові душу й тіло положити за ідеали. Шевченкова етика — то чинна любов і релігійність (Варнак, Марія, Між скалами, Як би тобі довелося, Яи би ви знали, паничі)."

В концепції поеми „Сон" Стоцький відкриває просту політич-

ну думку, тверезу й логічну. „Він її провів знаменито, убрав її в чудову поетичну форму, велике мистецтво якої виявляється власне также ще в ритмічній будові поеми, високопатетичній кольоростичній дикції, підбитій, де треба, їдкою іронією та сарказмом.” „Для поета Україна як окрема державно-правна індивідуальність завжди була, є і мусить бути. ...Поема „Сон” це наскрізь дитина українськоо ґенія.” Тому називає просто фальшуванням правди, коли ще хто в 1927. році вчить, що козацька давнина зблідла (харківське видання, згадане вище), що слідно вплив „Дзядів”. „Ніяк не може мені поміститися в голові, щоб така наскрізь національна поема, як „Сон” ...мусіла бути йому подиктована аж Міцкевичем”. Стоцький заявляє рішуче: виключене! Далі виступає проти всіх подібних пояснень чужинного впливу на Шевченка. Також виступає проти думки, що бачить у Шевченкових розпучливих безбожницьких словах сарказм. Навпаки він підкреслює глибоку релігійність Шевченка, що всюди вживає стилю завітних пророків, а не безбожників. Він говорить з душі народу, його Бог — то Господь Бог живої правди; його ідеї — то за правду стати, згинути, мир і радість дати на землю; він апостол нового внутрішнього життя, обличитель катів, філософ; його думи — продукт глибокого дослідження рідної душі народу. У Шевченка від самого початку на першому місці стоїть Україна як цілість, доля-воля рідного краю, рідного народу, державно-політичне становище України в теперішньому відповідно до того, яке було в минулому; в його думках зосереджується все не коло його особистого горя, а завсіди коло України, коло її долі, коло її визволення.

В 1843 р. земляки зблизька показались йому „правнуками поганими”, з якими про ідейні речі навіть годі було говорити, холодні й байдужі до всього. Тоді почав „гоїти рани ядом”-пламенем, почав казати правду в очі. Особливо в „Тризні”, а далі в „Посланню”. Воно просто геніяльне. Шевченко бурхає нестримно і не наслідує зовсім польських революціонерів-теоретиків, як думають Гординський і Щурат. Коли прирівняти соціяльний стан, що його Шевченко зобразив у своїх повістях (Музика, Варнак, Близнята, Прогулька, Княгиня, Капітанша, Наймичка), тоді стане нам ясним Шевченків гнів, бо пани балювали тоді, як мужики голодували. „Посланіє” — це жива програма, правдивий національний заповіт на твердих засадах моралі. Під земляками розумів поет тільки українських панів, єдину верству, яка мала тоді якусь волю думки й діяння, а проте стояла на пе-

репоні більше, ніж вороги, бо мала духові й моральні хиби. Тому закликає їх до самосвідомости.

У творі „Ой чого ти почорніло, зеленее поле" — Стоцький вияснює Сімовичеві, що цим полем є зелена Україна в своїй цілості як край та як її історія. Хмельницькому він ніколи не дарував того, що він шукав захисту в царя, хоч признавав йому великі заслуги для України. Шевченко вірить, що для України мають значення тільки ті українці, які дивляться на неї козацькими очима, а трупи вже ніколи не придадуться їй.

Свої інтерпретації Стоцький закінчує розвідкою „Ритміка Шевченкової поезії" (187-204). Тут протиставиться думці Ф. Корша, що закидував Шевченкові недбальство у формі, в розмірі, в ритмі. Стоцький називає таку думку „великим непорозумінням" і дуже докладно оповідає, як то він дійшов до правди. „Стежачи за ним (музикальним ритмом), звернув я свою увагу на ритміку народних пісень узагалі, зібрав увесь приступний тоді матеріял, перестудіював і його докладно. Я прислухався народним пісням, але це були самі коломийки й козачки. Тут стало ще мені в пригоді, що одного разу зачув я в мого тестя, в Рожнові, на Різдвяні святки від колядників живісіньку народну колядку, а знов на весіллі мого брата в Немолові (в Радехівщині) мав нагоду почути живі весільні пісні, а далі й обжинкові, і так склався в мене живий образ ритміки народних пісень.

Мушу ще додати про один цікавий припадок. Одного разу був я в Федьковича, і він показав мені деякі свої нові вірші. Я почав їх у-голос читати й, виходячи тоді ще зі старосвітської метрики, не міг якось попасти на метр, і не раз спіткнувся на фальшивім наголосі. Федькович дуже чутливий на хиби наголосу, зараз поправляв мене, і слово по слові в нашій розмові виявилося, що Федькович свої вірші складав, маючи на умі „нуту" якоїсь народної пісні. Це пізніше навело мене также на думку, що й у Шевченка, який так тісно зрісся з народною піснею, що, як знаємо з його біографії, завсіди співав, чи рисуючи, чи малюючи в академії, чи при якій нагоді; може так же завсіди моталася на умі якась „нута", коли він складав свої поезії. Відси то, думав я, й велика малодійність Шевченкової поезії. Прикладаючи добутки своїх ритмічних студій до поезії Шевченка, я передусім зараз таки найшов цілу масу віршів, у яких зовсім виразно дається відчути коломийковий і козачковий (шумковий) народний ритм".

„Співучість цих віршів на лад коломийки або козачка лежить

прямо на долоні. Згодом стає мені ясно, що в Шевченковій поезії чути скрізь ритміку народних пісень. Не збило мене зпантелику ані авторитетне становище Франка, котрий у своїй інтерпретації „Перебенді", йдучи за Потебнею, сполучує склади в синтактичні групи і так старається пояснити форму в цій поемі". Тільки у 2. виданні шкільної граматики Стоцький помістив маленький додаток „Руське віршованє", де коротко з'ясував його істоту й головні прикмети народних ритмів, зазначуючи, що і в штучній поезії вживаються українські народні ритми і наводячи там приклади в Шевченка. Отже, у Шевченка бувають поезії з козачковим віршем по вісім стіп з цезурою після четвертої з римою **аа, бб**: „На вічну пам'ять Котляревському, Чернець, Хустина і інші. Також дуже улюблений є коломийковий вірш з 8 і 6 стопами з цезурою по вісьмох. Рідше вживає Шевченко колядкового ритму з 4 тактами: з 3 стопами, 2 стопами, з цезурою і повторенням 3 стіп та 2 стіп: „Мені однаково, І виріс я..."

III.

Уже в молодечому віці Степан Смаль-Стоцький виявив свої зацікавлення та здібности в ділянці педагогіки й дидактики. Не знаємо багато з його перших літ наукової праці в університеті та з відношення до авдиторії. Щойно згодом ця сторінка його діяльности записалася успіхами, про що можемо прочитати в споминах В. Сімовича, д-ра Л. Луцева, Омеляна Цісика. Одначе про його методи праці з студентами та з суспільністю можемо довідатись у його „Інтерпретаціях" творів Шевченка та в творах суспільного характеру. Він завжди вимагав уточнення й реальної праці, натомість гидився фантазуванням у поважних справах; це виявилося в перших часах його професорської діяльности. Коли він спостеріг, що українська письменницька мова та її форма не упорядкована, зараз спрямував свою увагу на потребу реформи в цих ділянках. Від 1885 р. починає студії української мови враз з чужинцем, проф. Федором Ґартнером, та не покидає їх, поки не бачить успіхів у 1893 р. в ділянці правопису (фонетика) та в ділянці шкільної граматики для українців, а в 1913 р. в ділянці наукової граматики; після смерті Ґартнера 1925 р. продовжує їх сам, аж добуває успіхи в 1934 р. в читанні Шевченкових творів та в розумінні його думок, в 1937 р. в похованні т. зв. „праруської спільної мови". **Ці проблеми, основи української культури, характеристичні в його життєвій практиці та в праці над громадою. Уперто він силував її думати та діяти.** В тому най-

відповіднішою ареною була „Буковина" та її Літературно-науковий додаток. Його кореспонденція з Драгомановим, Павликом, Франком, Коцовським та іншими свідчить про вміння зацікавлювати та спонукувати до діяння, вміння відкривати правду в різних починах та стосувати здорову критику. Напр. оцінюючи працю Павлика про читальні він просто виступив проти його „ненависти до нашого попівства, яке все таки справу піддвигнення народа мало на думці в своїх діях." Збираючи уперто матеріяли до життя і творчости О. Ю. Федьковича, він цінив його значення для Буковини та постійно працював над ним. Почавши реформу правопису, він працював над здійсненням її, укладав нові засоби письмового виразу та уперто їх тримався ціле життя, (напр. ї, сьв., (галицькі старші форми...) зокрема доказував брак мовного почуття в деяких новостях, що їх заведено в 1919 і наступних роках. Тому про правопис писав в різних часописах і журналах, напр. Про руську правопись, Львів 1891, (псевдонім: С. Нагнибіда), В справі нашої правописи. „Діло" 1912, ч. 210, Правописні непорозуміння, „Українська Хата", Київ 1914, Уваги до проєкту українського правопису, „Україна" 1927, Правописна справа, ЛНВ 1926, V-VII, VIII, Звідомлення акад. Кримського про правописну конференцію, ЛНВ 1928, VII-VIII. Коли ж започаткував видання наукового педагогічного журналу „Руска Школа", то постійно турбувався ним, редаґував, підтримував листування з Франком для його співпраці, писав сам, вів коректу та старався дістати гроші на видання. Тут у 2. ч. появилася його розвідка п. з. „Історичний огляд науки рускої мови в буковинських середних школах від 1850-1890 рр." Також про Буковину та її культуру написав брошуру п. з. „Буковиньска Русь". (Культурно-історичний образок".) Чернівці 1897. Стоцький обговорює в цій книжці історію молдавської Руси, прилучення Буковини до Австрії в 1775 р. на підставі угоди в Царгороді між Туреччиною і Австрією. Цікавий розділ про початки шкільництва на Буковині, про початки народної освіти, про прилучення Буковини до Галичини в 1786 р. та про вплив польської школи на буковинський округ аж до 1850 р., тобто до створення самоуправного буковинського воєвідства, і далі аж до 1868 р. Згодом ідуть такі ориґінальні та цікаві розділи, як напр. про перші вищі заклади наукові, зародки буковинського письменства, науку „рускої" мови в середніх школах, пробудження національної свідомости, про відношення до волохів, про владику Гакмана, про організацію і українізацію „Рускої Бесіди" в

Чернівцях. Протоколи її засідань свідчать про гарячу боротьбу між українсько-народним рухом та старим москвофільським. Все те написане дуже займаво та сперте на документах. Згодом помістив у „Нашій Школі" у Львові 1914 р. розвідку п. з. „Як читати твори Шевченка?" Тут станув на становищі, що форма віршів Шевченка чисто народна, тому поки їх читати, треба вперед збагнути їх ритмічний характер та стосувати його вправою, поки він сам вигладиться. В цій методі треба підходити до ритму, як при танкáх. У Шевченка буде або коломийковий ритм, або козачковий чи шумковий, або поважний колядковий, що дуже рідко коли стрічається. Тому кожен україніст-учитель повинен не тільки сам вивчити ці ритмічні форми та вживати їх при читанні Шевченкових поезій, а далі вчити учнів того мистецтва. В читанні не сміє бути шабльоновий патос чи патетика, але чар правдивого мистецтва, чар музично-поетичної краси, душевна розкіш.

З яким ентузіязмом писав він про щиронародну Шевченкову форму, пізнаємо те з розвідки „Ритміка Шевченкової поезії" та дописки з 10. X. 1924 р. в Празі: „Кожний вітає в ній своє, рідне, а гарне, гарне, що й не надивишся, не наслухаєшся! Музика та й годі, своя рідна музика, своя рідна пісня народна: і коломийка в різних своїх ритмах, і козачок, і колядка, і весільна, і обжинкова, і кожна музикальна форма, яку лиш денебудь віками придумав ураїнський народ. Щиронародна форма в Шевченка ще шляхотніша, ще краща, бо мистецька. Крайна пора сплатити довг нації супроти свого ґенія. Це тільки нарис (тобто „Ритміка Шевченкової поезії"), який говорить, як високо ціню мистецтво форми нашого ґенія."

Ентузіязм у праці та дослідах — то особливість Ст. Смаль-Стоцького.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Dr. Stephan Smal-Stockij. Ueber die Wirkungen der Analogie in der Deklination des Kleinrussischen. Archiv fuer slavische Philologie. Bd. 8 und 9. Berlin 1885 u. 1886. Замітка про написання: November 1884.

2. Dr. Stephan Smal-Stockij. Ueber den Inhalt des Codex Hankensteinianus. Akademie der Wissenschaften. Sitzungsberichte der phil.-historischen Classe, 110. Wien 1886. XVIII. Sitzung vom 15. VII. 1885. S. 601-689.

3. Відчит у річницю 25-літньої літературної діяльности О. Федьковича. Дѣло, 1886.

4. Сидір Воробкевич, ювілейна стаття. Зоря 1887.

5. S. Smal-Stocki — Th. Gartner. Minoritaetsvotum in der vom k. k. Bukowiner Landesschulrathe behufs Regelung der ruthenischen Schulorthographie eingesetzten Commission, abgegeben im November 1887. Selbstverlag. Czernowitz.

6. Пастирські послання єпископа Є. Гакмана. Видання з поясненнями. Чернівці 1887.

7. Руський нарід, руська мова. Буковина 1888-9. Чернівці.

7а. Критика на: Граматику руского языка для школ середних д-ра О. Огоновского. Львов 1889. Zeitschrift fuer Oesterreichische Gymnasien. Wien 1889.

8. Руска Школа. Чернівці 1888. І. випуск. 1891. 2. випуск. Тут стаття С. Стоцького: Історичний огляд науки рускої мови в буковиньских середних школах від 1850 до 1890 р.

9. С. Нагнибіда (псевдонім С. Стоцького). Про руску правопись. Львів 1891.

10. Образок духового житя Русинів і єго основа. Буковина 1891.

11. Критика на російсько-український словар Уманця і Спілки. Буковина 1893.

12. Рецензія на словар Є. Желехівского.

13. Рецензія на український переклад Закона Карного.

14. С. Смаль-Стоцкий і Т. Ґартнер. Руска Граматика. Львів 1893. 2-е: 1907 з додатком: Про руске віршованє. 3-є 1914. Гра-

матика руської мови. 4-е: 1925. Окремо передруковане видання у Вінніпезі в Канаді з написом: Україньска Граматика, 1919.

15. Наука рускої мови в школах середних Буковини. Правда, 1894.

16. Руска правопись. Львів, 1895 (?)

17. Буковиньска Русь. Культурно-історичний образок. Чернівці 1897.

18. Котляревський і єго Енеїда. ЛНВ. 1898.

19. Значінє Котляревського в руській літературі. Буковина 1898.

20. Національні й церковні стремліня Румунів в Буковинській гр. ор. архідієцезії 1848-1865. Чернівці 1899 (по-німецькому).

21. Переклад підручника законів для громад Буковини (110 арк. друку лексик. фор.).

22. Свідок. Буковина 1906. Ч. 6. з нагоди 25-річчя.

23. В справі нашої правописи. Діло, ч. 210. Львів 1912.

24. Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache von Stephan von Smal-Stockyj und Theodor Gartner. Wien 1913. XV+550.

25. Sammlung Goeschen. Ruthenische Grammatik von Dr. S. von Smal-Stockyj, o. oe. Prof. an der Universitaet Czernovitz. Berlin-Leipzig 1913.

26. Характеристика літературної діяльности Івана Франка. Діло 1913. ч. 144-5. Фейлетон і окрема відбитка.

27. Шевченкова містерія. Львів 1914.

28. Правописні непорозуміння. Українська Хата, Київ 1914.

29. Як читати твори Шевченка. Наша Школа. 1914. Львів.

30. Ідеї Шевченкової творчости. Виклади. 166 стор. Чернівці 1914.

31. Діди, батьки і внуки у Шевченка. Чернівці 1914.

32. „Три літа" — наукові виклади на курсі черновецького людового університету та в таборах полонених. Львів.

33. Критика в Slavia I. Прага 1922/3. Т. Шевченко. Збірник за редакцією Е. Григорука і П. Філіповича, стор. 162-169 (почеськи).

34. Ритміка Шевченкової поезії. Прага 1924. Збірник Істор. філол. товариства. Прага 1925.

35. Критика в Slavia III. Прага 1924/5. 462-470 та 695-706 на: Всеволод Ганцов. Характеристика поліських дифтонгів і шляхи їх фонетичного розвитку. Київ 1923 і на його ж: Діялектологічну клясифікацію українських говорів.

35а. Федір Ґарнер (посмертний спомин). Записки НТШ 136-137 т. стор 239-248. Львів 1925.

36. Правописна справа. ЛНВ Львів 1926.

37. Розвиток поглядів про семю словянських мов і їх взаїмне спорідненння. Зап. НТШ, т. 141-3. Праці філол. секції, Львів 1925. Рецензія на цю працю Ван Вейка неґативна. 2-е видання доповнене новими творами з тієї ділянки. Український Громадський Видавничий Фонд, Прага 1927.

38. Sammlung Goeschen, Ukrainisches Lesebuch mit Glossar — von Prof. Dr. Smal-Stočkyj. Berlin — Leipzig 1927.

39. Уваги до проєкту українського правопису. „Україна" 1927.

40. Поліські мішані говори і поліські дифтонги. Slavia 6. Прага 1927. 28-39.

41. Мягкі і тверді голосівки. Slavia 7. Прага 1928. 843-852.

42. Східні слов'яни. „Україна" 1928. Київ.

43. Звідомлення акад. А. Кримського про правописну конференцію. ЛНВ. 1928. VII-VIII. Критика.

44. Українська мова, її початки, розвиток та характеристичні її прикмети. Львів 1933. „Дзвони" і відбитка.

45. Тарас Шевченко. Інтерпретації. УІН. Варшава-Львів 1934.

46. Немолів. Спомин на вічную пам'ять моєму Батькові. Вістник, Львів 1933.

47. Питання про східно-слов'янську прамову. Зап. НТШ, 155. Праці філ. секції за редакцією В. Сімовича. Львів 1937. 1-5.

ПРИМІТКИ

[1]) Список праць Степана Смаль-Стоцького появився в німецькім словнику імен „Wer ist es?" (Unsere Zeitgenossen), певно з нагоди його номінації на дійсного професора в Чернівцях в університеті. У 1894 р. „Зоря" (Львів) подала статтю про нього. В Хроніці НТШ, ч. 1. 1910. Львів, в Записках істор. філ. відділу УАН, Київ 1919, видруковано його життєпис та вичислено 5 основних наукових праць, а в іншому місці того журналу видруковано трохи докладніший список творів, що займає 33 позиції, при чому названо його неповним і коротким. Також поміщено тут Життєпис академика Степана Осиповича Смаль-Стоцького.

[2]) Від 1878/9 до 1883.

[3]) 1883/4.

[4]) Франц Міклошіч (1813-1890) народжений в Стирії, вчився у Вараждині, Марбурзі та Грацу, в 1837 осягнув докторат філософії, викладав філософію в Грацу, в 1840. склав докторат прав у Відні, в 1844 р. працював бібліотекарем, у 1849 р. став надзвичайним професором, а в 1850. звичайним професором славістики у Відні.

[5]) 1847-1883.

[6]) В часі першої світової війни працював зразу у військовому суді у Відні, а потім був учителем полонених в таборах у Фрайштаті, Раштаті, Сальцведелі, Вецлярі, Ганноверіш Гмюндені, об'їхав з викладами для вчителів табори та був приділений до полевого суду в Кракові-твердині. В липні 1917 р. був обраний головою Центральної Управи УСС-ів, що заняла місце давньої Боєвої Управи. Після упадку Австрійської держави в 1918 р. був послом Західної Української Народної Республіки в Празі в ЧСлР. В 1918. іменований академіком УАН в Києві. Викладав українську мову й літературу в УВУ від 1921 р. в Празі, а в останніх роках свого життя був президентом Мазепинсько-Могилянської Академії Наук та від 1935 р. головою Музею Визвольної Боротьби України в Празі. Помер 17. серпня 1938 р. в Празі, похований у Кракові в гробі своєї дружини Емілії з Заревичів, що там померла в часі першої світової війни.

[7]) „Ich habe in meiner Arbeit nur die volkstuemlichen Formen des Kleinrussischen beruecksichtigt". „Die Schriftsprache ist erst in ihren Anfaengen vorhanden und ist keineswegs fixirt", „vielmehr jeder Schriftsteller schreibt sein eigenes, den verschiedenartigsten Einfluessen unterworfenes Kleinrussisch, bei denjenigen Schriftstellern, welche ein gutes Kleinrussisch schreiben, wie Osnovjanenko, Schevchenko, Kulisch, M. Vovchok, Fed'kovych, Franko u. a., sind nur volkstuemliche Formen vorhanden (S. 196).

[8]) Найвидатніша етнографічна публікація цього часу (60-ті роки XIX ст.) — це збірка приказок Н. Номиса (Симонова, 1823-1900) „Українські приказки, прислів'я, і таке інше" (1864), в основі якої лягла, побіч матеріялів П. Куліша й інших сповробітників, поважна збірка Панаса Марковича (1822-1867). Праця

Номиса цілком відповідала тодішнім вимогам науки й була аж до виходу корпусу приповідок І. Франка найкращим твором із цієї ділянки в слов'янській етнографії. Енциклопедія Українознавства І. 189.

[9]) „Auf die Frage nach der Ursache dieser Differenzierung kann man keine Antwort geben; sie ist in die Dunkelheit der entlegensten Vergangenheit gehuellt. Alle lebenden slavischen Sprachen haben dieselbe, natuerlich jede in ihrer Art, entwickelt.[1]) Vielleicht am weitesten in dieser Richtung geht das Kleinrussische: Leblose Substantiva -u, lebende -a". 1) Jagich: „Einige slavischen Sprachen, slovenisch, russisch, lausitzer-serbisch bieten uns ausserdem die Einsilbigkeit als einen Factor, der beim Umsichgreifen der u-Endung offenbar beteiligt war." Archiv fuer slavische Philologie, Bd. 8, S. 200.

[10]) К. Кисілевський. Кодекс Ганкенштайна — староукраїнська пам'ятка. Зап. НТШ т. 161. Збірник Філ. Секції, т. 24. Нью Йорк—Париж 1953. Стор. 11-36. Зміст пам'ятки стор. 12.

[11]) Проф. Федір Ґартнер, австрійський німець, мовознавець, викладав порівняльну романську філологію в Чернівцях, вивчив при допомозі Стоцького українську мову, потім перенісся до Ґрацу, а згодом до Боцену в Альпах.

[12]) Ст. Смаль-Стоцький. Федір Ґартнер (Посмертний спомин). Зап. НТШ, т. 136-7. Львів 1925. Стор. 241.

[13]) Кость Кисілевський. Історія українського правописного питання. Зап. НТШ, т. 165. Збірник Філ. Секції, т. 26. Нью Йорк — Париж 1956. Стор. 104.

[14]) И. В. Ягичь. Исторія славянскои филологии. СПб. 1910, стор. 761. „Довольно неодобрительный отзывъ об этой грамматике написали Ст. Смаль-Стоцкій и Т. Гартнеръ в Zeitschrift fuer Oesterreichische Gumnasien. Wien 1889: Граматика руского языка для школъ середнихъ — д-ръ О. Огоновскій, Львовъ 1889.

[15]) Гл. Федір Ґартнер (Посмертний спомин), стор. 243.

[16]) Гл. там же стор. 244.

[17]) Гл. Доповіді ч. 11, АНТШ, стор. 18.

[18]) там же.

[19]) Гл. Федір Ґартнер, стор. 245.

[20]) там же.

[21]) там же.

[22]) там же, стор. 245-246.

[23]) там же, стор. 247.

[24]) Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache. Vorrede.

[25]) Гл. 24. Syntaktisches.

[26]) Гл. 24. Стор. 2-4.

[27]) Grammatik d. Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache. Vorrede. „Wir beschreiben die lebende ruthenische Sprache u. trachten zugleich ihre Beziehungen zu den anderen slavischen Sprachen aufzudecken; insofern ist unsere Grammatik vergleichend."

[28]) С. Смаль-Стоцький: Федір Ґартнер (Посмертний спомин), стор. 247: „Я і слухав правильно його викладів фонетики, хоча вже був професором."

[29]) Gr. d. Ruth. (Ukrain.) Sprache. § 5. Lautcharacter des Ruthenischen.

[30]) Ibidem, Betonung.

[31]) Gr. d. R. (Ukr.) Sprache. S. 487. „Die zwei urslav. Laute y und i sind

im Ruthenischen wie im Suedslav. zu alter Zeit zusammengefallen.[1]) (Deshalb gehoert nach Baudouin de Courtenay das Kleinrussische Dialekt. Gebiet... zur suedlichen Zone der slav. Sprachwelt im Gegensatz zur noerdlichen), im Russischen nicht."

[32]) V. J. Archiv f. sl. Phil. Kritischer Anzeiger. Grammatik der Ruth. (Ukrain.) Sprache. Berlin 1920. Bd. 37. S. 204-211.

[33]) Ibidem.

[34]) Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache. S. 465: „Unsere Vergleichung kann selbstverstaendlich weder vollkommen, noch vollstaendig sein, immerhin aber wird sie fuer unseren Zweck aussfuehrlich genug sein."

[35]) С. Смаль-Стоцький. Федір Ґартнер. Стор. 246.

[36]) Sammlung Goeschen. Ruthenische Grammatik von Dr. Stephan von Smal-Stockyj, o oe. Prof. an Univ. Czernowitz. Berlin-Leipzig 1913.

[37]) Ukrainisches Lesebuch mit Glossar. B. L. 1927.

[38]) Стор. 165.

[39]) J. Rozwadowski. Uwagi o dyftongach ie, uo w południowo-zachodn. narzeczu białoruskiem. Kraków. Materiały i prace Kom. Jęz. 1904, str. 207; „sonans o niejednolitej artykulacji".

[40]) Фонологічний принцип, що його започаткували: Де-Сосір (1916), Бодуен де Куртене.

[41]) J. Rozwadowski. Język polski, str. 395: „północne dialekty polskie znają, podobnie jak kaszubsko-słowińskie, tylko i, to jest y utraciło swoją odrębność."

[42]) T. Milewski. Rozwój fonet. wygłosu prasłowiańskiego. „Slavia" 1932. St. Szober. Gramatyka jęz. pol. § 10. str. 24.

[43]) С. Смаль-Стоцький: Питання про східнослов. прамову, стор. 2. Зап. НТШ. Л. 1937.

[44]) Цитую за АНТШ. Доповіді, ч. 11. Стор. 20-23.

[45]) В. Сімович — Спогади у 75-ліття Степана Смаль-Стоцького. Передмова до Т. Шевченка. Інтерпретацій У. І. Н. Варшава, 1934. Львів 1934.

[46]) Тарас Шевченко. Інтерпретації. Після прочитання харківського видання Кобзаря за редакцією Айзенштока й М. Плевако, Стоцький обурився та дописав до своєї інтерпретації „Великого Льоху" зацитовані слова про двох Іванів, під якими редактори розуміли працюючих і панів. (Стор. 62). Прага, 8. III. 1927.

Д-р І. М. Новосівський

СТЕПАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ — УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ НА БУКОВИНІ

В історії Буковини другої половини XIX і перших двох десяток XX сторіччя особа академіка проф. д-ра Степана Смаль-Стоцького — то одна з найвизначніших динамічних постатей, що так всебічно вплелася в національно-культурний, суспільно-політичний і економічний процес цієї української землі. Можна без пересади сказати, що без нього український культурно-політичний процес на Буковині напевно не був би піднісся до тієї висоти, на якій його застає тут українське державне відродження 1918 р.

Степан Смаль-Стоцький був не тільки великим науковцем-мовознавцем і педагогом, він був визначним громадським діячем Буковини на національно-культурному, суспільно-політичному й економічному відтинках.

Процес українського відродження на Буковині був зрушений з місця в 1860-их рр., але на його шляху ставлять колоди з одної сторони румунські верховоди, а з другої москвофіли. Ці останні стараються звести на манівці все українське культурне життя, мріючи й проповідуючи „одну святу Русь від Карпат по Камчатку". І фактично, все організоване суспільно-культурне життя української Буковини опинюється зразу в руках москвофілів.

Такі відносини застає на Буковині Ст. Смаль-Стоцький в 1878 р., коли з'являється в Чернівцях як студент університету. Він приходить на Буковину вже з добре викристалізованою українською національною свідомістю. Відразу включається в організоване громадське життя на Буковині, вступає в членство єдиного тоді українського студентського товариства в Чернівцях — „Общество рускихъ академиковъ, Союзъ", яке постало рівночасно із заснованням університету (1875 р.).

Завдяки енерґії і впертій праці Степана Смаль-Стоцького та інших „Союз" скоро позбувся москвофільського проводу. У про-

чищеному від москвофілів „Союзі" його провід опинюється в 1879 р. в руках національно свідомих студентів. Головою товариства стає Степан Смаль-Стоцький, який очолює „Союз" до 1882 р.

Під проводом Степана Смаль-Стоцького „Союз" проявляє пожвавлену діяльність. З його протоколів того часу видно, що Степан Смаль-Стоцький ставив за обов'язок кожного члена товариства та посторонніх учасників зібрань виступати на товариських сходинах з окремими доповідями. Це скріплювало дух товариського життя, спричинювалося до пожвавлення виміни думок на українські справи взагалі, а на буковинсько-українські справи зокрема. „Союз" улаштовував щороку, з приводу заснування товариства, студентські вечерниці, а час від часу театральні вистави, декляматорсько-вокальні вечори та концерти, на які приходила тоді вся українська еліта без різниці віку, походження й віровизнання — включно з університетськими професорами. Поза тим, „Союз" улаштував у 1880 р. святочний вечір у пам'ять знесення панщини, а 1882 р. свято в честь Т. Шевченка.

За Степана Смаль-Стоцького засновується при „Союзі" „Літературно-історичний кружок" з метою „усовершення наукового й піддержки духа національного між членами".

Пожвавлена студентська праця підносила українські настрої й охоту до дальшої праці для свого народу. З концертами й театральними виставами „союзовці" виїжджали також на села і містечка Буковини. При „Союзі" діяв аматорський театральний гурток, який виставляв „Наталку Полтавку" і „Шельменка денщика", а сам Ст. Смаль-Стоцький також виступав на сцені.

Про широку діяльність Ст. Смаль-Стоцького в „Союзі" свідчить найкраще факт, що в один час він сам дириґує студентським хором товариства „Союз". Він був добрим співаком і надзвичайно любив хоровий спів. А в нього був добрий голос.

Бувши головою „Союзу", Ст. Смаль-Стоцький вимагав від усіх членів товариства брати участь у співанках студентського хору. Він розумів добре, що українська пісня є найкращим засобом, що будить українську свідомість не тільки серед гущі народних мас, але й серед малосвідомого ще тоді українського студентства.

Варто згадати, що виділ „Союзу" ще в грудні 1886 р. виніс постанову, щоб все діловодство й листи товариства були писані українською народною мовою і редаґовані згідно з правилами

граматики Осадци й фонетичним правописом. Це вирішення, напевно, не було без впливу проф. Ст. Смаль-Стоцького.

У 1882 р. після виїзду Ст. Смаль-Стоцького до Відня для завершення своїх студій, на терені студентського життя Чернівців бачимо деякий застій, а то й занепад діяльности товариства „Союз".

У 1885 р. Степан Смаль-Стоцький вертається до Чернівців вже надзвичайним професором української мови й літератури в Черновецькому університеті. І хоч перед молодим професором-науковцем стояло багато науково-дослідницької праці, він не відсувається, а навпаки включається в громадську роботу. Передусім піклується „Союзом", дбаючи про духовий корм для його членства. У лютому 1886 р. ми бачимо проф. Ст. Смаль-Стоцького вже заступником голови тов. „Укр. Нар. Дім" в Чернівцях. Він піклується також читальнею, відкритою в новонабутому Народному Домі.

Ще до повороту Ст. Смаль-Стоцького з Відня на Буковину, український народницько-самостійницький фронт осягнув перемогу над москвофілами в українському організованому житті, а тепер оставав фронт з румунами, які заперечували українцям право на рівноправність у школі, церкві та державних установах. Вправді австрійська конституція визнавала таку рівноправність за українцями, але румуни мали перевагу в Буковинському соймі, в державній, місцевій і церковній адміністрації, а тому нехтували це конституційно ґарантоване українцям право. Треба було ці фортеці румунського опору брати шляхом політичної боротьби. І Степан Смаль-Стоцький враз із українським народовецьким табором вступає в цю важку політичну боротьбу. Ішлося про добуття мандатів в Австрійському парляменті, в Буковинському соймі та про участь у Краєвому виділі Буковини. У цьому змагу на Буковині український табір проявляв майже завжди єдність фронту: українське політично-партійне життя ще не було зрізничковане. За винятком невеликої числом москвофільської опозиції до народовців, — народовецький табір мав за собою майже все українське населення.

Вже в 1892 р. Стоцького обирають послом до Буковинського сойму (з садаґурського судового повіту), а опісля переобирають його при кожних нових виборах. У Буковинському соймі починається важлива й успішна праця Ст. Смаль-Стоцького в користь буковинських українців, особливо, коли в 1898 р. до

цього сойму, а 1901 р. до Віденського парляменту входить зручний і тонкий український політичний діяч, барон Микола Василько. Висліди праці того дуумвірату в обороні українських прав на Буковині були особливо великі. У той спосіб удається переперти в Буковинському соймі закон про культурну автономію та ряд інших важливих законів, на основі яких буковинські українці отримують повну рівноправність з румунами та іншими національними групами Буковини. І від цієї пори для всебічного національно-культурного розвитку буковинських українців, росту українських культурно-освітніх і суспільно-економічних установ не було стриму.

Проф. Степан Смаль-Стоцький стає в 1904 р. віцемаршалком Буковинського сойму. Як заступник голови Сойму веде видатну роботу в Краєвій екзекутиві — Краєвому виділі, де всі українські справи Буковини, що їх мав рішати сойм чи Краєвий виділ, переходить через його надійні руки. Розквіт українського шкільництва на Буковині припадає власне на час його посольства в Буковинському соймі і віцемаршальства. Завдяки йому й його співробітникам, зокрема Омелянові Поповичеві, не остало ні одного українського села на Буковині, де не було б української школи. На цей час припадає відкриття українського відділу — хоч ще з українською й німецькою мовами навчання — при державній гімназії в Чернівцях, український відділ при учительській семинарії в Чернівцях, українська утраквістична гімназія в Кіцмані та чисто українська державна гімназія у Вижниці. Завдяки відданій праці проф. Ст. Смаль-Стоцького, Омеляна Поповича та інших, Буковина на передодні І. світової війни мала найгустішу мережу українських шкіл зі всіх українських етнографічних земель.

Можна сказати, що у розбудові українського шкільництва на Буковині проф. Ст. Смаль-Стоцький був вирішальним його співтворцем.

Як суспільно-політичний діяч Степан Смаль-Стоцький належав до т. зв. народовецького табору, українських патріотів-самостійників, які спочатку не мали точно визначеної політичної програми. Народовецький табір у той час був українським самостійницьким рухом, що заступав увесь український народ, а не якусь окрему його групу.

На Буковині народовці гуртувалися спочатку в двох організаціях: „Руська Бесіда" і „Руська Рада", яких членство було

те саме. Вони вважали себе репрезентантами всієї української Буковини. Їх метою було протиставитися румунізації Буковини та забезпечити законним шляхом права й справедливість для українського населення Буковини. Це була широка українська програма локальна, бо не було в них друком закріпленої політичної програми. У своїй боротьбі за здійснення національних прав для українського народу в рамах Австрійської монархії вони користувалися леґальними засобами, стараючися підтримувати й розвивати національний дух серед українських народних мас.

Таким шляхом ішов буковинський народовецький фронт під проводом Ст. Смаль-Стоцького й Миколи Василька та добився великих здобутків для українського народу. Але таку їх політичну лінію піддавано пізніше гострій критиці — переважно з особистих порахунків й амбіцій — закидуючи Василькові й Стоцькому сервілізм до австрійського уряду й династії. Історія дотепер не винесла такого осуду. Бо народовецький провід мав перед собою, в такій своїй поставі, єдину мету: добро свого народу. Ідеалом народовців оставало добро й місце під сонцем для всього українського народу. Цей ідеал червоною ниткою тягнеться в усіх працях проф. Ст. Смаль-Стоцького; ми бачимо його на кожному кроці в усіх його починах. Він, як і ввесь народовецький фронт, заманіфестував його в слушний час революційним виступом за здійснення української самостійности й соборности.

Коли з початком XX ст. починається на Буковині диференціяція політичного життя й формування політичних партій, всі вони — за винятком соц. демократичної — не вносили в свою програму політичного життя жодних нових ідей, нових українських ідеологічних основ, яких не проводили б в життя народовці. Всі вони були відступниками від народовців не з ідеологічних, а часто особистих розходжень з провідниками народовецького табору. При цьому особистим непорозумінням й ворожнечі приписувано загальний характер, роздмухувано хоробливі пристрасті, підшукуючи арґументів — а вони завжди знайдуться!

Під час своєї суспільно-політичної діяльности проф. Степан Смаль-Стоцький мав постійний і безпосередній зв'язок з українським буковинським селом. Він, може, найкраще знав його матеріяльні недостатки й господарські потреби. Не дивно, що став

співтворцем і суспільно-господарських організацій на Буковині. У їх розбудові він ставив перші цеглини, на яких здвигнено опісля велику будівлю господарських об'єднань, якими він особисто довгі роки й керував.

У господарській ділянці — в 1896 р. закладається в Чернівцях, з ініціятиви Ілярія Окуневського, „Руська каса для ощадности і позичок", з обмеженою порукою, а в 1903 р., з ініціятиви Степана Смаль-Стоцького й Лева Когута, „Селянська каса", союз хліборобських спілок, організаційна, ревізійна та фінансова централя для всіх видів кооператив на Буковині. Головою „Руської каси" й „Селянської каси" довгі роки був проф. Степан Смаль-Стоцький. „Селянська каса", крім організування по селах кооператив збуту й консуму, поширювала діяльність райфайзенок на купівлю і продаж землі. Важливість цієї централі економічних установ можемо належно оцінити на основі цифр; а саме в 1912 р. вона об'єднувала в собі 174 укр. кооперативи, а між ними 159 райфайзенок.

Але через невластиву господарку в „Селянській касі", може, занадто газардні операції з набуттям землі та при експлуатації лісів, „Селянська каса" занепадає в 1910 р., а це потягає за собою також занепад „Руської каси". Тому, що проф. Степан Смаль-Стоцький був головою цих обидвох громадських інституцій, його політичні опоненти роздмухують цю справу. Його неприхильники-амбітники висувають проф. Ст. Смаль-Стоцькому неоправдані закиди з реґіонально-віровизнаневою закраскою. Внаслідок цього зростає напруження, яке доходить до свого вершка в 1911 р. підчас дебат у Буковинському соймі над санацією „Селянської каси". І так, на тлі занепаду „Селянської каси" постають особисті непорозуміння між двома головними провідниками громадського життя на Буковині — Васильком і Степаном Смаль-Стоцьким, — великими буковинськими діячами, яких дотогочасна гармонійна співпраця принесла для буковинських українців так багато добрих здобутків на всіх відтинках громадського життя. Скільки неправдивих і неоправданих, пристрасних обвинувачень у пресі сипалось приклонниками одного на адресу другого! Вороги росту української сили на Буковині, для розбиття української твердині з середини, покористувалися пущеним в обіг нездоровим для українців гаслом: „Буковина для буковинців", розпалили релігійні пристрасті, і в такій нездоровій атмосфері приходить до розриву між Васильком і Смаль-Стоцьким на політичному грунті.

Все ж таки „Селянська каса”, якої головою був Ст. Смаль-Стоцький, занепала. Можливо, що в „Селянській касі” були й деякі зловживання, за які, одначе, проф. Степан Смаль-Стоцький не поносив жодної вини. Натомість головною причиною руїни „Селянської каси” були передусім маніпуляції конкурентів, великих торгівців експлуататорів лісів, з якими „Селянській касі”, коли вона взялася до експлуатації лісів Релігійного Фонду, прийшлося конкурувати. Ці торгівці, яким виховзав добрий інтерес з рук, для зруйнування українського підприємства, понизили ціну дерева з одної сторони, а крім того, своїми впливами ставили перешкоди при отриманні „Селянською касою” своєчасних кредитів на експлуатацію лісів. І через брак кредитів закроєні на велику скалю операції „Селянської каси” мусіли скрахувати. Можливо також, що за такі операції взялися ділові особи без відповідної підготови й досвіду та понад їх духові і фахові спроможності, особи, які в таких важких обставинах не вміли дати собі ради. В усякому разі, складати відповідальність за все це на проф. Ст. Смаль-Стоцького ніяк не було ані правних, ані моральних підстав.

Необхідно з великим признанням підкреслити, що навіть у час найбільших напружень між Васильком і проф. Ст. Смаль-Стоцьким, ці великі українські патріоти, хоч поборювали себе в локальних справах, ішли завжди спільно в загально українських справах. Кінець спорам поставив вибух першої світової війни.

Без сумніву проф. Степан Смаль-Стоцький найбільше сил і труду віддав для піднесення загальної освіти на Буковині. Цю видатну ролю в розвитку освіти він міг завершити з успіхом завдяки його впертій і послідовній праці та його визначній позиції у високому шкільництві.

У боротьбі за введення фонетичного правопису в українських школах Степан Смаль-Стоцький продовжує заходи розпочаті О. Ю. Федьковичем. Як відомо, заходи Федьковича не мали успіху, бо впливи москвофілів були ще тоді занадто сильні. Проф. Степан Смаль-Стоцький робить заходи в 1886 р. перед Краєвою шкільною радою для введення в українських школах Буковини української народної мови й фонетичного правопису.

Видатну працю виконав проф. Степан Смаль-Стоцький в товаристві „Руська Школа” — перейменованому в 1910 р. на „Українська Школа”. Товариство засновано в 1887 р., за почином

Омеляна Поповича, з метою „піклування й розвитку українського шкільництва, підтримки публічного й домашнього виховання в рідній мові". Проф. Степан Смаль-Стоцький був членом основником і першим головою цього товариства. Товариство „Українська Школа" закладало приватні середні школи, а також вело досить жваву видавничу діяльність: шкільних підручників і фахового журналу „Руська Школа".

Проф. Степан Смаль-Стоцький проявив також широку публіцистичну діяльність, зокрема в газеті „Буковина". Ця газета виходила від самого початку її появи в народній мові, і — як вже згадувано — від 1888 р. (число 13) фонетичним правописом. Першим її редактором був О. Ю. Федькович, але він редаґував тільки ділянку літератури й культури, а ділянку політично-громадських справ редаґували проф. Степан Смаль-Стоцький, Омелян Попович і І. Тимінський. Під редакцією Ст. Смаль-Стоцького вийшли також, як додатки до „Буковини", два випуски літературно-наукової збірки „Зерна". Варта згадки його велика стаття в „Буковині", ч. 53-88/1896 р., під наголовком „Політика реальна", в якій проф. Степан Смаль-Стоцький викладав політичну програму буковинських народовців.

У „Буковині" за 1897 р. появляється великий і добре обгрунтований культурно-історичний нарис проф. Степана Смаль-Стоцького — „Буковинська Русь", що друкується також окремою відбиткою. Це, мабуть, перша історія Буковини, написана в популярно-науковому стилі й в українському насвітленні. У „Буковині" появилися ще такі його праці: „Котляревський і його Енеїда" (1909 р.), „Шевченко пророк України" (1909 р.), біографія Миколи Гоголя (1909 р.), „Свідок" — про початки „Буковини" (газети „Буковина" — І. Н.) та інші.

Проф. Степан Смаль-Стоцький репрезентує останній раз Буковину, як її посол до Австрійського парляменту, на Львівській конституанті 18-19 жовтня 1918 та як член Української Національної Ради ЗУНР. У поділених функціях Української Національної Ради на дві основні територіяльні Делегації, Смаль-Стоцький остає в Буковинській Делегації. І в актах уконституування Делегації під назвою Буковинського Краєвого Комітету, наприклад у маніфесті Краєвого Комітету від 27. X. 1918 р., оголошеному в „Буковині" № 37 за 1. XI. 1918 р., ми стрічаємо підпис проф. Степана Смаль-Стоцького і Василька.

У половині листопада 1918 р. Буковина опинилася під ру-

мунською військовою окупацією, і вступ на Буковину для проф. Степана Смаль-Стоцького, як великого борця за українське право до Буковини, був окупантом закритий. Проф. Ст. Смаль-Стоцький дістає від Уряду ЗУНР доручення дипломатичного представника в ЧСР, де від 1921 р. стає професором УВУ в Празі. Тут на еміґрації він продовжує свою велику наукову й громадську працю, зокрема в Музею Визвольної Боротьби України в Празі, якої був членом-фундатором і головою.

Якою популярністю, повагою й пошаною тішився за життя проф. Степан Смаль-Стоцький серед українського громадянства Буковини, вистачить згадати, що багато культурно-громадських організацій, а зокрема студентських, уважали своїм обов'язком вшанувати проф. Степана Смаль-Стоцького почесним членством.

І так, студентське товариство „Союз", в якому Смаль-Стоцький вложив колись так багато труду для очищення його від москвофільства, іменує його, за великі заслуги для товариства, своїм почесним членом. Академічне козацтво „Запороже" зараз по своїм заснованню вшановує проф. Степана Смаль-Стоцького почесним членством за його заслуги для української справи взагалі, а вже між двома світовими війнами це товариство іменує Ст. Смаль-Стоцького своїм почесним батьком. Почесним членством вшанувало проф. Ст. Смаль-Стоцького одно з найповажніших товариств Буковини — „Український Народний Дім" у Чернівцях. Його іменем було названо „Курси вищої народної освіти ім. проф. Степана Смаль-Стоцького", що їх зорганізувало в 1910-1911 рр. засноване в 1902 р. — з ініціятиви Степана Смаль-Стоцького — „Історичне товариство" в Чернівцях. Це був вияв пошани й вдяки буковинського організованого громадянства до особи того, що в такій великій мірі спричинився до організованости цього громадянства, до піднесення його національної й політичної свідомости.

Коли ми розглядаємо діяльність і значіння проф. Степана Смаль-Стоцького як українського громадського діяча Буковини сьогодні, з перспективи минулих 22-ох років від смерти цього великого буковинця, то перед нами з'являється величня постать, якої вже не досягнути ані притемнити жодній людській злобі чи пристрастям сучасників. Віддаль 22-ох років від його смерти дає нам достатню перспективу, щоб його слово й чин могли віддати нам правдивий образ його чистої особисто-

сти, вільної від балясту, злобою й упередженням накидуваного ззовні.

Перед нами стає людина, що від першої появи на буковинському горизонті, молодим студентом, враз із іншими подібними йому ентузіястами, із засуканими рукавами береться орати буковинський переліг та, із самопожертвою, завзяттям і витривалістю, засівати його зерном української правди.

Ми вже бачили, які гарні плоди принесли ці їх засіви, які величні здобутки принесла праця проф. Степана Смаль-Стоцького. Як свідомий своїх обов'язків громадянин він вкладав у піднесення національно-культурного і економічного рівня українських народних мас на Буковині й їх національної та політичної свідомости ввесь свій труд і досвід, всі свої духові здібності й всю свою душу. Про проф. Степана Смаль-Стоцького можна без пересади сказати, що він був рідким випадком надзвичайно плідного громадського діяча на Буковині, в найкращому розумінні цього слова. До його трудів можна дуже влучно застосувати слова Горація:

„Exegi monumentum aere perennius,
Regalique situ pyramidum altius..."

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА.

Олесь Бабій, Осип Федькович (В 70-ті роковини смерти поета). „Свобода" № 82-87 за 1958 р.

М. Білинська, І. І. Воробкевич. Нарис про життя і творчість, Київ 1958 р.

Буковина — її минуле й сучасне. Париж-Філаделфія-Дітройт 1956.

„Буковиньский Альманахъ" выданый въ память десятилѣтного существования (1875-1885) Общества Рускихъ академиковъ „Союз" въ Черновцяхъ. Черновці 1885.

Василь Верниволя (Сімович), Перший курс вищої народної освіти в Чернівцях. „Життя і знання" № 5/1935.

Н. Василько, Посольска дѣяльность (1901-1903). Чернівці 1904.

Т. Галіп, Буковина в 1849-1914. УЗЕ III, Львів 1935, стор. 675 сл.

Микола Гарас, Історичний огляд і сучасний стан української освіти й культури на Буковині. „Самостійна Думка" І, 1934.

Ілюстрована хроніка Товариства „Укр. Народний Дім" у Чернівцях. Чернівці 1934.

З. Кузеля, Галичина й Буковина в світлі перепису з 31. XII. 1910. ЛНВ I-III 1914.

Василь Косташук, Громадське й культурне життя Буковини від 1848-1914. „Україна" — науковий двомісячник українознавства, Київ 1928, кн. І.

Кость Левицький, Українські політики. Львів 1937.

Г. Піддубний, Відродження Буковини. Львів 1933.

Василь Сімович, Розвиток студентського життя в Чернівцях. „Січ" — Альманах в память 40-их роковин заснования товариства „Січ" у Відні. Львів 1908.

Степан Смаль-Стоцький, Буковинська Русь. Чернівці 1897.

Евген Дмитрів (Семака), Історія просвітного товариства „Руська Бесіда" в Чернівцях. Чернівці 1909.

Bukowina. „Die Oesterreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild", B. XX, Wien 1899.

Die k. k. Franz-Josephs-Universitaet in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes. Festschrift herausgegeben vom akademischen Senate. Czernowitz 1900.

Dr. Anton Norst, Alma Mater Francisco-Josephina. Festschrift zu deren 25-jaerigem Bestande. Czernowitz 1900.

Erich Prokopowitsch, Gruendung, Entwicklung und Ende Franz-Josephs-Universitaet in Czernowitz (Bukowina-Buchenland). Clausthal-Zellerfeld 1955.

БІБЛІОТЕКА „ДЗВОНІВ“ Ч. 6

СТЕПАН СМАЛЬ СТОЦЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА МОВА

ЇЇ ПОЧАТКИ, РОЗВИТОК ТА ХАРАКТЕРИСТИЧНІ ЇЇ ПРИКМЕТИ

ВІДБИТКА З „ДЗВОНІВ“

ЛЬВІВ 1933

Друкарня „Бібльос“, Львів, Японська 7. — Тел. 14-78.

* * *

Почуття потреби короткого орієнтаційного вияснення в кардинальнім для нас, та зі всіх боків затемнюванім питанні про українську мову, її початки та характеристичні її прикмети спонукало мене зібрати тут докупи все те, що ми про цю річ тепер знаємо. Може вдасться тим досягнути, щоб у нас виробилась одностайна думка в цій преважній справі.

Бо з поглядами на нашу мову вийшло у нас таке, як з поглядами на Київську Русь, що все ще панує у нас непевність, що вона таке була, відки вона взялась, чия вона була, хто до неї має право. Ми попали в залежність від чужинецької наукової ідеольогії та сліпо повтаряли, що чужинці нас про те навчали. Як з Київської Руси зробили вони „общеруську" державу, так було їм ще потрібно і мову Київської Руси зробити „общеруською", з чого зродилася у них теорія „праруської" мови, „праруської" єдности, щоб виправдати „єдину неділимую" політичну єдність в найновіших часах, яку саме життя і чим раз глибше пізнання історичного розвитку українського народу вповні заперечувало. Наслідки того були такі, що і ми самі не знали, і досі ще напевно не знаєм правдивої ціни тому, що наші предки на ниві мовної культури створили, яких успіхів досягнули. А був у нас славний, роскішний розвиток нашої мови в старій добі, так роскішний, що та мова своєю високою культурою ще навіть і тоді, коли український народ стратив свою державність, свою політичну самостійність, здобула собі нові терени в Литві і Молдавії, зробила могутній посів культури в Московщині, підбила Білорусь зовсім під свій вплив. Але ми того факту ще й досі майже зовсім несвідомі, що великі здобутки духа українського народу запліднювали тоді думку усіх його сусідів. Яка велика була його сила, видко з того, що саме в Московщині збереглися в переписі наші найкращі літературні твори, як Повість временних літ, Слово о полку Ігоревім і багато инших. Дух той не переставав і далі творити нове в новіших часах, створив нову, пишну літературну мову, відповідно до потреб нового часу, складав в ній нові твори, не менш знамениті своєю ідейностю, своєю службою вищій культурі. Але ми цього і досі недоцінюєм, і досі трохи не зі зневагою на них дивимося, бо чужинецька наукова ідеольогія уважала потрібним про це мовчати або представляти той розвиток і поступ як зіпсуття, як каліцтво. І ми повірили чужинцям на слово, ми повірили, що аж з Енеїдою Котляревського ми на світ народилися та що все те, що

перед тим у нас було, була мертвеччина, був страшний занепад. Хоч в найновіших часах наше пізнання правдивого стану трохи збільшилося, ми все таки ще й тепер якось не довіряємо тому, що у нас в XVI. і XVII. в. кипіло духове життя та так сильно бурхало, що воно знов таки і Московщину наново запліднило.

Тим більше треба, щоб ми пізнали і в справі української мови усю правду, пізнали правдиву ціну творчого духа українського народу.

1. Українська мова є мова словянська. Про ступень її споріднення з иншими словянськими мовами є дві теорії: одна — виводить українську мову, як і всі инші словянські мови, прямо і безпосередно з одного з діялєктів прасловянської мови, так що всі словянські мови собі сестри; друга — після спільної прасловянської доби установляє ще окрему добу „праруську", з якої нібито аж пізніше (в XII. в.) відокремилася українська, російська (великоруська) і білоруська мова. В моїй граматиці (Smal Stockyj-Gartner: Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache, Wien, 1913) і в окремих працях: Розвиток поглядів про семю словянських мов і їх взаїмне споріднення, Прага 1927, та „Східні Словяни", Україна, Київ 1927, подана уся література цього питання. Там я рішучо поборюю теорію окремої східно-словянської („праруської") спільноти і доказую безпідставність окремої „праруської" мови.

2. Українська мова бере свій початок прямо і безпосередно з того прасловянського діялєкту, яким говорили прасловянські роди і племена східно-словянської области під конець прасловянської доби. Ця область сусідувала в словянській прабатьківщині на південь з областю південно-словянських діялєктів — хорватського, сербського і словінського (болгарського), на північ з областю білоруського діялєкту (племен Дреговичів і Кривичів), а на захід з областями західно-словянських діялєктів — польського, словацького і чеського. Про таке сусідство свідчить спільність деяких дуже давніх звукових явищ, то з одною, то з другою діялєктичною групою.

3. В VI. і VII. в. по Хр. велика частина словянських племен вивандрувала поза межі своєї словянської прабатьківщини між Вислою і Дніпром на всі сторони світа (на південь, на захід і на північ), здобуваючи собі нові терени. Ті ж словянські племена, з яких склався опісля український народ, тілько в малій мірі посунулися тоді поза межі словянської прабатьківщини на схід за Дніпро, в значно більшій мірі лишилися вони на своїх давніх місцях, а крім того зайняли ще ті південні і західні території словянської прабатьківщини, з яких вивандрували південно- і західно-словянські племена, так що найбільшу частину колишньої словянської прабатьківщини від найдавніших часів, а тим то і центральне становище серед словянських мов, ще й тепер займає український народ. Міграція українських племен ішла на схід, південь і захід.

4. Тоді то, з тим розходом словянських племен, закінчилася **формально** спільна словянська доба. Але звязки між поодинокими частинами великого словянського народу, між словянськими племенами, тим ще не зовсім перервалися, хиба що послабшали. Хоч словянські племена на нових оселях попали в нове, чужинецьке окруження, все ж таки ще досить довгий час живуть вони давною спільною традицією, розробляють в своїй мові винесені з прабатьківщини зародки і розвиткові тенденції останньої спільної доби.

5. З тої першої, ще діялєктичної доби винесла українська мова такі важніші свої признаки, що вже тоді виріжняли її як діялєкт прасловянської мови від инших таких діялєктів в окрему діялєктичну одиницю [1]), а саме:

1. **тверду** вимову шелестівок т, д, н, л, с, ʒ перед чистими голосівками є (ѧ), і, отже тє, дє, нє, лє, сє, ʒє, тѧ..., ти, ди, ни, ли, си, ʒи (вимовляй як ті...);

2. дифтонги ай, єй, ий, ой, ȣ̆й, ый;

3. ыи з первісного ъи, ии з первісного ьи (добрий, сліпий, пий, бий, мий, костий, грудий...);

4. обі голосівки ъ і ь в деяких позиціях стають безголосими з тенденцією повної редукції, в инших позиціях слідна вже у них тенденція прояснитися в повні голосівки: ъ на одкрите о, а ь на є;

5. тенденцію заміни носових звуків на чисто ротові, а саме ѧ на дифтонг *ⁱa*, а ѫ на ȣ̆;

6. ріжниця між довгими і короткими голосівками заникає;

7. о замість є на початку деяких слів (один, озеро...);

8. л епентетичне в сполуках губних шелестівок з прейотованими голосівками (земля, гребля, крапля, мовляти...);

9. сѣ в лок. одн. з хѣ;

10. цкѣ, ʒкѣ з ккѣ, гкѣ;

11. ч, дж(ж) з тй, дй (т. зн. з такої вимови, як тепер вимовляється *ть, дь*), а так само чи, чь з кти, гти, кть, гть;

12. вимову г як *г* (не *ʃ!*);

13. повноголос (золото, береза; роз-, локоть, але рало...);

14. ол з єл (молоти — мелю), ъл з ьл (пълнъ з пьлнъ, повний);

---

[1]) Найбільш певну підпору і критерій для розуміння і правильної оцінки мовних явищ української мови в її початках дає нам граматика староцерковно-словянської мови, уложена на основі найстарших її памятників, порівняльна граматика словянських мов, та врешті і граматика прасловянської мови як добуток дотеперішнього пізнання на ниві словянського мовознавства. На цій основі зібрані наведені вище признаки.

15. ры, лы з ръ, лъ (кривавий, гриміти, глитай, блиха, дрива);

16. тл, дл злегчуються в л (плела — плету, вела — веду);

17. закінчення -ъмь в інстр. одн. О-пнів (богъмь); зак. -ѣ в ґен. одн. мягкої женської відміни; зак. -шь в 2. ос. одн., -ть в 3. ос. одн. і мн., -мо в 1. ос. мн.

6. Аж згодом словянські племена формують свої тісніші державні твори, індивідуалізуються, починають жити своїм окремішнім духовим життям та творити і в мові нові, свої власні закони. Так в IX. в., з появою Русів, з заснованням в Києві держави Русь, починається історичне і окремішне культурне життя цих східно-словянських племен, що з часом обєдналися в своїй державі Київській Руси в один народ. Були це ті племена: Поляни, Деревляни, Волиняни, Бужани, Дуліби, Лучани, Уличі, Тиверці і Сіверяни.

7. Із спільного державного і культурного життя виникає потреба мати свою спільну мову. Не сталася нею мова жадного з названих племен, а мова староболгарська, що прийшла на Русь з Болгарії враз з христіянством і староболгарськими церковними книгами. Тим природний розвиток мови названих племен в спільну національну мову заломився. Але беручи на увагу, що ріжниці між тодішніми словянськими мовами були ще не великі, мова староболгарська як церковна мова на Руси з порущеною, цебто *українізованою* своєю вимовою не відчувалася як зовсім чужа і могла легко статися тою спільною мовою. „Словѣньскъ ꙗзыкъ и роусьскыи єдинъ“ — каже наш літописець, виправдуючи тим цей історичний факт. Вона щонайменше послужила за зразок такої спільної мови, дала рамки її дальшого розвитку. Так справді сталося. Вже небавом (в XI. в.) бачимо на таких церковних і літературних памятниках як *Зборники Святослава, Архангельська Євангелія,* т. зв. *Несторова літопись, Слово о полку Ігоревім, Євангелія галицька, Галицько-волинська літопись* та инші, що та первісно староболгарська мова дуже значно зукраїнізувалася та значно відбігла від свого первовзору. Вона вже й називається руською мовою, бо була мовою Київської Руси, мовою обєднаної тою державою „руської“ нації, засобом її культурного і літературного виразу. Цей процес порущення (поукраїнщення) ішов нестримно далі, так що в XIV. в., хоч Київська Русь і Галицько-волинська українська держава перестала вже істнувати, ця руська (українська) мова стала державною і дипльоматичною мовою Литви, що обєднала коло себе українські і білоруські землі і народи, та Молдавії, що стояла завсіди в дуже тісних культурних взаєминах з Галичиною. Найкращі памятки цеї мови з XIV. і XV. в. маємо в галицьких і т. зв. буковинських (молдавських) грамотах, доки столицею Молдавії була Сучава.

8. Тільки в церковних книгах і як богослужебна мова лишилася на Руси і далі стара церковна мова. Але і тут староболгарський її характер значно змінився не тільки тим, що вимову її на Руси зовсім поукраїнщено, але і тим, що з часом і деякі форми, а навіть і словарний її засіб пристосовано девчім до української мови, щоб зробити її більше зрозумілою уркаїнському народові. Реакцію проти такого розвиткового напряму, а за удержанням її первісної чистоти підняли митрополит *Кипріян* (1375—1406) і Григорій *Цамвлак* (1415—1418), оба родом Болгари, що вийшовши з школи болгарського патріярха *Евтимія*, старалися і на Руси перевести задуману ним реформу та взялися чистити книги церковні від всяких „русизмів“ і реституувати в них первісний староболгарський текст. Підпомагав їх заходи більший наплив церковних книг з Болгарії, а особливо з Сербії в тих часах. Але наслідки тої реакції не були великі. Поукраїнщена вимова церковної мови лишилася і далі, принялися хиба тільки деякі графічні і правописні зміни. Видана 1581. р. перша повна *Острозька Біблія* показує стан церковної мови на Руси, де добре вміли тоді відріжняти ріжні редакції церковної мови: болгарську, молдаво-волоську, московську і руську, Підприїмчиві друкарі брати Мамоничі друкують у своїй друкарні у Вільні в другій половині XVI. в. церковні книги в усіх тих редакціях. Першу граматику церковної мови в її руській (українській) редакції уложив 1618. р. *Мелетій Смотрицький.* В міру зросту і розвитку живої літературної і урядової руської (української) мови ріжниці між нею а церковною мовою ставали все більші. Церковна мова як консервативна, більш-менш незмінна, ставала мертвою і все менш зрозумілою, так що треба було вже аж словника, щоби її хоч священики ліпше розуміли. Такий словник церковнословянсько-український після инших спроб Зизанія уложив і видав друком 1627. р. Памва *Беринда.*

9. В цій першій добі вже самостійного, індивідуального життя української мови розвинулися в ній далі такі важніші признаки [1]):

1.) и (що вимовлялося досі як *і*) і ы (що вимовлялося досі грубше і глибше ніж нинішнє *и*) зливаються до купи в теперішнє *и*;

2.) ъ там, де воно стало безголосою голосівкою, редукується вповні і випадає без сліду, або в инших позиціях замінюється на *о*; так само ь, де воно стало безголосою голосівкою, або редукується дорешти і випадає без сліду, або лишає по собі слід в помягченні попередущих шелестівок т, д, л, н, (р) с, з, ц, або в инших позиціях замінюється на *е*;

3.) наслідком того скількість складів слова меншає, склади з одкритих стають закритими, одкривається поле для повнішої

---

[1]) На жаль не маємо ще докладної граматики української мови цеї доби, зложеної на основі зовсім певних українсько-руських памятників.

асиміляції, випаду і вставки шелестівок, для зміни голосівок в закритих складах, вставки голосівок *е* або *о*, зміни шелестівок у визвуку;

4.) після ч, ж, ш, щ, замінюється деколи *е* на *о* (пшоно, жорна, чоло, чотири);

5.) ѣ, що перейшло в цю добу з такою вимовою як дифтонг *ᶦе* з більш то менш (як до позиції) закритим основним звуком *е*, звільна монофтонгізується в таке *і*, яке помягчує попередущі шелестівки т, д, л, н, с, з, ц;

6.) дифтонг *ᶦа* з ѧ розвивається в *йа*, яке помягчує попередущі шелестівки т, д, л, н, (р), с, з, ц;

7.) нове помягчення шелестівок т, д, л, н, (р), с, з, ц через нові рефлекси колишніх ь, ѣ, ѧ на ть, дь, ль, нь, (рь), сь, зь, ць;

8.) прасловянські мягкі сполуки *лє, нє, рє, цє, лї, нї, рї, цї* тверднуть і вимовляються як *ле, не, ре, це* (поле, полем, до него, море, морем, серце, серцем) *ли, ни, ри, ци* (на земли, на кони, до них, на поли, в мори...);

9.) здвоєння мягких шелестівок в сполуці з наступним ьє, ьѧ, ью (життя...);

10.) нові дифтонги *Аᵘ*, *Еᵘ*, *Иᵘ*, *Іᵘ*, *Оᵘ*, *Уᵘ* з наведених голосівок і наступного, належного до одного складу з ними, білябіяльного В (правда, кров, кривда...); тому і принялося у нас писання цих дифтонгів як *ав, ев, ив, ів, ов, ув;*

11.) к міняється (чергується) з ꙋ;

12.) перезвук первісного одкритого *Е* на закрите *Е*, а далі на *Ѣ* в закритих складах: шѣсть, сѣдмь, камѣнь (в XII в.);

13). перезвук первісного одкритого *о* в закритому складі на закрите *о*, а далі на *у* і врешті на *і*;

14.) з чужими словами приймається чужа шелестівка ґ;

15). занепад окремих форм для дуаліс;

16.) занепад іменникової відміни у прикметників;

17.) замість дієприкметникових форм виринає одна дієприслівникова форма (читаючи, прочитавши...);

18.) занепад родових ріжниць в множині прикметникової відміни;

19.) форма ґенетива у живих муж. істот перебирає функцію акузатива;

20.) форма акузатива мн. перебирає функцію номінатива;

21.) сила анальоґії починає обєднувати всі муж. іменники, поширює у них закінчення — *у*, — *ю* в ґен., льок. одн., зак.-*ови* в дат. одн., зак. —*ов* в ґен. мн., зак. —*ам*, —*ами*, —*ах* в мн.;

22.) занепад аориста, імперфекта і супіна;

23.) зак. 3. ос. одн. *тъ* занепадає у дієслів після попередущого *е, є;* імперативні форми на —*ьм*, —*ьте* приймаються у дієслів на —*ити;*

24.) зложене перфектум перебирає функцію аористаій і мперфекта; в 3. ос. одн. заникає помічне *есть*...

Ці зміни доконувалися звільна впродовж століть аж до XVI. в., доки не скристалізувалися в загальні норми, закони. В словотворі і синтаксі доконалися також важні зміни, яких не можна ще так спеціялізувати як зміни звукові і морфольогічні. І в наголошуванні слів показується вже сила анальогії.

10. В XVI. в. виринули нові вимоги культурного життя. Його провід намість князів, вельмож і шляхти, що свою ролю провідників народу, поскільки на це дозволили історичні умовини, відограли (невдале повстання під проводом кн. Глинського 1508. р. і унія люблинська 1569. р.), бере в свої руки нова соціяльна верства, „люди посполиті", міщанство, а далі козацтво. Міщанство організує брацтва, закладає школи, друкарні, дбає про більш загальну, не тілько церковну освіту народу. Помічається ляіцизація духового життя. Крім того з високих шкіл в сусідських краях (з Праги і Кракова), а також з Італії повіяв новий дух. Відчулася потреба і Біблію перекласти з церковно-словянської мови на мову „руськую". Виконав це діло др. Франциск *Скорина* вже 1517—1519. р. Але Скорина в своїй „Руській Біблії", з виїмком „передмов" і „додатків", де взорувався на чеській Біблії, обмежився ще тілько на переклад найбільш незрозумілих слів і зворотів церковнословянського тексту, на синтактичні і лексикальні порущення мови, полишаючи сяк-так зрозуміле майже без зміни, а хоч сам Білорус, з Полоцька родом, мова його перекладу, як це показує і правопис, носить ледви кілька слідів білоруської вимови.

І наслідки реформації в західній Европі далися відчути серед українського народу. Пішли й инші, ліпші, частіші переклади Письма Святого (Пересопницька Євангелія 1556—1561, Крехівський Апостол 1560-их р., Євангелія Тяпинського 1570-их р., Новий Завіт Негалевського 1581), друкувалися полемічні розправи. Ширші шари цікавляться новими питаннями. Від того зростає книжкова і літературна продукція.

11). Річ ясна, що „руська" (українська) мова, щоб могла служити своїм новим завданням, мова друкованої книжки, яка шукала як найбільшого збуту, мусіла зробитися більш приступною геть усім верствам народу: вона мусіла з одного боку наблизитися до звичайної, поточної, „простої" мови „людий посполитих", з другого боку вона збогачується виразами вищої шкільної освіти і в школах все більше виправляється. Бо хоч в школах руська мова як загально зрозуміла не була ще тоді окремим предметом науки, то практично цею мовою таки там послугувалися при навчанні реторики, діялектики, піїтики і п. і вона тим самим вигладжувалася. Вона уживалася, як бачимо з граматики Смотрицького, і для викладу церковнословянської граматики і церковнословянського словника. В цій мові друкуються вже і великі підручники богословської науки, проповіди, підручники історичні і т. д. — З початку вона ще не зовсім

чиста. В ній помічаємо ще также досить значний вплив польської мови, бо Русь жила тоді в державнім звязку з Польщею. Це відноситься більше до синтактичної її будови і стилістики ніж до засобу слів і їх форм. Польська мова була также здебільшого посередницею в присвоєнні тих чужих слів, що переходили на Русь з заходу з вищою освітою. Нові складові її елєменти — мова „проста людий посполитих" і польський вплив — спливаються з дотеперішною письменною мовою (переважно канцелярською) головно через школи досить гармонійно докупи, так що в писаннях *Вишенського, Ставровецького, Галятовського, Радивиловського, Самовидця,* в *комічних інтермедіях,* великодних і різдвяних *віршах* і т. д. видна вже в ній досить значна *одностайність і унормованість* і нею однаково послугуються письменники *на цілій території* українського народу, чи у Львові, чи в Києві, чи на Гетьманщині, чи на Запорожжу. Вона уявляє собою вже *нову всенародню літературну мову українську* в своїх початках. В історичних високопоетичних козацьких думах, у віршах Мазепи і всяких анонімних віршах бурсаків-поетів і народних піснях взагалі вона так вироблена і вигладжена, що мова Енеїди Котляревського (1798) не є нічим новим, тільки дальшим продовженням розвиткових тенденцій тої нової літературної мови української, що її початки сягають аж до XVI. в. Новість доби української літератури, що починається Котляревським, лежить не в його мові, а в нових літературно-історичних явищах, в новім змісті його творів. Порів. мою розвідку: „ Українська літературна мова", надруковану в „Україні", Київ, 1928).

12. Великий розмах розвитку цеї нової української літературної мови трохи ослаб, відколи богато українських учених і знаменитих письменників, як Епифаній Славинецький, Арсеній Сатановський, Дамаскин Птицький, Симеон Полоцький, Гаврило Домецький, Степан Яворський, Дмитро Ростовський, Теофан Прокопович і и., з України перейшло в Мовсковщину. Туди вони понесли вищу освіту, там залюбки читалися їх твори, а мова українська стала повитухою при народинах нової московської письменної мови. Але для української мови вийшла з того ще й та шкода, що зі зростом політичної сили Московщини і на Україні дехто з письменників почав пристосовувати свою мову до московського типу тим більше, що з Москви 1720, 1740. р. вийшли цензурні заборони „окремого нарѣчія" цебто української мови. Це відносилося головно до творів церковного змісту. Але Москва крім того остро приказала, щоби богослужебні книги читалися і на Україні з московською вимовою та щоби в Києво-Могилянській Академії і в инших школах послугувалися мовою московською. Від того часу українська мова розвивається далі тільки в друкованих книгах „уніятських" письменників і в уніятських школах. В уніятських церквах богослужбені тексти вимовлялися і далі, як з давна бувало, на український лад, доки Росія і уніятської церкви не зліквідувала. Крім того традиції колишнього гарного розвитку письменної україн-

ської мови находили і далі живий вираз в рукописній віршованій і прозовій літературі, виданій здебільшого аж в останніх часах. Мова ставала очивидячки чим раз краща і чистіша, більш народна, бо церковщина своєю московською вимовою відчужилася Україні, а польщина вже не сягала своїм впливом на Україну.

13. В новочасній літературі, почавши від знаменитої гумористичної епопеї української *Енеїди Котляревського* (1798), з новими предметами тої літератури, що ворушили всіми струнами людського чуття, знання і свідомости, в мистецькій оправі великих талантів як *Шевченко, Куліш, Федькович, Франко, Олесь Леся Українка, Квітка-Основяненко, Марко Вовчок, Нечуй-Левицький, Коцюбинський* і богато-богато других змогутніла здібність українського слова, поетичного і прозового, на протязі XIX. в. до виконання найвищих завдань служби добру народа, красоті і правді. Вже не тілько з казальниці, але і театральної сцени, університетської катедри, з парляментарної трибуни і всюди в публичнім життю загомоніло воно своєю могутньою силою. Царська заборона 1876. р. не була вже в силі його розмаху спинити. В недержавнім народі збудило воно нестримне бажання повної волі для себе і самостійної державности для українського народу.

14. Як предмет шкільної науки вимагала українська письменна мова граматичного оброблення і упорядкування свого правопису. Появилися граматики шкільні *Огоновського, Смаль Стоцького-Гартнера, Тимченка, Сімовича, Синявського*... Почалися і наукові її досліди *Міклосича, Потебні, Житецького, Огоновського, Степана Смаль Стоцького, Кримського, Тимченка, Романа Смаль Стоцького, Сімовича* і и. Фонетичний опис української мови або поодиноких її говорів подали *Брох, Смаль Стоцький, Гартнер, Зілинський, Олена Курило, Синявський* і и. Першу наукову граматику уложили і видали в німецькій мові 1913. р. *Смаль Стоцький-Гартнер,* а почасти і *Кульбакин* (в російській мові) 1919. Появилися словники *Желеховського, Уманця і спілки, Грінченка* і и. Замість більш або менш історичного, „етимольогічного" правопису принявся в засаді правопис фонетичний, якого з невеликими змінами тепер загально уживають.

15. В цій останній добі, зазначені вже в попередущій добі, явища і розвиткові тенденції української мови дорешти дозрівають, оформлюються в норми і закони, а крім того витворюються в ній дальші, нові характеристичні признаки:

1. *сьві* із *свѣ, сьвя* із *свя* (сьміх, сьпів, цьвяшок..., але свій із свой...);

2. нові дифтонги з голосівки враз з наступним *л* (в однім складі): *ав, ев, ів, ив, ов, ув;*

3. *ч, ж, ш, щ* ствердло, а также і *р;*

4. в прикметниковій відміні стягається в закінченнях *ая* в *а, ое* в *е, ую* в *у, її (иї)* в *і,* так само в 3. ос. одн. *ає* скорочується часто в *а* (чита, нема...);

5. *о* без наголосу звужується в вимові (часто вже і в письмі) на *у*, а *е* на *и*;

6. з чужими словами прийнялася чужа шелестівка *ф*;

7. перед *у* в назвуку приставляється *в* (*вулиця*..., тому також *він* з *вун, вівця — овець* з *вувця);*

8, *к, ґ, х* мають перед *і, и, е* більш піднебінну артикуляцію; в прикметниковім наростку — *ьскъ* правильне помягчення — *ський;*

9. тільки мягкі наростки — *ець, — ця, — иця*;

10. *л* відпадає в формі перфекта після *п, б, с, з, р, г, к,* а також після *д* (новий закон: *зблід* супроти старого *крав);*

11. перед назвуковим *а* часто приставляється *г;*

12. замісць *з* часто *дз,* зам. *ж—дж;*

13. ненаголошені голосівки *(і, и, е)* в назвуку і визвуку часто відпадають: голка, грати, будь, більш, щоб...

14. приіменники і приставки *с, из* злилися докупи в *з; от* стало *од, від*;

15. футурум приймає форму: дієіменник в сполуці з *буду* або дієіменник в сполуці з *му;*

16. в відмінюванню іменників і дієслів виявляються скрізь наслідки нових звукових законів (ікання, випад, вставка, асиміляція, помягчення і и.); наголошування або ненаголошування голосівок і сила анальогії спричинили досить великі зміни у вигляді форм (н. пр. на коні, на землі, в полі, дат. одн. муж.—*ові,* печу — печуть, можу — можуть, печи — печіть, поможи — поможіть, пекти, могти, ївши, укравши, виплівши, бути, був...);

17. заіменникова і прикметникова відміна вповні вирівналися;

18. імператив скорочується: будь — будьте, вір — вірте, любіте — любіть...

19. в перфектум форми помічного дієслова затратилися; залишилося *є* для усіх осіб; копуля взагалі занепадає;

20. конюнктив з частицею *би (б);*

21. в словотворі богато старих наростків стратило словотворчу силу, повстає богато нових наростків, повстає нова категорія муж. іменників на — *о* й іменників з прикметниковим виглядом; особливо характеристичне дуже тонке відтінювання всяких ступнів здрібнілости і погрубшування; своя система творення родових прізвищ, дієслівних видів;

22. безпідметові речення сильно розмножуються;

23. генетив поширюється на кошт акузатива, особливо в реченнях заперечених;

24. поширюється присудковий інструменталь;

25. *що* перебирає функцію відносного заіменника;

26. дієіменникові речення при злучниках;

27 нові приіменники, великі зміни в засобі злучників і т. д.

16, Отак українська мова на протязі століть витворила свою власну згукову, фонольогічну і морфольогічну, словотворну і синтактичну систему, як це докладно показано в моїй науковій гра-

матиці. Спільні, віковим самостійним розвитком скристалізовані норми показують властивий її характер та відмежовують її як специфічний твір психофізичних сил українського народу супроти инших словянських мов як окрему одиницю. Цей характер виявляється назверхи особливо в звуковій системі тим, що хоч шелестівок в українській мові богато, то вона не терпить таких шелестівкових сполук, які тяжко було б вимовити. Підставою складів є тільки повні, чисті, кріпко і докладно артикуловані голосівки. Кожний склад гомонить повно і ясно. Склади чергуються з собою в легенькім, лагіднім хвилюванні, бо український наголос тільки слабо зосередкований на своїм складі, він поодинокі склади координує, а не субординує один другому, чинник тональности, а не експіраторна сила в нім перемагає, тому наголос слів буває немов лябільний, тому довгих і коротких, глухих або зредукованих голосівок українська мова не знає. Рухомий наголос, підвищення наголосу на наголошених, а пониження на ненаголошених складах, робить мову мельодийною. Переважна потреба говорення на досить далекі віддалення (село, степ!) відбилася користно на артикуляції звуків та складів, умістила їх головно в передній половині рота, який нормально більш роззявляється, ніж звичайно буває при менш голосній розмові. — В обнові і розмножуванні засобу слів помічається велика жвавість творчих сил, в метафорній творчости перевага хліборобського світогляду. Велике богацтво форм, але прозорість морфольогічної системи. В синтактичнім виразі поєдинчість, простота, незамотаність. Це *мова хліборобсько-козацької культури,* чим пояснюється при могутнім розвитковім розмаху все таки більша консервативність ніж у инших словянських мовах.

17. І в межах української мови говорять про діялєкти. Українською діялєктольогією займалися *Михальчук, Верхратський, Соболевський, Зілинський, Кримський, Ганцов, Олена Курило, Синявський* і и. Хоч все ще бракує нам до того потрібного, добре оброблeного матеріялу, ділять українську мову на діялєкти і сперечаються за такі поділи. Велика хиба тих поділів лежить в тім, що вони не беруть на увагу тих спільних, віковим самостійним розвитком скристалізованих норм української мови, що характеризують її як *одностайну цілість,* як мову з певним, тільки їй властивим обличчам, як літературну мову, а показують навмання здебільшого тільки фонетичні, рідко коли ще й морфольогічні явища на ширшій або вузшій території, заселеній українським народом, не маючи при тім критерія, що на тих явищах є дійсно відмінного від норм української мови як цілости та які відступлення від загальних норм української мови дають підставу устанoвляти діялєктичні відміни. Це робить таке враження, як би у діялєктольогів українська мова зі своїми характеристичними прикметами ще зовсім не істнувала, а на її території були б собі тільки трохи не в кожнім селі і присілку окремі говори.

Маючи перед очима усе те, що нам досі відоме про українські говори, мусимо признати, що *Соболевський* (Очерк русской

діалектології 1892) ще найвірніше представляє дійсний стан, кажучи, що на великій українській території з виїмкою пограничних смуг, де чути більш або менш (під впливом сусідських мов) забарвлені говори, говориться *одним, одностайним українсько-галицьким діялектом,* т. зн., що про властиві діялекти в одній одностайній українській мові — це ж і є той один, одностайний „українсько-галицький діялект" Соболевського — говорити нема підстави. Невеликі ріжниці між говорами української мови даються звести головно до того, що одні, більш консервативні говори, ставлять більший опір силі анальогії, яка в инших говорах пре дальше наперед і може повеличатися тут меншими, там більшими успіхами. Письменна мова нівелює ті ріжниці і удержує одностайність української мови та її повне розуміння на цілій території, замешканій українським народом. Так було в давнині, так є і тепер. Віддавна беруть участь трохи не усі говори у формуванні норм письменної мови, яка з одного боку підганяє надто консервативні говори наперед, з другого боку здержує розмах надто поступових і таким чином обєднує в собі без насильства характеристичні прикмети української мови.

НА ЕМІГРАЦІЇ НТШ ВИДАЛО НАСТУПНІ КНИГИ:

а) В Серії „Записок НТШ":

„В 300-ліття Хмельниччини". Збірник за ред. Б. Крупницькоо.
Записки НТШ, т. 156; 10,5 арк.

Л. Окіншевич: „Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII—XVIII ст.".
Записки НТШ, т. 157; 14,5 арк.

Є. Ю. Пеленський: „Україніка в чужих мовах".
Записки НТШ, т. 158; 7 арк.

А. Яковлів: „Український кодекс 1743 р.".
Записки НТШ, т. 159; 11 арк.

В. Кубійович: „Етнографічна карта Південнозахідньої України (Галичини)".
Записки НТШ, т. 160; 4-кольорова карта з 1 арк. пояснень.

Збінник Філологічної Секції, т. 24.
Записки НТШ, т. 161; 13 арк.

Збірник Філологічної Секції, т. 25.
Записки НТШ, т. 162; 6 арк.

В. Прокопович: „Печать малоросійская" і „Сфраґістичні етюди".
Записки НТШ, т. 163; 7 арк.

„Корона Данила Романовича". Збірник за редакцією о. А. Г. Великого.
Записки НТШ, т. 164; 5 арк.

Збірник Філологічної Секції, т. 26.
Записки НТШ, т. 165; 8,5 арк.

Збірник Філологічної Секції, т. 27.
Записки НТШ, т. 166; 12 арк.

Праці Філологічної Секції.
Записки НТШ, т. 167.

Збірник Філологічної Секції, т. 29.
Записки НТШ, т. 168; 15 арк.

б) В Серії „Бібліотеки Українознавства":

Я. Падох: „Нарис історії українського карного права".
Бібліотека Українознавства ч. І., 5,25 арк.

І. Холмський: „Історія України".
Бібліотека Українознавства ч. 2; 23 арк.

Ю. Шерех: „Нарис сучасної української літературної мови".
Бібліотека Українознавства ч. 3; 25 арк.

П. Зайцев: „Життя Тараса Шевченка".
Бібліотека Українознавства ч. 4; 25 арк.

в) Чужомовні резюме прочитаних доповідей:

"Proceedings of Historical-Philosophical Section"; за ред. М. Чубатого. Vol. I; 7,5 арк.

"Proceedings of Philological Section". Vol. I; 5 арк. II: 4 арк.

"Proceedings" Математично-природописно-лікарської Секції; за ред. В. Андрушкова. Vol. I; 2 арк. II: 4 арк., III: 4,5 арк.

"Resumé de la Conférence Scientifique à Sarcelles"; за ред. В. Янева. 4 арк.

г) Інші видання:

„Сьогочасне й минуле"
том І. за 1948 рік, за ред. З. Кузелі; 8 арк.
том ІІ. за 1949 рік, за ред. О. Кульчицького; 9,5 арк.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА

в и д а є

ГАСЛОВУ ЕНЦИКЛОПЕДІЮ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Друга, словникова частина „Енциклопедії Українознавства" матиме 100 аркушів, себто 1 600 сторінок великого фомату, поділених на 4 томи; вона обійматиме близько 20 000 статтей і заміток. Книга буде багато ілюстрована у тексті й на окремих вкладках чорними й кольоровими малюнками — портретами, фотографіями міст, краєвидів, фльори й фавни України, важливих споруд, репродукціями пам'яток мистецтва, історичними й географічними мапами, діяграмами, хронологічними й порівняльними статистичними таблицями, що займатимуть бл. 100 сторінок; основною мапою до другої частини „Енциклопедії Українознавства" є велика мапа України 1:2 000 000 (120x65 см.) в чотирьох секціях, додана в кінці книги.

Головний Редактор: проф. д-р КУБІЙОВИЧ ВОЛОДИМИР